Рік VIII. Р. 1899 кн. II. Т. XXVIII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакциєю

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEWČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEWŚKYJ

VIII Jahrgang. 1899, II B. B. XXVIII.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Рік VIII. Р. 1899 кн. II. Т. XXVIII.

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.



MITTHEILUNGEN
DER ŠEWČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEWŚKYJ

VIII Jahrgang. 1899, II B. B. XXVIII.



Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Участь козаків в Смоленській війнї 1633—4 рр.

написав

Олег Целевич.

I.

Минав чотирнайцятий рік деулинського перемиря, як Польща з смертию Жиґмонта III опинилась на хвилях бурної елекциї. Останнї десятки лїт приспорили богато революцийного материялу в державі. Між иньшим Володислав певне в найкоротшім часї мав би до дїла з повстаннєм українського козацтва, коли-б обставини заграничної полїтики не відвернули увагу загалу від домашних справ та не скермовали її ген аж поза межі держави. Особливо се рішучо вплинуло на українську ситуацию і віддалило конфлїкт з козаками. Сею подією, що повздержала на разї неприродний розвій козацько-польських відносин була польсько-московська Смоленська війна 1633—4 рр. Ми займемо ся нею з сього боку — з боку участи в нїй козаків, що відвела на час евентуально козацьку-польську війну.

Про сю кампанію появила ся досить богата лїтература в більшій части сучасних дневників, записок, актів та листів. На жаль і всї ті материяли і оперті на них студиї занадто односторонні — всї вони головно обертають ся коло оборони Смоленська польським королем Володиславом. Сей факт притьмив усе, що дїялось поза ним. Особливо дає себе відчувати недостача же-

З історичного семинара проф. М. Грушевського, в Львівськім унїверситетї.

рел про боротьбу, що паралельно з обороною Смоленська велась на полудневих границях Московської держави. Ми маємо лише згадку про істнованнє і таких дневників. Подає її аґент брандебурського електора Вайнбер у своїй реляциї під датою 24 січня:[1]) „Сього дня — пише він — пізно вечером прибув луківський староста та привіз з собою дневник і опись походу гетьмана Казановского". На жаль брак таких джерел не позволяє основно рослїдити розвій кампанії на обох її сценах, тим більш становить він перепону, коли почнемо шукати на них акторів — козаків.

Компілюючи та провіряючи неясні, часами навіть суперечні та дуже спорадичні звістки опублїкованих досї джерел я піднесу головно сї факти, де найбільш проявляє ся участь і услуги козацького війська віддані у сїй потребі польському правительству. Розвиваючи назначену тему я згадаю вперед про події у Сїверщині, опісля перейду до акциї козаків в околицях Смоленська, Дорогобужа, Вязьми, Щелканова.

Материяли черпати му по більшій части з польських дневників, писаних звичайно участниками сих подій, але на жаль — не всї вони видані до тепер в цїлости. На першім місци треба згадати про: „1) Dyaryusz wojny moskiewskiej 1633 roku" Яна Москожовского, виданий А. Рембовським в XIII т. бібліотеки ординациї Красїньских. Сей найдокладнїйший мабуть з усїх досї відомих дневників подає найбільш відомостий про діяльність козаків під мурами Смоленська. Далї: 2) Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z lat 1633—4 wraz z planem oblężenia Smoleńska; видані Х. Лїске в XI т. бібліотеки імени Оссолїньских; зміст їх становлять реляциї аґента брандебурського електора Вайнбера і виїмки з подорожи Адама Олеарія.

3) Pamiętniki Albrychta St. X. Radziwiłła т. І. видані в Познаню 1839 р. Едвардом Рачинським.

4) Przyłęcki: Pamiętniki o Koniecpolskich.

5) В першім томі Русскої Историческої бібліотеки (Памятники относящіеся къ смутному времени) на 721 стор. подано „Отрывки дневника о войнѣ царя Михаила Ѳеодоровича съ польскимъ королемъ Владиславомъ 1632—4 р.".

6) Акты собраные въ библіотекахъ и архивахъ россійской имперіи археографическою експедиціею, т. III.

[1]) Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z lat 1633—4. стор. 44.

7) Акты Историческіе собраные и изданные археографическою коммиссіею, т. III.

8) Акты московскаго государства, видані 1890 р. академією наук в Петербурзї т. I — головне джерело для війни на полудневих границях. Ся публїкация містить в собі в більшій части реляциї московських воєвод про події оповідані звичайно на підставі зізнань полонених „язиків“. Вона заступає нам в части брак дневника похода Казановского та козаків під сіверські городи; одначе користоватись сим джерелом можна лиш з дуже великою обережностию — його материяли дуже неясні, попутані та односторонні. Лиш порівнуючи їх з анальоґічними звістками иньших джерел доходимо правди. Не меньшу трудність подибує читач у спільній назві „литовських людий“ для всіх військ козацько-польських. Брак яснійшого пояснення, кого в данім місци розуміти під сим терміном, приспорює богато працї — часто змушує губитись у здогадах, що іноді не можна й розвязати.

Окрім згаданих опублїкованих джерел чимало цїнного материялу для сеї кампанії знайшли ми в бібліотецї ім. Оссолїнських у Львові. Важнїще із знайденого, що дотикає нашої теми, подаємо в додатках, сподіючись, що сим доложимо цеголку до висьвітленя козацьких заслуг у польсько-московській війнї з р. 1633—4.

Вкінци до джерел треба зачислити відповідні розділи „Исторіи Россіи“ Соловйова, далї Вассенберґа: Gestorum gloriosissimi ac invictissimi Vladislai IV partis secundae liber primus і працю Котлубая: Odsiecz Smoleńska i pokój polanowski. Ся студия написана на основі не виданого досї дневника Криштофа Радивила і мала бути фраґментом ширшого твору п. т. „Dzieje wojenne Polski“; але подані тут дуже мало, майже нїчим не ріжнять ся від дневника Москожовського.

II.

Саме у розгарі елекцийного сойму наспіла в Варшаву вість про зірваннє Москвою пактів деулинського перемиря. Приніс її 26 жовтня смоленський хорунжий.[1]) Сензация викликана сею відомостию не дорівняла ні в части значінню того факту. Звичайна апатия, що проявляла ся у шляхти скрізь, де треба було хоч дрібку материяльних користий та трудів посьвятити для

[1]) Pamiętniki Albrychta St. Radziwiła. T. I. Стор. 68.

добра загалу, найшла свій вираз і тепер у легкій вірі до підшептів, сіяних — як каже Москожовский — „малєволями“, що мовляв, гроза близької війни — то вигадка Радивила. Сим поясняє ся, що до кінця жовтня 1632 р. не піднято ні разу у соймі голосу в справі оборони північних границь, хоч чутка про воєнні приготованя Москви значно давніще продерлась у Польщу. Безпосередним мотивом першої живіщої дискусиї на сю тему був лист примаса зложений 30/X у соймі.[1]) Його основа містилась в словах: Москва здобувши Дорогобуж посуває ся під Смоленьск. Під напором литовської шляхти починають ся живіщі переговори в сій справі між соймом та сенатом, і плодом їх була реляция з д. 2 падолиста віддана сенатом соймови на руки Остророга[2]). У її третій точці поручалось вислати проти Москви козаків разом з двома тисячами подільського війська.

Подібні проєкти оборони незалежно від сього ми подибуємо раніще. Маємо про се звістку в „Актах москов. госуд.“. Мабуть саме перед смертию Жигмонта порушено на соймі квестию вислати козаків боронити північні городи Річи Посполитої перед Москвою[3]). Сю звістку з докладніщими подробицями повторяє рильский воєвода Василь Ромодановский у листі до царя з д. 8/V 1632 р. стар. стиля.[4]) Він пише, що Лашови поручено іти з охочими козаками та Поляками під городи Рильськ та Путивль. Число сього війська він подає на 5000 та крім сього 3000 людий мало обороняти від Москви Новгород Сіверський, Батурин, Борзну і Івангород[5]). Сей „Козацький полковник“ Лаш — то очевидно звісний свого часу коронний стражник Самуїл Лащ Тучапський, каневський та звенигородський староста. Але коли й був сей плян то його не сповнено, бо саме в часі виправи Володислава під Смоленськ бачимо Лаща на границях України у боротьбі з Турками.

Тим часом голоси піднимані у соймі людьми більш розважними, не богато приспорили хісна загроженому Смоленьску. Альбрехт Радивил згадує лиш про одну основнійшу нараду в сій справі[6]). Вона відбулась у архіепископа та складала ся з 12 сенаторів. Дивно що Радивил нічого близше про ню не згадує,

---

1) Pamięt. Albr. St. Radziwiłła, т. I, стор. 76.
2) ibid. стор. 82.
3) Акты москов. госуд. т. I, N 328.
4) Дати черпані з московських джерел будуть все подавані по старому стилю; він ріжнив ся тоді від нового на 10 днів.
5) Акты московскаго государства, т. I, N 336.
6) Pamięt. Albr. Radziwiłła, т. I, стор. 78.

хоч, як каже, сам брав у ній участь. Шляхта не радо згадувала про потребу оборони, коли-ж її потреба таки вииринула часом з цілого моря неполагоджених справ, то її чекала звичайна доля — стрінути ся з браком гроший.

Сойм всю надію покладав на короля і вибір випав щасливо. Володислав, як каже Куліш — козак в душі, по привичкам житя та по жадобі війни, став по козацьки лагодитись в московський похід[1]). На його услуги був невдоволений Жиґмонтом Радивил і приятелї литовського гетьмана — козаки. Участь сих останнїх в московській війнї будить не малий інтерес.

Перша звістка про козацькі приготовання в московський похід припадає на 21/III 1632 р. Того дня дано козацьким послам авдиєнцию на коронацийнім соймї[2]). Ми не маємо доклад- нїйших відомостий про сей епізод, відомо лиш, що сам король дуже прихильно розмовляв з козацькими висланниками та позволив їм рабовати Московщину. Певна річ, иньшої відповіди дати не міг. Се була вода на польський млин.

У згаданій вже раз реляциї Ромодоновского маємо дещо близше про козацькі приготовання. „Королевич Володислав" — читаємо там — з Поляками, Німцями і козаками „по нинѣшной по первой травѣ" піде війною на Москву". А на иньшім місци: „А Запорожці вийшли з усіми знарядами і пішли в Корсунь до гетьмана Кулаги, тут роздано їм гроші і сукно та скликувано охочих вписуватись в козаки"[3]). Куруковська згода пішла на разї в непамять — звичайна тактика польського правительства.

Иньшим разом писав Ромодановський, що козаки збирають ся в пограничних городах: в Черкасах, Крилові, Каневі, Чигринї, Переяславі, Ніжинї, Лубнях, Баришівці й иньших містах та готові в похід, ждуть лиш наказу з Польщі. В Смоленьск не підуть, а стануть добувати північні городи Рильск і Путивель[4]).

Контр-акциєю всім заходам короля звабити як найбільше козаків у московський похід треба вважати змагання Москви звернути козацьку силу проти самої Польщі. Відомости наші про якісь кроки в сїм напрямі дуже убогі. В польских джерелах про се нїчого не заховалось, з московських лиш „Акты московъ. госуд." подають факти, що вказують на істнованнє в тім часї якихось дипльоматичних зносин козацтва з московським правительством.

[1]) Куліш: Украинскіе казаки и паны, стор. 680.
[2]) Pamięt. A. St. Radziwiłła, т. I, стор. 153.
[3]) Акты моск. госуд. т. I, N 336.
[4]) ibid N 432.

В осени 1632 р. прибули у Канів, тодїшню резиденцию гетьмана Петрижицького-Кулаги московські висланники: 2 Німцї і один Москаль. Привезли з собою листи, що їх опісля читано на козацькій радї. Зміст сих документів не звістний, але очевидно, що в них містились якісь обіцянки для козаків, коли-б слухали волї царя, бо чернь козацька радо прийняла намову московських послів: „щоби служити цареви, бо і нинї козаків та християнську віру гнетуть Поляки"[1]). Справа була-б прибрала для Польщі грізний характер, коли б козацька старшина більш схиляючась симпатиями до Польщі не була ще в сам час обминула небезпечність, виславши московських послів разом з листами гетьману Конецпольскому, а сей велїв Німців кинути у вязницю а Москаля убити. Але Москва мала мабуть все ще поважну надію на успіхи своїх змагань. Про се сьвідчить царський указ даний 30/I 1633 р. якомусь Семену Рагозину, Іванови Болашу та взагалї всім військам полудневих городів: він збороняв воювати з козаками[2]): „...а на козацькі городи нашим воєводам і ратним людям до нашого приказу ходити не вільно, тому що козаки стоять за віру проти єретиків, бо Поляки у православних нарушають віру, і за то у них з Поляками були великі війни і нинї ще ведуть ся". Вкінци ще раз повтаряє ся наказ: ...без нашого царського наказу на козацькі городи нікуди не ходити".

О скільки надії Москви — звабити у свою службу козаків на ширшу міру, були безосновні, побачим пізнїйше, тепер лиш вкажу, що зазив царя мав по части і позитивний результат.

Путивльський воєвода Іван Ромодановский повідомляючи нпр. царя про напад Татарів у Соловський уїзд пише, що 2 мая 1633 р. вислав на них якогось Тулянина Андрія Кашкіна з військом. Вичисляючи-ж опісля, які жовнїри брали участь у сїй виправі, згадує також про запорожських козаків[3]). Кашкін подибав Татар у місцевости Малиновій засїцї в числї 3000 людий, розбив їх та відобрав полон. Ще більш характерний другий факт: 2 лютого 1634 р. отримав мещовський воєвода Федор Куракін звістку, що в його уїзд в село Личино прибули козацько-литовські війска. Куракін вислав на них свого товариша воєводу Волконского на чолї „днїпровських козаків". В селї Сухиничах

---

[1]) Акты моск. госуд. т. I, N 328.
[2]) Акты моск. госуд. т. I, N 486.
[3]) Акты моск. госуд. т. I, N 573.

здігнав Волконский Литовців і козаків, побив їх та привів з собою 70 осіб; богато померло в дорозї від ран[1]).

Та приєднавши собі кілька ватаг Запорожців, Москва не змогла повздержати масу їх від участи в польській кампанії. Вона навить не була в силї здержати бунтів донських козаків, що користуючись воєнним неладом нищили та рабували московську територию. Про се писали часто цареви воєводи. Деякі з сих жалоб цікаві звістками про спільні походи Запорожців з донськими козаками. Якийсь нпр. Олекса Боровский, родом Поляк, спійманий жовнїрами воронїзкого воєводи Матвія Ізмайлова оповідав що їх 38 Запорожців під проводом донського козака Мокія Шелудяка виправилось (мабуть з кінцем червня 1632 р.) на донські городи. Крадки заняли вони Хопер та Медведівку, побили людий та пішли далї у Воронїжський уїзд під Борщівський монастир. Остережені самим Боровським мешканцї монастиря відперли напад та 4 козаків убили. Воронїжський воєвода вислав за иньшими козаками своїх жовнїрів під проводом стрілецького голови Ляріона Каминина та Трохима Михнева. Вони здігнали Запорожців у воронїжськім уїздї в місцевости „Марковських вершинах“ побили їх та взяли 13 козаків в неволю[2]). Подібних фактів було безперечно богато, хоч у реляциях воєвод не находимо більше ніде натяків на такі спільні походи: Запорожцї криють ся мабуть у них також під назвою „ворів“ — розбишак.

Не мало козаків було вже у містах добутих козацько-польськими війсками за житя Жиґмонта III, що їх тепер назад відберала собі Москва. Доказом сього є Новгород Сїверський[3]). Ще з початком другої половини 1632 р. бачимо сю кріпость у руках Поляків. Її комендантом був Ян Кунїцкий. Залога города по московським вістям складалась з 300 людий кінної та пішої шляхти разом із службою, 30 гайдуків та 500 людий ріжних народностий. На вість про воєнні кроки Москви виставив Кунїцкий новий замок, казав сипати ями та звозити провіянти у місто. 25 падолиста прийшов воєвода Баїм Болтїн добувати город. Випад міської залоги не повівсь. Розбиті, стративши 25 осіб, взятих Москвою в неволю, вернулась вона у кріпость. Найбезпечнїйшим захистом у городї був тамошнїй костел, куди схоронилось богато Москви = мешканців. До неї вислав воєвода зазив здати костел. Москва рада булаб се вчинити

---

1) Акты москов. госуд. т. I, N 613.
2) Акты москов. госуд. т. I, N 346.
3) Акты москов. госуд. т. I, N 612.

та виправдувалась: „Як ми се вчинемо, коли нас береже 100 козаків“? Сей момент реляциї вказує на присутність козацького війска у кріпости. Воно становило частину його залоги. Мабуть Куніцкий з розмислу умістив Москву в костелї, віддаючи її в опіку козакам, аби таким чином унеможливити її зносини з московським табором. Пять день пізнїйше добув Болтїн костел, висвободжуючи з нього 152 московських родин, а на другий місяць — себ то 20 грудня спалив городову вежу та половину міста. Поляки з козаками втекли стародубською дорогою, одначе їх здігнала Москва, побила та взяла 400 людий в неволю, в тім богато козаків та самого коменданта Куніцкого.

III.

Згадавши сим чином про козацькі приготовання та про сї козацькі елементи, що вже їх a priori найшла Москва у здобутій териториї на своїх полудневих границях, я перейду тепер до походів сформованих польськими панами. Їх осередками були городи: Чернигів, Ніжин Борзна.

Про Чернигів згадує Вайнбер[1]), що там зібралось 7000 людий та мають впасти в Московщину. У нього ся звістка уміщена під датою 31/12 1633, але перші сліди діяльности сього війска маємо значно ранїйші. Вже 26 марта польські полковники з Чернигова: Бодишевский, Санковский, Вовк, Скарбовский і Победински пробовали добувати Стародуб. Їх військо числило 3000 людий: 1000 Поляків і Литовців і 2000 козаків. Цїлу майже ніч, бо до 4 год. рано, добували безуспішно город; вкінци стративши богато убитих людий та 28 взятих в неволю понехали дальшої облоги[2]).

Подібна проба добути Стародуб відбулась 5 цвітня. Того дня по словам воєводи Єропкина прибуло під кріпость богато польсько-литовського війска та козаків, одначе і тим разом покинули сей намір без жадних результатів[3]).

Безперечно, що епізод, який подаю низше входив також в круг діяльности сього чернигівського війска: 15 червня 1633 року писали з Почепа Тимотей Количов і Григорій Тухочевский

---

[1]) X. Liske: Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z l. 1633—4 стор. 39.

[2]) Акты москов. госуд. т. I, N. 595.

[3]) ibid.

до Василя Ромадановского та Никити Олядіна брянських воєвод, що день перед тим прийшли під Почеп в ночи польсько-литовські люди добувати місто. Стративши одначе підчас приступів більш 100 людий покинули дальшу облогу. Спіймані „язики" говорили, що під городом було до 3000 всього польсько-литовського війська з полковниками: Копельским, Пичугою, Добровским, та почепським урядником Ботвинком[1]).

22 липня 1633 р. якийсь Родька Кулпинский[2]), що перебував в Трубчевську на службі, удав ся під Чернигів по „язиків". На ріцї Снові 70 верст від Чернигова подибавсь він з козацько-литовськими військами під проводом Шапрана, Гацієвича, Вовка і Розсудовского; стала ся битва щаслива для Кулпинського, бо Москва взяла 3 козаків в неволю.

У реляциї воєводи Єропкина маємо натяк на формованнє нового відділу під проводом якогось Солонини в околици Гомеля і Чичерська. Але ще мабуть він слїд не з'орґанїзовавсь як його розбив атаман донських козаків Семен Пиріг. Самого п. Солонину в дорозї з Чичерска спіймано і вислано в Москву. В звязку з сим фактом є звістка про якогось козацького атамана Балаша, що добувши Гомеля пішов під Чичерск та в його уїздї взяв в полон Литвина Матвія Кузьмінского з Солонини. Мабуть, що п. Солонина і Матвій Кузьмінский се одна особа[3]).

Між тим вже дуже рано, бо ще з початком 1632 р. маємо згадку про з'орґанїзованнє другого значного козацько-польського війська. Воно формувалось за ініциятивою Яреми Вишневецького. Найраннійшу звістку про се подає рильський воєвода Василь Ромодановский під датою 1/XII 1632 р.[4]). „Перед Дмитром — писав він цареви — вийшов з Лубен на поля князь Вишневецький, а з ним 15000 війська.

З кінцем грудня бачимо частину сього війська 7 верст від Путивля в місцевостях „Череповій та Яциній деревнях". Висланий за ними в погоню путивльськими воєводами Андр. Мосальским і Ігнатием Уваровом Семен Вощінїн розбив їх а спіймані у битві „язики" зізнали, що вислав їх туди з Борзни капитан Вишель в числї 170 людий[5]).

---

1) Акты моск. госуд. т. I, N 601.
2) ibid. N 539.
3) ibid. N 504.
4) ibid. N 432.
5) ibid. N 497.

Докладнїйші звістки про дїяльність сього війська находимо у реляциях путивльських воєвод, де головно зконцентровались всї заходи Вишневецького.

18/I писали нпр. воєводи, що князь дістав від короля приказ іти під Путивль. І дійсно 27/II[1]) бачимо під сею кріпостию 5 тисячний козацько-польський віддїл під проводом Пясечинского, Мурацкого, Воронича та капитана Вишля. „Сї війська, пишуть воєводи, приступали до города та не вчинили йому ніякої шкоди". Воєводи виходили навіть з військом за мури і бились цїлий день.

Більш інтересна облога Путивля, що відбулась в маю 1633 р.[2]) Про ню писали воєводи: 14 мая 1633 р. прибули під мури Путивля полновники: Пясечинский, Мурацкий, Ярема Вишневецький і запорожські козаки та їх гетьман Дорошенко і Тимош Арендаренко, а з ними всяких людий до 50000. Сї війська розтаборовались докруг міста, насипали шанцї та поробили підкопи під остороги та Никитську браму. На місто кидали запалені стріли та відняли воду у мешканців. Видячи безхосенність сих змагань вислали у місто селян запалити город. Але і се не повелось: воєводи боронились відважно та відперли усї приступи до мурів. Число побитих ворогів доходило до 4.000; 1500 ранено та 63 взято в неволю. Козацькі полковники Сорока і Самошка стратили житє, а з ними богато сотників. 9 червня по безкористнїй облозї відступив Вишневецький з великими стратами. Розумієть ся, ся опись як і всї иньші реляциї московських воєвод занадто побільшена та повна самохвальби.

Про сей факт у польських джерелах нїчого не заховалось. Котлубай згадує лиш коротко про всї походи польських панів словами: „З України вдерлись у московську териториюю польські войовники на чолї по більшій части своїх власних військ як нпр. кн. Ярема Вишневецький, Лука Жолкевский, Андрій Фірлєй, Петро Білий. Вони спалили московські кріпости: Путивль, Сївськ, Курськ, Рильськ, Ржев[3])...

Москожовский і анонїмний автор (Отрывки) згадують ще про якусь облогу Путивля, мабуть з лютого 1634 р. З листу Яна Москожовского до його брата Андрія з д. 21/II 1634 р. довідуємось, що Вишневецький з кількома тисячами війська впав

[1]) Акты моск. госуд. т. I, N 547.
[2]) ibid. N 529.
[3]) Котлубай: Odsiecz Smoleńska i pokój polanowski стор. 141.

в границї Московської держави та добував Путивльського замку[1]). Подібну замітку робить автор „Отрывків": Сього дня (25 марта) дав про себе знати королеви пан калуський староста і Ярема князь Вишневецький, що прийшли з України в 6000 людий під Путивль та просять деклярациї, куди їм іти. Вони в спілцї з Запорожцями нагнали своїми нападами богато страху ворогови[2]).

Стільки говорять польські джерела про акцию Вишневецького.

Заким вкажу на його дальшу діяльність, згадаю поперед про діяльність одного з найвизначнїйших козацьких ватажків — Яцка Острянина. Найранїйші про нього звістки подає білгородський воевода Мих. Волинский. В його листї до царя читаємо[3]), що 22 липня 1633 р. Яцко Острянин добував Білгород від півночи до третьої години рано. Приступ не повів ся, бо Москва билась хоробро, і 500 козаків та Литовцїв лягло під мурами. З зізнань спійманого у битві якогось козака Петра Шимковського видно, що Яцко добував Білгород уже в повороті з Валуєк.

Про знищеннє Білгорода і Валуєк довідуємось дещо з жалоб монастирських ігуменів (у згаданих городах) Гелaсія і Кирила[4]). Кирило жалуєсь цареви, що в 1633 р. козацько-литовські війська взяли город Валуйки, зруйновали монастир та осквернили церкву. Подібно пише ігумен білгородського монастиря Гелaсій. По його словам козаки добули у Білгородї більший острог, спалили його, а в нїм також церков св. Николи. Знищили притім богато образів, книг та иньших знарядів церковних. Видно що шкоди заподїяні Острянином підчас облоги не були так малі, як би се можна думати по реляциї білгородського воєводи.

Просьба ігуменів не лишилась без усьпіхів. Про се сьвідчить царська грамота, що починаєсь словами: „Цар пожаловав строїтелїв Никольського монастиря у Білгородї Гелaсія і з Валуєк ігумена Кирила з братями[5])...

По невдалій облозї Білгорода Яцко вернувсь по московським звісткам у Литву.

---

[1]) Biblioteka Ordynacyi Krasińskiego An. XIII.: Dyaryusz Wojny moskiewskiej z r. 1683. стор. 82.

[2]) Русская историческая библіотека" т. I. стор. 762.

[3]) Акты москов. госуд. т. I. N. 538.

[4]) ibid. N 704.

[5]) ibid. N 704.

Для доповнення подій з 1633 р. я згадаю ще про оден епізод козацької діяльности в околици Путивля.

В осени 1633 р. 27 вересня вислали путивльські воєводи Никита Гагарин і Андрій Усов Путивльця Дмитра Кирєва і Чернигівця Олексу Константинова з людьми під місто Миргород по „язиків“[1]). Спаливши у кріпости острог вертались вони домів. В дорозї 10 верст від Миргорода напали на них Поляки, Литовцї та козаки під проводом полковників Пирского, Лубеньского та урядника Позлотовского. Польсько-козацького війська було до 2000. Битва випала щасливо для Москви, бо Поляки та козаки стративши у битві богато (?) людий та коругов, пустили ся утїкати. На 3 версти докруг гонила Москва ворогів. У битві згинув полковник Пирский та урядник Лугвицкий. Я згадую про сей факт на сьому місци, бо з сеї звістки годї напевно означити, чи і се були люди Вишневецького, чи може Яцка Острянина, що як раз в той час міг вертатись на Україну по невдалій облозї Білгорода.

У першій половинї 1634 р. головна вага війни переносить ся з під мурів Смоленська у територию описуваних подій. Сюди намагавсь король стягнути всї свої сили. По звісткам карачевського воєводи Григория Квашнїна[2]) Володислав покликав Конецпольского, що стеріг полудневі границї Польщі від набігів Татар іти з військом в Московщину. Гетьман перебував тодї в Борут і боячись мабуть лишати незабезпечені границї вислав лиш від себе Лукаша Жолкєвского з 2000 військом. В Батуринї получивсь сей віддїл з Вишневецьким та козаками. Сюди також наспів від короля приказ іти йому під Сївськ, а опісля під Смоленськ.

Сю реляцию стверджає також Ваінбер[3]): „Гетьман Конецпольский — пише він — дїстав приказ з весною приходити під Смоленськ“.

З иньших польських полковників находимо тут імена: Киселя, Вишля, Вовка, Воронича і Носаковского, з козацьких: Яцка Острянина, Іляша, Грицька черкаського полковника, каневського Данила, чигиринського Юрка Латиша, Филюменюка (очев. Филоненка) Корсинського і Білецького. У Вишневецького мало бути

[1]) Акты моск. госуд. т. I. N 640.

[2]) ibid. N 637.

[3]) Х. Лїске: Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z l. 1633—4 стор. 39.

4000 людий, у Воронича, Жолкевского і Носаковского 2000. Карачевський воєвода подає число всего війська на 9000, специяльно-ж козаків на 2000.

Сьому війську, як було сказано, приказав король добувати Сївськ. Ось як описує облогу сього города воєвода Федор Пушкін:[1]) 1/III прийшло під Сївськ богато польського та литовського війська. Воєвода вислав на нього Григорія Бакшеєва, і сей бив ся щасливо. Але не відстрашений сим Вишневецький обложив город з усїх боків та почав його добувати. Другого дня знов зведено битву. Вислані воєводою Григорій Бакшеєв, Дмитро Рагозїн та Стефан Фофанов ударили на табор Вишневецького здобули кілька коругов і кількох людий в неволю. Після сеї битви вороги ще сильнїще приступали до міста. Покопали шанцї, поставили вежі та день і ніч били з гармат та кидали запалені стріли на місто. 6 марта вислав Вишневецький якогось Поляка у город жадаючи, щоби воєвода вислав одного з своїх людий для переговорів в справі виміни вязнів. Пушкін вислав Григорія Бакшеєва, та польські полковники дали йому лист до воєводи з намовою здати город і вивести з нього московську залогу. Пушкін листу не приняв та казав ще гірш стріляти на ворожий табор. Семого марта в ночи о 3 год. Поляки і Запорожцї вдарили знов на місто, засипали рів, спалили міські вежі та видячи вкінци безуспішність заходів приступом добути город почали робити підкопи. Вивідавшись про се воєвода вислав своїх людий під проводом Дмитра Рагозїна, Василя Бакшеєва і Атаназія Нікітина знищити підкоп. Виправа повелась і сим чином ударемнено всї змаганя Поляків і козаків.

Яка була дальша доля сього війська, незвістно. Рильський воєвода писав 29/IV, що воно по невдалій облозї Сївська воювало Комарицьку волость[2]). Та тут наспіла вість з Литви, що Турки впали в Польщу. Польські воєводи Казановский, Жолкевский і Вишневецький урадили вертатись домів силуючи також і козаків се саме вчинити. На сїм моментї вийшов спір між козацькими полковниками та Вишневецьким. Цїлию сих перших була виключно добича, тим то і не радї були-б вертати так скоро домів.

Але зовсїм відмінну звістку про сей спір подають путивльські воєводи. Вони пишуть, що Жолкевский і Вишневецький

---

[1]) Акты москов. госуд. т. I. N. 653.
[2]) ibid. N 664.

вернувши з під Сївська розпустили своїх людий по городам, а козацьким полковникам казали іти під Смоленськ. Сї одначе не послухали та вернулись у Литву. За се велїв їх Вишневецький грабити та не пускати у городи. Козаки, як пише далї воєвода, вернувши у Литву питались Конєцпольского, куди їм скаже іти. Яку дістали відповідь не звістно. На сїм місци уриває ся наша реляция[1]).

Після сього походу під Сївськ, Жолкєвский перебував у Переяславі, а Вишневецький в Лубнах. По великодни (1634 р.) мала у Вишневецького відбутись рада. На ню покликав він Поляків, Нїмцїв та козаків. Цїлию її було обговорити новий похід під Лохвицю або город Серебряний[2]). Полянівський трактат перервав мабуть дальші заходи Вишневецького. Сумуючи всю діяльність Вишневецького за оба літа війни та додавши до неї ще пробу добути Курськ десь в самім початку 1634 р. бачимо, що всї змагання сього войовника сконцентровались, як се вказує Котлубай, коло городів Путивля, Сївська і Курська.

Сим вичерпують ся наші відомости про діяльність сих козацьких ватаг, що в службі у польського правительства воювали полудневе погранич̂е Московської держави. А тепер я перегляну козацьку діяльність в околици Смоленська, Дорогобужа, Вязми, Калуги та села Щелканова

IV.

Разом і з вступними приготованнями до загального козацького походу в Москву бачимо під мурами Смоленська вже дуже рано горстку козаків звербованих литовським гетьманом Радивилом. Про їх діяльність згадує дещо Котлубай (в розвідці „Odsiecz Smoleńska i Pokój Polanowski“), оповідаючи докладно факти з д. 1/III 1632 р. Більш троха материялів подає Москожовский підносячи патрийотизм Радивила та перепони, які він мусїв побороювати виправляючись з 3000 віддїлом під Смоленськ.

Значну частину сього війська становили козаки звербовані польськими панами і королем, — козацький же віддїл Абрамовича був виставлений коштом мешканцїв Оршанського повіту. Значнїйші козацькі проводирі се славні ротмістри: Клєчковский, Абрамович, Павлович, Оверкович, Ґодебский, Мадалїньский, Война і Давидович. Які се були козаки, близших відомостей не маємо, одначе згадаємо про діяльність сього козацького війська.

[1]) Акты московского госуд. т. I. N 73. [2]) ibid.

Ще в падолисті 1632 р. вислано на границї Литви коругви Мірского, Своликьского і Клечковского. Решта війська прибула на другий місяць — в грудни. Та доперва в січни явивсь сам Радивил в таборі у Байовій. Але литов. гетьман мусїв вдоволитись на разї дуже скупою акциєю — шкодити усюди ворогови, або боронити йому вступу в границї Литви. Особливо Мірский в Досукові найгірш допік Москві, і се саме — говорив Радивил — вчинили і козаки з під коругви Абрамовича. Тимчасом прибув Радивил до Красного „та тут prima mihi cura fuit — говорив гетьман — додати Смоленську війска" і дїйсно трома наворотами впровадив туди помічні війська[1]). Зложивши віддїл в числї 700 осіб з гузарів, драґонів та козаків вислав їх до замку. Зваживши що драґонів було 260 людий, а гузарів і козаків по половинї, то число сих останнїх доходило до 220. У кріпость дісталось лиш 400 осіб; иньші зблукали ся, та як каже Москожовский — taki ich błąd opanował — що до 2 год. перед сходом сонця крутились по хворостах між ворожими таборами. Розбиті Москвою стратили більш як 30 людий та кількох дісталось в неволю. Близько 100 їх вернулось у польський табор, иньші (лишивши табор) пішли ген в околицї Вітебска та Мстиславля. Чи в другій виправі у Смоленськ козаки брали участь не звістно. Москожовский про се не згадує та під датою 1/3 подає сей автор опись третього походу у кріпость. Сим разом число всїх участників доходило до 750 людий, в тім 200 драґонів, иньші — козаки і гузари мабуть по половинї. Булоб зайвим описувати фортелї вигадані Радивилом для більшої безпечности його людий — епізод описаний досить докладно Котлубайом; я лиш згадаю, що з проводиром сеї виправи Южицом дісталось щасливо у Смоленськ 294 людий, в тім 141 козаків. Сю звістку черпаю з листу Смольнян під датою 7/3. Він замітний ще сим, що згадує також про козаків у самім Смоленську. Число сих останнїх у Актах москов. госуд. подає ся дуже ріжно. Нпр. в реляциї калужського воєводи з д. 17/X 1632 р. було їх там до 400 людий[2]). Шеін знов у листї з д. 1/XI 1632 р. подавав се число на 500 осіб[3]). Місяць пізнїйше прислані Шеіном полонені „язики" подавали докладнїйші про се відомости. 100 козаків по їх словам було з ротмістром Буницким, 300 козаків-

[1]) Ркп.: N 231 бібл. Осс. у Львові.
[2]) Акты москов. госуд. т. I N 423.
[3]) ibid N 439.

„поміщиків“, а ротмістр Мадалїнский, що прибув з Мстиславля у Смоленськ, мабуть з початком падолиста привів їх ще 100 осіб. Докладну скількість козаків означити не можна — вона часто змінялась. Про се можна-б говорити від сеї хвилї, коли Шеін обляг кріпость. Одначе і з того часу звістки суперечать собі — годї одже на них полягати.

З дрібнїйших конфлїктів до приходу короля під Смоленськ підносять джерела головно факт з д. 28/IV 1633 р.

Сього дня ротмістр Павлович і Ґодебский на чолї козаків та капітан Енґерд з драґонами напали московську сторожу. Сю сторожу вів якийсь Олихвер, що ще в часї неприсутности Радивила в сих околицях нищив королївське майно. Сього „московського шиша“ — як його зве литов. гетьман — розбив „penitus“ Павлович і самого Олихвера спіймав в неволю. Опісля подибали ротмістри московську сторожу — бояр і донських козаків всїх разом 250, та хоч Москва переважала числом, розбитої ї так, що з винятком 80 людий, що попались в неволю, нїхто з Москви не вийшов з житьом. Але і з козацького війська згинуло 5 осіб між ними ротмістр Оверкович[1]).

---

[1]) Про нього каже Радивил: „Poległ dobry mąż rothmistrz WKM. Pan Owierkowicz, ktory tez na kilku czatach nieprzyiaciela gromił; y posłanca moiego z listami pod same mury przyprowadził.

А про Павловича: Tenze p. Pawłowicz przedtem pod murami z p. Godebskim rotmistrzem kozackim na gościńcu Drohobuskim y na wielu inszych mieyscach y wielu occasiach stawał w posługe dobrą i nieprzyiacielowi nie małą szkodę czynił.

Про Клєчковского: Pan Kleczkowski rotmistrz WKM. mimo onę witepską posługę (згадка на конфлїкт сього ротмістра з московською сторожею, де взяв 8 корогов і 1 гармату у ворогів) kilkanaście razow to z panem Jurzycem, to z p. Godebskim, to z Smolskim, z Owerkowiczem na czaty chodząc nigdy się nie wrócił, zeby albo czaty nieprzyiacielskiey zniesc albo na takowę iego nawrzec albo gromadę dobrych więzniow przywiesc nie miał.

Подібно і Давидович з ротмістром надворних королївських козаків Войною розбив сторожу Прозоровського вислану под табор Радивила та привів кількадесять вязнів.

Про Коморовского: Komorowski rothmistrz na czatę wyprawiony w tył woyska niep. z wielką odwagą zaszedł, tam cztery tabory ludzi pieszych wysiekł y wielką tak w ludziach iako y w koniach nieprzyiacielowi zadnego się s tyłu niebezpieczenstwa nie obawiaiącemu szkode uczynił, chorągwie iedney nieprzyiacielskiey dostał.

Воловіч знов — каже Радивил — з Томою Сапєгою воєводичом новгородським до 1000 Москви побив і багато у ріку (Днїпро?) загнав. Ркп.: N 231 бібл. Осс. у Львові.

Не меньш інтересною була битва з д. 20 серпня. Того дня виїхав Радивил з каменецьким каштеляном Пясечиньским під сам табор Прозоровского та заставши Москву готову до боротьби казав своїм людям вчинити напад. Героями сим разом були виключно козаки. Пять годин здержували на собі весь тягар московського війська не даючись звабити в поле з своїх ровів та з під заслон гармат. Вкінци казав Радивил перервати битву, одначе розохочені козаки не легко дали ся звабити з поля — досить сказати, що самих хорунжих — як читаємо в диярюшу Москожовского „za wodze z pola zwodzono". Богато Москви убито. З людий Радивила згинуло 3 та кілька хлопців від гармат.

Між тим зближав ся король під Смоленськ. Його армія що іно доповняла ся. Вайнбер згадуючи про побут короля у Баєвій д. 27 серпня пише[1]: „Завтра сподіють ся одного пішого полку, пять корнетів німецких райтарів і кілька компаній козаків і гузарів. Тоді буде королівська армія числити 9000 людий. Під датою 4-го вересня читаємо знов[2]: „Козаки відбувають також дуже форсовні марші, кілька тисяч получить ся з королем, а решта впаде в Московщину. Зіставивши сї звістки здогадуємось, що першим разом маємо до діла з козаками звербованими польськими панами, як се вчинив Радивил або Вишневецький.

Та хоч як були ще скупі сили короля до приходу козацької армії під Смоленськ Володислав вже 7 вересня почав окуповати важнїщі позициї заняті поперед Москвою. Покровська гора доміновала у цілїй околици — значить її властитель мав за собою значні стратеґічні користи. Від неї треба було Володиславови почати. Та ми описи сеї кампанії подавати не будем: звістки наші про участь у ній козаків занадто убогі, аби її образ у такій формі, як нам подають польські джерела, причинивсь чим будь до вияснення козацької діяльности. Ми знаєм тільки, що козаки під проводом ротмістра Мочарского боролись у перших рядах та і не мало їх окупило свою відвагу житєм.

Вісїмнайцятий вересень приніс значну зміну в королївський табор. В той день явилась головна козацька армія. Всї майже сучасні джерела — польські дневники присьвячують сьому фактови симпатичні згадки. Се річ зрозуміла: без їх участи Шеін не

[1]) Ліске: Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z l. 1633 - 4 стор. 16.
[2]) ibid. стор. 17.

вдарив би чолом перед Володиславом. Але не зовсїм годять ся з собою автори польських джерел у поглядах що до зверхної форми їх приходу. Колудзкий сей момент характеризує словами[1]) „kiedy przychodzili do obozu wlekli się po kilkunastu chorągwi w kupie sine lege et ordine“.

Противно каже Радивил[2]): „Прийшли досить реґулярно та без шкоди для підданих“. Замітний погляд Вайнбера[3]): „Є то молодцї хоробрі, люди на добрих конях, кождий з довгою стрільбою в родї шкоцьких. Мають з собою 10 пільних гармат (декотрі від римських цїсарів Фердинанда III і Рудольфа II) бажають з цїлого серця боротьби, полонили вже кількох ворогів і богато худоби, 6 миль від Смоленська.

В означенню їх числа наші джерела дуже суперечать. Москожовский й Альбрехт Радивил та Котлубай подають згідно на 15.000, Вайнбер на 12.000, а Васенберґ каже: „Viginti cosacorum millia (quae rex ad terrorem hostium spargi iussit).

У Москожовского на 31 стор. під датою 17 вересня читаємо, що „запорожський гетьман з асаулами і сотниками витав короля приобіцюючи йти туди з козаками, куди дістане приказ“. Сю саму замітку повторяє Котлубай. Дивно, що нї Москожовский нї Криштоф Радивил, котрого записками користовавсь Котлубай, не вважали потрібним подати назвиска козацького проводиря. Соловйов а за ним Еварницький звуть його Гирею Каневцевим. Дійсно в „Актах москов. госуд.“ подана звістка, що „3 червня приходили литовські люди у новгородський уїзд та на них посилано Наума Пушкина з царськими людьми. Литовцїв побито і атаман запорожських козаків Гиря Каневцев стратив житє в битві. Крім сього 6 людий взято в неволю. У записках Радивила говорить ся, що козаки прийшли через Пиньский повіт.

У всякім разї питаннє про імя звістного по польським джерелам „козацького гетьмана“ стоїть отвором.

У розвязцї сього питання великою помочию є зізнання полонених „язиків“. Якийсь прм. Савко Потапов[4]) спійманий людьми Дм. Черкасского і Пожарского оповідав, що служив у полковника

[1]) Biblioteka Ordynacyi Krasińskich т. XIII, стор. 31.
[2]) Pamięt. Albr. St. Radziwiłła т. I, стор. 172.
[3]) Лїске: Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z r. 1633—4 стор. 22.
[4]) Акты москов. госуд. т. I N 657.

Олихвера. В 1633 р. пішли вони на Успеніє з гетьманом Арендаренком під Смоленськ та прийшли сюди на покрову. Звідти пішли під Дорогобуж, під Ржеву, Вязму, а опісля перейшли за Угру в Щелкановщину. Ми будемо мати ще нагоду познакомити ся близше з сими козацькими походами. Тепер ся звістка нам сим важна, що вказує назву козацького проводиря. Подібних звісток є більше нпр. у реляциї рославлського воєводи Ілиї Наумова з д. 23/I 1634 р., де містять ся зізнання козака Івана Давидова[1]). Вони нїчим не ріжнять ся від попереднїх, а те-ж слово в слово оповідали також козаки вислані в Москву калужським воєводою Федором Волконським.

Найправдоподібнїйше маємо тут до діла з особою бувшого укр. гетьмана Тимоша Арендаренка — сим можна-б пояснити титул „козацького гетьмана“.

Лишаючи на боцї особу сього проводиря, наші джерела подають натомість більше звісток про самих козаків. Колудзкий подає кілька дрібнїйших прикладів їх відваги[2]), що як каже Кулїш[3]) — своїм бойовим ентузиязмом перейшли соперників-панів.

Маючи так значні сили до розпорядимости король веде на ширші розміри акцию оборони міста. По відбутій нарадї поділено все військо, одже і козаків на 3 части. Над одною з них обняв провід Володислав, над двома другими Казановский і Радивил. Тим часом як сей останний уладив засїдку на війська Прозоровского між ріками Срібною та Шкляною, король 21 вересня прибувши під Смоленськ, вислав 3 кампанїї козаків добувати Покровську гору. Московські козаки (мабуть донські)

---

1) Акты моск. госуд. N 610.

2) Zaraz podchodzili pod nieprzyjaciela i dostali trzech przednich officirów przywiedli ich pod ręce do króla JeoMści; oracyi nie było, tylko: „Korolu, oś majesz Niemców (a Francuzowie byli)“ або: Odwagi, które uczynili przy Xiążęciu Radziwile, że nago rozebrawszy się przepłynęli kilkadziesiąt ich na drugą stronę Dniepra z gołemi szablami do szańców nieprzyjacielskich, nasiekli sieła Moskwy; jeden także z nich taką odwagę uczynił, że, gdy trzeba było na drugiej stronie dostać języka puścił sie w pław przez rzekę i leżał w wodzie przy brzegu, aż przyjdzie do wody jeden Moskwycin, alié go on za włosy porwał i wrzucił w wodę i tak z nim przepłynął nazad, śmiesznie bardzo powiedał tę tragedyą ten kozak Królowi JeoMści jako nań czuwał i jako z nim płynął.

3) Кулїш: „Украинскіе казаки і паны“ стор. 680.

вдарили сильно на Запорожців, але по короткій боротьбі були примушені схоронитись за шанці.

Стільки лиш маємо звісток про акцию козаків того дня. Під датою 22 вересня нотують всї майже дневники славний факт їх відваги — зруйнованнє по противнім боцї Днїпра будинку, що служив охороною для Москви. Котлубай подаючи його опись додає:[1]) „Сей вчинок будить подив своєю відвагою. Оповіджений наочним сьвідком заслугує віру та вказує, який скарб мали Поляки у Запорожцях, коли-б вміли з ними поводитись. Подібну замітку робить Альбрехт Радивил:[2]) „Колиб те саме вчинили Поляки, анїби нога не втекла з сих, що були з Прозоровским.

Між тим добуто сильний бльокгауз Матісона на Покровській горі та по кількадневнім відпочинку велїв король литовському гетьманови добувати 28 вересня табор Прозоровского. Військо Радивила було значно зменьшене битвами, тому додано йому козаків і кілька гусарських віддїлів.

Козакам поручено, частию бродом, частию мостом переправившись на другий бік Днїпра, заняти церков св. Михаіла і рів біля неї та звідти непокоїти бльокгауз полк. Дама. Але козаки не були в силї видержати густої стрілянини, якою привитала їх Москва з церкви св. Михаіла, тому злучились з доданими їм до помочи гузарами. Сей вчинок справджує Васенберґ словами: „Cosacorum eadem (згадка про відвагу Сопіги і Веігера у тій самій битві) fortitudo et fortuna fuit: post crudelissimam enim concertationem multitudine hostium pressi pedem retro dedere“.

При тім всім добуто табор Прозоровського і в день св. Михаіла козаки і Поляки в кілька тисяч людий звозили припаси живности і амуніциі з московських таборів. Лишавсь ще тільки нездобутий Шеінів табор. Та заким король рішивсь напасти на нього вислав поперед 7,000 війська під проводом каменецького каштеляна А. Пясечиньского в дорогу на Дорогобуж попробувати відбити гроші що їх по звісткам язиків везли на заплату Шеіновим військам. Висланий Пясечиньским 14/X до короля військовий товариш Ковальский оповідав, що вправдї тих людий не подибали та за се зайняли в однім селї значну сторожу-московську з 800 „бояр“ так щасливо, що ворог не важивсь навіть під-

[1]) Котлубай — Odsiecz Smoleńska i pokój polanowski стор. 108.
[2]) Pamięt. Albr. St. Radziwiłła т. I стор. 174.

няти оружє на свою оборону. Йдучи далї подибали иньший ворожий відділ, що йшов слїдом за Пясечиньским. Але Москва прочувши про долю передньої сторожі стала втїкати та козаки забігли їй ззаду і розбили, взявши одну хоругов. Таким чином прибув Пясечиньский під Дорогобужський замок, 18 миль від Смоленська. Залога городка вчинила випад і відперла оден відділ козаків, притім так далеко загналась, що польська кіннота, вдаривши на ню, втислась разом у місто, вирізала мешканцїв та забрала богато худоби і коний; замок одначе зацїлїв. Між тим козацькі відділи вислані поперед — рабовати околичні села вернулись щасливо під Дорогобуж а опісля по безкористнїй облозї замку вернувсь Пясечиньский під Смоленськ[1]).

16 жовтня переніс король свій табор у Богданову Околицю для вигіднїйших операций, а 3 дни пізнїйше станув против головної кватери Шеіна.

Запорожцям поручено розтаборуватись в дуже небезпечнїй позициї по другім боцї Днїпра, біля самого московського табору; задля улегченя комунїкациї між Поляками та козаками вибудовано міст на Днїпрі. 26 жовтня в середу переходили козаки на нове становище, та коли йшли поуз ворожий табор, ударила на них Москва, „ale bez szkody naszej — каже Москожовский — snadnie odgromiony, puścił mołojcom snadne przejście do nas“.

Москві перервано комунїкацию на ріцї, але і на суши вона не могла богато вдіяти при безупинних випадах Запорожцїв.

До кінця падолиста не маємо жадних майже відомостий про козаків. Вайнбер нотує лиш звістку[2]), що козаки 12 миль за Дорогобужом нищать московську територию, а на иньшім місци каже[3]): „Про московські війська нїчого не чути, лиш кілька тисяч їх лежить під Дорогобужом, та на них особливо звертають козаки свою увагу. Тимчасом 24 падолиста у польський табор наспіла звістка про побіду Конецпольского над Татарами. З сеї нагоди вистрілено вечером по три рази з усїх гармат та мушкетів. Москва несьвідома причини сього триюмфу вислала 2 відділи по відомости. Оден з них попавсь у засїдку Даниловича під козацьким табором та так нещасливо, що нї оден з Москви не

[1]) Bibloteka Ord. Krasińskich, т. XIII. стор. 49.

[2]) Ліске: Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z l. 1633—4. стор. 32.

[3]) ibid. стор. 33.

вернувсь до своїх: 30 їх убито, а 18 взяли козаки в неволю. Подібний конфлікт ставсь 4 січня. Сим разом козацький ротмістр Смольский підпав під німецькі шанці, аби пізнати сили їх залоги.

Сей самий ротмістр розбив Москву 10 січня під Дївичою горою та привіз з собою 12 вязнів. Від сього часу аж до капітуляциї Шеіна нїчого цїкавого не подають наші джерела.

Реляциї Вайнбера кінчать ся з д. 27 січня. Москожовский, коли що згадує про козаків, то сї звістки або без значїння або дотикають ся боротьби на иньшім театрі війни. Радивил навіть про акцию польських військ подає дуже скупі відомости; його в той час під Смоленськом не було, тому оповідає лиш се, що чув з уст других людий.

За весь час побуту короля під Білою маємо лиш дві маловажні звістки. Першу з них треба віднести до часу, коли саме король прибув під Білу, себ-то 22/III 1634. Володислав, взявши тоді з собою два козацькі віддїли Клєчковского і Южица, виїхав під город звїдати терен. Частина московської залоги в числї кількадесять люда вчинила випад, але відперта козаками вернулась у місто. Друга звістка датує ся з д. 17/V, коли то король по невдалім здобуванню Білої, понехавши дальшої облоги, лишив у таборі для охорони хорих 4 козацькі коругви Южица, Пйотровского, Валїцкого і Ловчиньского.

V.

Разом із походом короля під Білу оперовала в околици Дорогобужа Вязми і Щелканова друга частина його армії, що ще 3 грудня 1633 р. лишивши на приказ короля табор під Смоленськом, посунулась на схід даючи почин новому театрови війни. Головний комендант сеї виправи був гетьман Казановский, та біля нього не малу ролю відграє козацький проводир Тимош Арендаренко.

З сим іменем ми стрічались вже поперед, але його особа губить ся за весь майже час побуту під Смоленськом, а виринає допервa з хвилею появи Казановського в околици Вязми і Дорогобужа. Незвістно о скілько дальшу діяльність Арендаренка треба злучити з походом коронного гетьмана; ми можемо лиш сконстатовати факт, що з хвилею появи сього останнього під Дорогобужом, козацький гетьман починає самостійну дїяльність в областях

за річкою Угрою. У Вайнбера в листї з 6/X 1633 р. читаємо таку звістку:[1]) „Запорожцї просили у короля призволу впасти у ворожий край — король згодивсь — за кілька день з'являть ся вони в Московщинї. Зважививши, що 3/XII 1633 р. відбував ся похід Казановского, годї пояснити, чи маємо до дїла з двома походами Арендаренка і Казановского, чи сї обі виправи відбулись рівночасно під фірмою коронною гетьмана.

Тому я промовчу на разї про особу Арендаренка аж до хвилї, коли можна слїдити його дїяльність поза Дорогобужом та Вязмою в околицях Білої, Калуги та Ржева, а тим часом згадаю про не меньш інтересні подїї з походу Казановского.

Число висланого з ним війська подає Москожовский на 8000[2]), Вайнбер каже, що виправилось 5000 кінноти і кілька компанїй піших[3]). Котлубай подає число козаків на 1000 осіб. Ми одначе маємо нагоду переконатись, що їх було значно більше, як се сьвідчить реляция московських воєвод Черкаского і Пожарского з д. 27/III 1634 р. У Казановского по сим звісткам було 6 рот гузарів, 5 рот квартяного війська, піших драґонів 200 і 100 гайдуків; всїх разом 1500 осіб. У Ґонсєвского 6 козацьких рот по сто людий і 2 роти гусар: разом 800. У Фірлея 2 роти гусар, 7 рот козаків і 200 драґонів. У Чарнецкого 10 козацких рот, у Мочарского 8 рот козакїв і 100 райтарів. Все разом військо числило до 5300 осіб[4]). Зсумовавши числа всїх козацьких рот замічаємо значну їх перевагу над польським елементом. Ся як раз обставина велить згадати дещо і про долю сього війська. Але у польських джерелах не богато маємо про нього відомостий. Москожовский згадує про сей епізод лиш кількома словами: „Коронний гетьман розтаборивсь між Вязмою та Можайском, кріпостий не добуває, лиш загони порозсилав аж під саму столицю. Наші нищать, палять, стинають, де лиш навернуть ся“. Подібно говорить Васенберґ: „Весь край на просторони 62 миль від Смоленська по Дорогобуж, Вязму, Калугу, Можайськ та по саму столицю знищений вздовж і вширш“. Сї замітки Москожовского та Васенберґа находять відгомон у цар-

---

[1]) Лїске: Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z l. 1633 -4. стор. 28.

[2]) Biblioteka Ordynacyi Krasińskich т. XIII, стор 68.

[3]) Лїске: Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z l. 1633—4 стор. 34.

[4]) Акты московскаго государства т. I, N 647.

ській грамоті з 19 вересня 33 р. для дорогобужських воєвод[1]). У ній наказує ся „зміцнити кріпости та порозставляти сторожі, щоби Литовці та козаки несподівано не впали у город та якого „дурна“ не вчинили“. Подібний наказ „ходити на Литовських людий і Черкас“ та над ними „промишляти“ отримав також рославський воєвода Іля Наумов.

Вертаючи до походу Казановского, ми бачимо його вже в першій половині грудня під мурами Дорогобужа. З часу його побуту під сею кріпостию нотує Вайнбер важну звістку з кінця грудня 1633 р.[2]). „З Дорогобужа — пише він — наспіла відомість, що богуславський староста, син польного гетьмана Казановского, в 1000 коний загнав ся аж під Вязму (18 миль за Дорогобужом, 36 від Смоленська і Москви) знищив передмістя та забрав богато добичи. Кажуть, що був би заняв несподівано місто, коли-б зручнійше забрав ся до діла“.

Мабуть, що про сей набіг богуславського старости згадує вяземський воєвода Мирон Велямпнов[3]). По його словам 6/XII приходили під город польські і литовські люди а скоро по них прийшов Казановский і Ґонсєвский та стояли в с. Сереженях“.

Після них прибув в невдовзї з під Володимирової Ржеви Тимош Арендаренко а з ним 4000 козаків та отаборивсь в селї Новім. Полковники Гадун і Чернацкий з 2000 райтарів розтаборовались на московській дорозї в Загрінї, 2 верстви від города. Мешканцї у Вязмі серед великих недостатків мусїли видержати довшу облогу.

Між тим у табор Казановского наспіла вість про війська, що йшли в поміч Шеінови під Смоленськ. Їх передня сторожа в числї 700 людий під проводом Пожарского прибула вже у Вязму. Решту вів князь Черкаский. Щоби загородити Пожарскому дорогу у Дорогобуж, покинув Казановский давний табор, посунувшись близше в околицї Вязми в село Семлево. Вислані ним загони бачимо 1 сїчня 1834 р. в селї Кикинї, 25 верств від Вязми. Мешканців по більшій части вибито. Ся сама доля стріла Бутурлин. Того самого дня був оден відділ Казановского під Самою Вязмою, бо ледви 3 версти від міста. Він роз-

[1]) Акты моск. госуд. т I, N 550.
[2]) Ліске: Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z l. 1633—4 стор. 38.
[3]) Акты моск. госуд. т I, N 705.

ложивсь табором в селї Чорнїй Грязи. Мабуть се була частина людий з села Кикина. Число їх подають московські звістки на 6 знамен.

Від сього часу можемо також слїдити рухи козацького війська під проводом Арендаренка. З попередньої його акциї звістно лиш, що перебував якийсь час під Дорогобужом в острозї, опісля, з початком грудня, як було сказано, являє ся під Вязмою і до сього факту треба навязати реляцию вяземського воєводи з д. 17 січня[1]). „Сього місяця, писав воєвода, приходили під Вязму по ржевській дорозї Поляки, Литовцї і козаки. Воєвода вислав на них своїх людий та під городом зведено бій, що тревав з „рана“ до 6 год. в вечер. Який був його результат не звістно. Воєвода згадує лиш, що по сїм бою польські війська пішли мимо Вязми і звернулись на дорогобужську дорогу та воювали Можайський і Вяземський уїзд і що дня приходили під Вязму. Подібні напади на Вязму повторялись дуже часто; вони для нас меньше інтересні, бо всї кінчать ся по реляциях вяземського воєводи побідою Москви та полоненнєм кількох ворогів.

15 січня являє ся в Більськім уїздї значний віддїл козаків Арендаренка. Чи сам гетьман був з ними — не звістно, більский воєвода Волконский пишучи про се цареви каже, що в його уїзд від Ржеви прийшли ріжними дорогами козаки та воювали села. На них вислав воєвода „голову“ Пасинкова та сей 17/І подибав козаків в „Верховській волости“ й побив їх взявши 2 козаків в неволю[2]).

Подібний напад на Білу відбувсь 5 лютого, але і сим разом Москва побідила. З початком мабуть марта Арендаренко на королївський наказ лишивши в дрогобужскім острозї з десятка по одному человікови, пішов в Мещевський уїзд в вітчину Артемія Ізмайлова в село Щелканово, 40 верст від Калуги, а 20 від Мещевська. Число його козаків подає ся дуже ріжно. По одним звісткам було з Арендарком 8000, по иньшим 10.000 або й 50.000.

З зізнань якогось Петра Павловского з полку Фірлея довідуємось, що козацькому гетьманови прибули нові сили „з за Путивля“, під проводом „гетьмана“ — як його титулує Павловский — Тараса[3]). Якийсь знов Німець з полку Лєслі казав, що

[1]) Акты москов. госуд. т. I, N 703.
[2]) ibid. N 717.
[3]) ibid. N 645.

у Арендаренка 6 полків, в кождім полку по 4 рот, а в роті 300 людий. Значить ся число всього війська доходило до 7200. Военних снарядів було у нього 4 гармати (до кождої з них запряжених 8 коней, крім сього було 4 гармати „огнені". Але козакам за тяжко було возити ся з гарматами, тому хотіли їх у поході покинути. Чи се вчинили, незвістно.

В другій половині марта воюють Арендаренкові козаки Мосальський уїзд. Після незначного конфлїкту з д. 20/III в селї Чертень, являеть ся 22 сього місяця козацьке військо під мурами Мосальська. Від рана до вечера добували город, та не добувши уступили. У повороті в селї Покровськім, 7 верст від Мосальська, здігнала їх Москва, побила та взяла 21 в неволю.

Між тим на козаків в селї Щелканові готовивсь похід. 2/IV. вернув в Москву боярин Омелян Рязанцев висланий царем з листами до воеводи донських козаків Леонтия Бунакова[1]). Воеводу застав він в Козельськім уїздї в селї Волховцях. Бунаков отримавши листи зібрав раду та казав козакам, аби йшли з ним або до князя Черкаского і Пожарского або на козаків під Сївск. Але Донцї вислухавши царської грамоти сказали, що підуть на сих козаків, що е в селї Щелканові.

Дальшу опись сього походу я подам на основі звісток, які приніс в Моску Бунакова посол Сафон Микулин.

28 марта — оповідав він — прийшов Бунаков з донськими козаками у Козельск. Його військо числило 8.000 людий. В Козельску стояв 2 дни, а опісля пішов в Щелканово. Побивши козаків (Запорожцїв) в трех селах забрав 2000 людий в неволю. Тимчасом по відходї Бунакова з Козельска прибуло у се місто 3000 Запорожцїв та вивідавшись, що Бунаков пішов в Щелканово пігнали за ними боронити своїх товаришів. Тут застали вже Москву, що добувала козацького табору. Бунакова з його людьми взято в два огнї. 100 Донцїв убито й Запорожцї відібрали свій полон. В страстний четвер вернув Бунаков у Козельск, перебув тут 6 днїв, а 9/IV в середу наказом царя пішов з військом на козацько-польські війська під Сївськ, одначе в дорозї довідавсь, що козаків під Сївськом вже нема.

Метою козацьких походів з Щелканова була часто Калуга.

У реляциї калужських воевод Петра Борятінского і Івана Ковелїна находимо цїкаву звістку про змагання козаків підступом

[1]) Акты москов. госуд. т. I, N 655.
[2]) ibid. N 662.

заняти се місто[1]). 16/IV привели мешканцї Спаського села двох козаків до боярина Івана Никитича Романова. Полонені козаки оповідали, що литовський гетьман Проньский і козацький поручник Андрій Семенів перейшовши Угру, вислали їх третього дня в числї 5 людий у Калугу наказавши впроситись до чиї небудь хати та в ночи спалити місто. Недалеко чекало 2000 війська, аби підчас пожежі заняти кріпость. Плян не повівсь, бо підпалячів спіймано.

Про иньшу пробу силою добути Калугу читаємо в листї перемиського воєводи[2]). 15 мая на Вознесенiє післав воєвода якогось Савенкова з товаришами в Щелканово. В місцевости Тихоновій пустини подибались з ним Литовцї та гнали ся за ним аж до Калуги. Того самого дня прийшли під сю кріпость Литовцї в числї 4000 людий та почали її добувати. Боротьба була щасливою для Москви, бо Литовцї стративши богато людий і прапор уступили. Ночували опісля в Тихоновій пустини, а 16/V пішли в село Товарково. Що сталось опісля з сим військом, не звістно; наші звістки говорять, що до 1000 Москви пігнало ся за ним та крім сього 4000 рославльских козаків пішло через ріку Оку заступити Литовцям дорогу з переду. Про сей епізод згадує також воєвода Волконьский у реляциї з д. 18/V.

Се і все що могли ми зібрати про участь козаків в московсько-польській війнї з р. 1633—4. Їх діяльність характеризує докладно Котлубай[3]): „Запорожцї — каже він — розбіглись на всї сторони та огнем і мечом знищили край несучи пожежу аж під саму столицю". Сїй характеристицї відповідають численні жалоби московської людности: „І ми нинї — пишуть цареви мешканцї Боровська[4]) — на твоїй царській службі стоїмо беззасобні та вся наша живність і паша для коний через гнів божий погоріла, конї погинули, а ми самі умираємо голодовою смертию. Пожалуй нас милостивий царю не віддавай твої вітчини українських городів Литовцям, щоби вони наші жінки та дїти в полон не забрали".

Тимчасом 14 червня 1634 р. уложено полянівську угоду. Її девята точка нормовала поворот польсько-козацьких військ

---

[1]) Акты москов. госуд. т. I, N 661.
[2]) ibid. N 668.
[3]) Котлубай: Odsiecz Smoleńska i pokój polanowski стор. 141.
[4]) Акты москов. госуд. т. I, N 660.

з Московської териториї[1]): „Польські, литовські, німецькі та козацькі війська — читаємо там — покинуть зараз московську територию. У повороті не будуть палити села анї убивати анї красти та рабовати. За се московським підданим не вільно їх напастувати, але противно поводитись з ними приязно.

ДОДАТКИ.

При сїй нагоді подаємо для історії Смоленської війни малу збірку документів — досї мало кому приступних — що містять ся в рукописях біблїотеки Оссолїньских у Львові під N. 188, 113 і 214. Сею публїкациєю ми зовсїм не вичерпали сього — так сказати-б — сирого материялу згаданої біблїотеки для образу сеї кампанії — ми ограничились тільки на важнїщих, що дотикають близще козацької акциї у боротьбі з Москвою 1633—4 р.

Події з 1633—4 р. так сильно милі були патрийотичному почутю Поляків, що їх відгомон не міг пройти без слїду у сучаснїй лїтературі. Значне число опублїкованих та ще мабуть значно більше не виданих поки що джерел до смоленської війни з 1633 р. сьвідчать аж надто про живий інтерес сучасної суспільности для розвою згаданої кампанії та горячої симпатиї для побідника-короля і його війська. У кодексах бібл. Осс. під числами 188 і 113 маємо два варианти того самого дневника — кажу варианти — бо ріжнять ся тільки стилїстичними, у більшій части, відмінами. Для опублїковання нам видавсь більш придатним дневник під ч. 113 для його більшої докладности, а при тім не понехалисьмо подати реєстр козацько-польського війська під Смоленськом, що становить немов часть вступу до дневника під ч. 188[2]). Вкінци подаємо також кілька листів: лист козаків з д. 4 вересня 1632 р. до короля, його відповідь, — себто зазив їх до участи в сїй кампанії, далї подібний зазив до запорожського полковника Плахти і 3 листи короля до козацьких ротмістрів звербовати козацькі віддїли по 100 людий на кошт коронного скарбу.

I.

1633: Wiprawieł krol JM woyska swoie do Moskwy pod Smolensk, ktorego popis iest takowy według tego regestru połozonego:

---

[1]) Лїске: Przyczynki do historyi wojny mosk. z l. 1633—4 стор. 58.
[2]) Писаний він досить невиразно, непевні імення означено знаком?

Usarske: 1633: Chorągiew krolia JM koni	100
chorągiew krolewicza JM Kazimierza	200
p. hetmana w. x. litewskiego koni	200
p. woiewody podolskiego koni	200
p. woiewody smolenskiego koni	200
p. hetmana polnego w. x. litewskiego koni	200
p. podkomorzego podolskiego koni	120
p. podkomorzego mscisławskiego koni	120
p. horązego trockiego koni	120
p. horązego zmudzkiego koni	120
p. horązego orszanskiego koni	120
p. starosty wiskiego koni	120
p. starosty brzezinskiego koni	120
p. Bałabona koni	120
p. Firlieia koni	120
p. Tomasa Sapiehy	120
p. Pawła Sapiehy	120
p. Komorowskiego	120
p. Sienkiewicza	120
p. Gorayskiego	120
p. Pokorskiego (?)	120
p. Myrskiego	120
p. Hojnskiego (?) koni	120
Suma usarzow	3220 (!)
Raitarowie: P. Abramowicza koni	200
p. Hmielingi koni	200
p. tegos koni	100
p. Seya	120
p. Gadina koni	120
p. Sierakowskiego	120
p. Rodlosola trzey kompaniey po 120 koni miely	360
p. Sliezara dway koni	240
p. Sohamna (?) koni	120
p. Tisenhawsa koni	120
Suma raitarow	1780
Dragany: P. woiewody wilienskiego koni	200
p. Marego koni	200
p. Butliera koni	600
p. Kreica koni	650
p. Platera koni	200
p. Pleksa koni	200

p. podkom. w. x. lytewsk.	200
Suma draganow	2250
Piechota cudzoziemska: Krola JM piechoty	1200
krolewica JM Kazimierza	1200
p. podkomorzego w. x. litew.	1000
p. kawaliera	1000
p. Butliera starego	1000
p. Iacuba Waiera	1000
p. Arcziszewskiego	1000
p. Pliatera	1000
p. Wolisona	900
p. Walha	100
p. Grotha	100
p. Abramowica	600
p. Ozgierdowicza	300
p. Folderbocha	200
p. Dyzorego	200
Suma piechoty	10.700 (!)
Petiorczy: p. Czysa koni	120
p. Podorowskiego	120
p. Czarneckiego	300
p. Icha	120
p. Jezowskiego	120
Suma petior.	780
Kozakow: P. woiowody wilienskiego koni	400
p. Dzersska (?) koni	120
p. Zarnickiego koni	120
p. Madalinskiego koni	120
p. Abramowicza koni	120
p. Pawlowicza kony	120
p. Woyny dworskich koni	120
p. woiewody podolskiego	120
p. Kliechowskiego	120
p. Owerchowicza koni	120
p. Smolskiego koni	120
p. kamienieckiego koni	2000
Suma kozakow	3600
Piechota polska: P. woiewodi wilenskiego	300
p. woiewody podolskiego	200
p. znowu woiew. wilienskiego	200
p. Rawa	100

p. Karlinskiego	200
p. Podwoiewodz[k]iego	100
p. Pyrickiego	100
p. hetmana w. x. litewskiego	200
p. Podlieckiego	200
Suma piechoty polskiey	1600

Suma wsitkiego woyska do Moskwy pod Smoliensk 23950 *(Рк. 188 л. 416--7).*

II.

Dyaryus expedycyej J. K. M. przeciwko nieprzyiacielowi moskiewskiemu, ktory 14 8bris in anno 1632 Smolensk obleg y onego potęznie dobywał 25 augusti ro. 1633.

1633 august. 25: Ruszył się KJM z Orszy do woyska, daj Boze szczęsliwie, ktore na ten czas na Olszynie stało, trzy mile od Smolenska, naprzod przed sobą do woyska posławszy 600 dragonow p. Kraycowych, 130 dragonow Drylesowych a 1000 piechoty P. Butlerowey. Pierwszym noclegiem stanął w Dąbrownie, maiąc przy sobie regiment P. Roznow piechotny y zwiczayną swoię gwardyią raytarską dworską; tegoz dnia JKM brał publice benedykcyią w kosciele.

26: Stanął JKM we wsi Cereny do Dąbrowny nalezącey, gdzie pod namiotem nocował. Wieczorem przyiachawszy towarzysz z pod chorągwie P. Lisakowskiego, ktory y chorągiew nieprzyiacielską y ięzyka przyprowadził z tey czaty, na ktorą chodził JMc P. woiewoda smolenski 23 augusti maiąc pod 2000 ludzi: częsc z woyska litewskiego a częsc z pan. Moczarskim z koronnego, ktory we dnie na straż nieprzyiacielską uderzywszy, onę wyparli y az pod ostrozek Prozininskiego (!) prowadzili, za ktorymi gdy posiłki nastąpieły, potęznie się scierali y tamtey chorągwie nieprzyiacielskiey dostali, chorązego zabiwszy, y Moskwy blisko sta połozywszy. Nawiedszy ich na zasadzki, dostali beli nasi nie mało więznia, ale ich pozabiiac musieli, gdy znowu nazad do Moskwy wracali się, ktora na naszych odwrot uczyniących uderzyc chciała, w rzekomo okraykiem ich wyprowadzaiąc. Nasi tegoz dnia po tey utarczcze z zamku ze trzech baszt z działa wystrzeleli, hasło swoim daiąc y chorągwie na znak uweselenia swego wywiesieli byli, w czym im ci, ktorzy na czacie byli, takze trzykrotnym strzeleniem odpowiedzieli. Tegoz dnia oboz się nasz ruszył stanowic ku Głuszycy, ktore mieysce liczy milę od Smolenska, chcąc się tam stanowic, iezeli nieprzyiaciel tak bliskiemu sąsiedztwu przeszkody czynic nie będzie, poniewaz z tego mieysca Smolensk dobrze widac.

27: Krol JMc stanął pod Boiowem obozem, gdzie zaiachali JMc chorągwie usarskie: pierwsza krola JMc dosyc piękna y stroyna droga

Imci P. woiewody podolskiego, trzecia p. Kalinowskiego podczaszego podolskiego, czwarta p. Woyny; wszystko usarskie y przytym 600 dragonow p. Butlerowych y tak z tymi weszlismy do obozu, gdzie iuz zastalismy regiment krolewica JMci Kazimierza.

28: Na Baiowie woysko odpoczywało, gdzie poranu naprzod się menstrował regiment piechoty p. podkomorzego koron., potym drugi p. Welsonow tak piechoty iako y dragoniey, a na koncu bardzo porząnny p. Arcysewszkiego. A iz tego dnia przyszła była wiadomosc iz sisowie mieliby się lasem skradac dla przecięcia naszey armaty, ktora wodą płyneła, zaraz do dawnieyszey piechoty znowu 200 dodali propter securitatem.

29: Z Baiowa woysko ruszyło się na noc do Znirowic. A iz wozy y piechota prętko przeysc nie mogła, dla tego JKM. nie przyszedł az po czwarty z południa samemu wiachac, y do obozu pod Znirowice z lanemi swiecami dwie godzinie w noc ze wszystkiemi husarskiemi chorągwiami wiachał, i ze insi nie sciągneli się beli, tamze y drugiego dnia odpoczywał.

30: Tamze pod Znirowicami woysko stało, iednak dla snadniejszego ciągnienia regimentom niemieckim ku Krasnemu po obiedzie ruszyc się kazano, zostawiwszy w obozie p. Roznową piechotę y roty wszystkie husarskie. Tegoz dnia weszła do obozu y prezentowała się JKMci rota kozacka y woiewody podolskiego hetmana polnego koronnego. Tamze od Xcia JMci Radziwiła woiewody wilinskiego przyszła wiadomosc, iz iuz obozem na Głuszycy stanął spokoynie, mila od Smolinska i ze zadney przeszkody nie miał od nieprzyjaciela, z ktorych zaden ani się pokazał, iedno co straz widno było.

31. Za Krasnem woysko obozem staneło, gdzie przyprowadzony raytar, ktory przedał z woyska nieprzyiacielskiego. Tamze przyszła wiadomosc o utarczce naszych z nieprzyjacielem, pod ktorego ostrozki wszystko woysko chodziło y męznie się z niemi starli, bo naprzod uderzywszy się straz nieprzyiacielską az do ostrozku Prozirynskiego pędzieli, z ktorego kilkanascie chorągwi przeciwko naszym wypadło y z naszemi się ludzmi scierało. Potym, gdy naszym do ręczney przyszło, męznie nieprzaiaciela gromieli y do 40 na placu połozyli, ale y oni w naszych nie małą szkodę uczynieli a naywięcey z dział, ktorymi wiele poszkodzieli naszych, gdzie samego towarzystwa 8 abo 9 legło. Pacholika kilkanascie oprocz rannych, niektorych bardzo szkodliwie a nadto koni naszych bardzo wiele nastrzelali z łukkow (!) y z dział, z ktorych kilkanascie zaraz spadło, insze wyleczyc się mogą, ktorych wymierzone strzały doszły. Tamze p. woiewoda wilinski z p. woiewodą smolinskiem vocati od KJM. przybyli.

1. 7bris. Woysko staneło obozem pod Zarnowką, gdzie do KJM. przyiachali pp. woiewodowie. Tamze przybyli posłowie od kozakow Zaporowskich deprecando culpam, ze od Putywla odesli, a ochotę swą na służby rpty. ofiaruiąc a przytym o pieniądze o prochy o kule prosząc na tę expedytiią. Strony pienię̨dzy powiedzieno im, iz im ie było posłano pod Putiwl, ale ze nazad odesli, dla tego ie nazad zwrocono, iednak, gdy tu staną, na ten czas pieniądze będą a prochow y ołowow cos ofiarował im KJM.

2. 7bris. Gdy woysko ciągnęło na Lubną, towarzysz z pod chorągwie kwarcian. przyprowadził KJM. ięzyka, bardzo rzeczy wiadomego Francuza, officyra z regimentow niemieckich, ktory dosyc rzetelnie y sufficienter o wszystkiem co się dzie powiedział u nieprzyjaciela, a osobliwie o pieszym woysku, ze go nie masz ino 7 abo 8 tysięcy, y iako wiele na ktorym ostrozku. O konnych ludziach pewney liczby powiedziec nie umiał y wiedziec nie mogł, wiele u Seyna, wiele u Prosorynskiego; iednak to przydał, iz się Moskwa na głowę kładzie na sto tysięcy ale falszywie. Tenze powiedział, ze niedawno poczęli minę robić, tam gdzie tez ią przed tym nasi prowadzono, gdy Smolinska za s. pamięci JKM. dobywali, y iako Moskwa teraz swiezo przyszła, 14 choręgwi raytarów moskiewskich zbroynych, y iako się Moskwa w zywnosc przysposobieła, y iako gęsto blokhauzy poczyniła, y iako snadno mogby się ogniem zniesc Prozorinskiego, gdyz tam pełno sian wielkiemi stertami stoiących y z tymi sposobami iednak o naymnieyszy potędzie nieprzyiacielskiey powiedział, na Pokrowskiey gorze nad Dnieprem, gdzie ienoby 1200 ludzi bydz miało, radząc, iesliby nasi co robic y agredire chcieli, aby ante omnia y stamtąd do nieprzyiaciela kusieli się, gdzie nie tak łatwo moze nieprzyiaciel ten ostrozek posiełkowac dla przeprawy przez most ludzi swych; a na ostatek za ukontentowaniem y sam przewodnikiem y przywoycą bydz przyobiecał, ponieważ, iako on udawał, ze gwałtem iest od naszych wzięty, ale gdy iuz szed do nas przedawac sie; ktoremu szaty KJM. dac wskazał. Tamze, gdy woysko nasze na Łubniey stało, druga czata, ktora czata z woyska litewskiego chodzieła, trzech Moskwycinow przyprowadzieli, ktorzy sli z listami do obozu moskiewskiego y ieden, ktory miał listy z sobą, uszed, drudzy poymani, ktorzy od zon do mężow listy mieli, w ktorych nic nie było tylko strony gospodarstwa. Ci to powiadali, iz dway carzykowie tatarscy ze 20000 w ziemię ich wesli y bardzo ich plądruią, y iako iednego z tych [w] więzienie zonę samoosmą wzięli, y iako w Wrocławiu (очев.: Rosławiu)głod wielki, y iako tam barzo mało praesidium. Tamze posłowie kozaczcy są odprawieni y z niemi p. Starkiewicz, aby ich do pospiechu prowadził.

3. Tamze z woyskiem JKM. odpoczywał, gdzie ich była zaszła wiadomosc o mieyscu obozu, gdzie by nim stanąc, czyli na Głuszycy, gdzie dawno woysko iest postawione, między rzeką Dnieprem a Głuszycą ieziorem, gdzie niektorzy radzieli, czyli zeby się zblizyć ku nieprzyiacielowi y iako nayblizey połozyc się, co perswadował woiewoda smolenski. Dła tego JKM. wprzod przed sobą posławszy pp. hetmanow dla upatrzania mieysca, iezeliby się iakie sposobne mogło znalesc, potem i sam po obiedzie recognoscowac sposobne mieysce az do Jesienney rzeki, nad ktorą obaczeli konną strasz nieprzyiacielską, ktora się po gorze przeieżdzała y insze posiełki maiąc w lesie, ktorą minąwszy, KJM. ustąpił był do tego obozu, ktory stoi na Głuszycy, a potem wieczorem nazad na Łubną przyiachał y taiemną radę z pp. senatorami odprawował, strony tego obozu. Po ktorey radzie woysko nazaiutrz nasze szło do obozu na Głuszycę.

4. KJM. iuz w nocy stanął nad Głuszyczą w obozie litew., bo dla wielkosci wozow prędzey z Lubny ruszyc się nie mogł. W drodze iednak naprzod p. woiewoda smolenski z towarzystwym swym KJM. drogę zaiachał, a potem p. woiewoda wilinski pięknie, iednak z muzyką woienną przyprowadzieli KJMsci, bez strzelby, ktora zwykła bywac na salwe. Tamze zostaliśmy, to iest nasi niemał przez cały dzien uganiali się z nieprzyiacielem, zpędzaiąc go z gory tey, ktora nad Jesienną rzeką, gdzie nasi blokhaus wygnali y dotąd konczą, y bronią zpędziwszy nieprzyiaciela. Iednak z naszych ieden tylko Niemiec zginął, z stroney nieprzyiacielskiey takze, ale ktos znaczny, ktory pridie, gdy KJM. recognoscował mieysce, ustawnie charcował.

5. Przyszła poranu wiadomosc, iż nieprzyiaciel w niemałym ludzie wyszedł na gosciniec łubonskiey, za ktorym 2 posłano było z p. woyskim mścisławskim y p. Czarnockiem, ale nigdzie nieprzyiaciela posiłkowac nie mogli. Tegoz dnia wrocieli się. Posłaniec [s] Smolenska, ktorego był p. woiewoda smolinski wyprawił, który się szczęsliwie wrocił przeniosszy się nazad, drugiego towarzysza z sobą przyprowadziwszy, a przesli około Sekinowego ostrozka nocą chrustem y trawą na brzuchach często czołgaiący się y na chasło nieprzyiacielskie, gdy ich poczuwszy o nie pytali, nie odpowiadaiąc, ale coraz zapadaiąc. Tych listow essentiia ta, ze proszą dla Boga o odsiedz uskarzaiąc się, ze knotow y pieniędzy nie maią a prochow y ołowu omale, a potym sposob podaią, iakby naylepiey y naysnadniey aggredy nieprzyiaciela od Bolenskiey (вар. в p. 188: Pokrowskiej) gory, gdzie o małym praesidium napisali, zgadzaiąc się w tey mierze z confesatami Francuza; przyprowadzono y potym wypisano hasło, na ktory by oni na ten czas wypasc mogli, gdy nasze woysko co zechce tractare, aby pridie ieden ogien, a tego dwa pokazane bydz

mogły; wypisali y drugi sposob tentandi hostis między oboz samego Sehina y Lesla na Sarłow oboz nad Dnieprem u stawku OO. Jezuitow, gdzie było 600 ludzi snadnie go zniesc z gory y oderwac iazdę moskiewską od piechoty; napisali y to iako onegda wycieczkę uczyniwszy blokaus zniesli podle bramy, zkąd podkop miec zamysliwali. Maystryka ze dotąd nie masz przyczyna ta, ze Tatarowie ziemię ich plądruią. Tamze z woyska trzey nieprzyiaciele przedarszy się przysli: Polak, Inflanczyk y Szwed, z ktorych ten Polak z Stanisławowa examinowan przy KJM, iest li raytarowie, powiedział, ktorych 14 chorągwi przyszło przed tegodniem barzo są ladaiacy y rzadko który z nich umie wziąc w rękę pistolet, y iako dwie abo trzy chorągwie naszych zniesc by ich mogło; o podkopach powiedział, ze słyszał od Niemca, ze trzy sposobione; o ostrożku, ktory iest u mostu Prozorskiego zniesiony, gdzie sieła sian y słomy; tenze powiedział, ze iuz lepiey kąsek teraz wiązniow naszych traktuią, tym celniejszym daiąc na dzień po 10 kopiiek, y iako ich boiarom przedaią po kilka rubłek, z tą iednak condycyią, aby ich potym stawieli, gdyby do traktowania pokoiu przyszło. Tegoz dnia deliberatia była stroney ruszenia się przeciwko nieprzyiacielowi ex parte loci et temporis, znosząc się tak z temi, ktorzy położenia mieysc około Smolenska wiadomi, a potym declaratiią pp. pułkownikow y officierow praescribendo et declarando in modum, iako w tey imprezie poczynac sobie mieli y kto co robic y kto kogo posiłkowac, ktora dwie godzinie w noc skonczeła się, utinam bono effectu.

6. Most nasz drugi przez Dniepr na sudach stanął pod obozem, przez ktory nocą woysko przeprawione szło na całą noc ku nieprzyiacielowi. Tegoz dnia z woyskiem JMP. hetman polny koronny imieniem JKM. tractował, aby cierpliwi byli do przyniesienia pieniędzy, co uczynieli a KJM. kontentował ich dziesięcią tysięcy złotych. Na piechotę zas, ktora miała isc do szturmu do ostroska, 7000, a na roznych w przeszłych dniach z rycerstwa 2000 dac raczył. Tegoz dnia woysko kwarciane, ktoremu druga cwierc wyszła, pieniedzy upominało się, nie chcąc munia swych odprawowac.

7. Woysko kielka godzin na dzien staneło przeciwko gorze Prozonskiey, gdzie naszych nieprzyiaciel z ostroska swego na gorę wyszedszy czekał w szyku za kobielinami, w wielkiey potędze y gotowosci, ktore troie postawione beły. Wszakze ich połowica woyska do oblęzenia mostu Prozowskiego z Jm. pp. podolskim y smolenskim y p. kamienieckim wyprawione beło, dlatego nizeli JKM z swoim woyskiem maiący przy sobie p. woiewodę wilunskiego na mieyscu przedsięwziętym stanął, pierwey JKM. około mostu z nieprzyiacielem scierac się poczęli, ktorego takze daleko od mostu za kobelinami

w wielkiey potędze y gotowosci zastali, albowiem pridie tey imprezy naszey Niemiec ieden z obozu naszego do nieprzyiaciela przedawszy się wiadomym go uczynił, ze KJM. ze wszytką potęgą przeciwko niemu idzie. Zaczym spodziewaiąc się, iz dla odięcia mostu y kuszenia się o ostrozek Prozowskiego ta miała bydz impreza, tak wszytką swoię potęgę obrocieł beł y z inszych ostrozkow ludzie tam byli sprowadzeni y działa sprowadziwszy naszych w gotowosci czekał. Gdzie nasi przybywszy z wielką odwagą o odięcie mostu kusieli się y męznie z nieprzyiacielem scierali się y zpędziwszy go s pola mocą resolute o opanowanie ostroska przy moscie będącego dobiiali się, gdzie wielka naszych ochota wiele ich nadraziła, bo nieprzyiaciel wielką szkodę czynił w nich z dział y z wielką nawałnoscią następuiąc z ręczney strzelby raził. Zaczym lubo y nasi do kilku set ich połozeli, ale y z naszych nie mała stała się szkoda y dobrze krwią ta impreza kropiena: towarzystwa z pod chorągwi husarskich pod 30 poległo, a pacholikow do 300 y dragonow y piechoty kielkadziesiąt y nadto koni bardzo wiele pobitych, gdzie bardzo dobrze roty popisały się p. woiewody smolins., pod ktorą 11 towarzyszow pobitych y z tamtych p. podkomorzego podolskiego y p. Oginskiego horązego takze bardzo są przerzedzone przesz pobidzie celnego y starego towarzystwa nie mało. Między inszemi poległ p. Wiłenynski sędzia smolinski, p. Semet, p. Scietrzykowski innych nie spominaiąc. P. Woynie rotmistrzu usarskiemu chorągiew wzięta y ludzi cos porazono. Pobito y kozackich rot nie mało y lubo nasi mostu albo ostrosku przy moscie dla zbytniey y wielkiey potęgi nieprzyiaciela, gdzie y Sekin z ludzmi swymi beł, opanowac nie mogli, przesz czas iednak nie mały wszytek impet na sobie trzymali, uganiaiąc się y strzelaiąc z niemi, aby tego ostrosku na Pokrowskiey gorze, dokąd KJM z drugą częscią woyska ciągnął, posiełkowac nie mogli. Iakoz zaraz zblizywszy się do ostrosku Prozorskiego, ięzyka dostalismy y z niego zrozumieli, ze nieprzyiaciel nie wielką miał ludu gromadę w tym ostrosku, prochu omale, z czego potym y drugi, ktory się do nas przedał, tego potwierdzieł, gdy tylko o 2000 ludzi tam powiedział, ktorych częsc tez beła z inszych ostroskow, a zwłaszcza Szwedy, cos y o dwu działkach, przydawszy y to, ze Sekin z swą potęgą poszedł do ostrogu Prozowskiego. Tam nasze woysko stanąwszy, naprzod ze dwu dział do nieprzyiaciela wypaleli dla zamięszania, potym w szyku następowac poczęli, a iz niektorzy z piechoty z roznych regimentow ochotę swą skoczenia z siekierami dla znoszenia kobelin albo ostrosku ofiarowali się, dlatego zaraz przy pierwszych rotach kozackich p. Mocarskiego sli, za ktoremi p. Smeling szedł w posiłku y z raytarami p. Seia, a potym roty husarskie y Sapiechy woiewodzica nowogrodzkiego y druga p. Pawła Sapiehy następowały y insze.

Piechota dla zasadzek nieprzyiacielskich poczynionych łokami (!) puszczona, przystępuiąc do kobelin, czas niemały z nieprzyiac. strzelali się; potym przy onych, ktorzy z ochoty swey ofiarowali się kobeliny znosic, do kobelin skoczywszy y one prętko zniosszy, do nieprzyiaciela, ktory iuz był do drugich kobelin uszedł, skoczeli, ale y w tych y w trzecich nie osiedziawszy się w rosypkę poszedł y iazda do inszych ostroskow uciekła. Piesi do swego ostrosku u Pokrowskiey (górze), przy ktorey ponizey nad Dnieprem insze dwa mnieysze beły osadzone, takze beli posli, zprowadziwszy z goni (?) działek, z ktorych do naszych kielka razy wystrzyleła. Następowali y nasi za niemi y długo u samego niemal ostrosku z nieprzyiacielem strzelali się, gdzie między inszemi poległ p. Semelink pulkownik y człowiek rycerski, ale niewiem dlaczego potym piechota ustała y następowac do ostroska zadną miarą nie chciała. Interea nasi oblęzeni z Smolenska naprzod z dział nieprzyiaciela razic poczęli, a potym y sami wycieczkę uczynili y wprzod one mieysca blokhauzy, abo ostroska otrzymawszy, iedno działo y chorągiew tam wzięli y potym z wielką odwagą do tego większego posli y tak się byli do niego zblizeli, ze iuz dardy w okop stawiali. Ale ze posiłku nie mieli a nieprzyiaciel gęsto do nich parzeł, dlatego nazad cofnąc musieli, gdy y z naszey strony odpoczywaiących widzieli y nie wątpliwa, ze gdyby na ten czas nasi z drugiey strony następowali beli, kiedy oni do tego ostrosku tak bardzo darli się, actum esset z Moskwą y ten ostrozek bełby nasz; iakosz beła wielka w naszych ochota, bo niemal wszytkie roty husarskie declarowały się, ze z koni zsiadszy do szturmu isc chcieli y iuz trzy chorągwie usarskie y iedna raytarska zsiedli byli z koni, chcąc spolnie z piechotą isc. Ale iz woiewodzie wilin. na ten czas nie zdało się, dlatego tę sprawę do wieczora odłozył, poniewasz do KJM przyiachawszy wprzod na piechotę uskarzał się, ze następowac nie chciała y potem sam takie cosilium podał, aby KJM lubo z niewczasem swym chciał na tym mieyscu przenocowac, declarowawszy KJM, iz ludzi nie tracąc, miał takie sposoby, ze ze dwoch mieysc mogł nieprzyiac. wystrzelac z dział, odpocząwszy kąsek po tey pracy, na co przypadł KJM, a my drudzy oczekiwalismy tego tym czasem wielce. Wiele naszych wyszło z Smolenska y KJM witali między inszymi p. Woiewodzki, p. Madalinski, p. Kunowski, p. Zaba y insi witali KJM y XX. gwardyani bernardynscy, ktory mile bardzo KJM przeymował y za tę odwagę y ochotę dziękował, gdzie p. Woiewodzki niemal z płaczem powiedział, ze chociazbym y teraz zginął, kiedym maiestat WKM oglądał, to przydawszy, ze my sami Smolanie ten ostrozek wezmiemy, iedno WKM z tych dwu gor z dział palic; potem prosieł KJMci y [o] prochy, ktorych 12 beczek posłano do zamku [y] odprowadzic

kazał; y roskazał wszytkim regimentom Xięcia JM zaprowadzic, ktorych on tam wziąwszy zatrzymał y tam zostali. Ięzykow nieprzyiacielskich nie mało JKM wodzieli, ktorzy powiedali, ze kiedyby dłuzey nasi z nieprzyiacielem pod ostroskiem strzelali się beli y następowali na niego, iuz Niemczy o kwatery prosic mieli. Ku wieczorowi na to tam mieysce przyiachał do KJM pp. woiewodowie smolenski y podolski y z pan. kamien. odwaznie swoię imprezę skonczywszy, z ktorymi radę czynił JKM, co daley czynic. A iz przyszła była ta wiesc, iz nieprzyiaciel chciał na oboz nasz, gdzie wszytkiego woyska rzeczy y dostatki zostały beły, uderzyc, o czym y Smolanie przestrzegali: trzech z zamku do KJM ku wieczorowi posłali, ze im tam ludzie poselaią, dlatego zaraz wieczorem z tamtąd JKM wyprawił z pułkiem swym p. kamienieckiego do obozu dla obrony y dla ciągnienia, poniewasz się obozowi nazaiutrz ruszyc y na tamto miejsce, gdzie woysko stało, przeciągnąc kazano, a my nocą abo nadedniem o wzięciu tego ostroska postaradziesmy się mieli. KJM w karecie nocował bez wszelakiego wczasu swego a drudzy pp. senatorowie y urzędnicy na trawniku. Wnocy potym nastąpieła rada, aby obozu nie ruszac, ale nazad do niego wrocic się, zaczym zaraz napisano do p. kamienieckiego nocą, aby oboz in suo esse zatrzymał, co uczynił y lubo kąsek w obozie trwogi było z roznych mieysc, iednak zadnego impetu nie czynił nieprzyiaciel.

8 Placuit nazàt do obozu powrocic. Nie kuszono się w nocy o ten ostroszęk, z czego ranesmy słyszeli ex fama przyczyny: iedna ze oboz tam stanowić niemogł się, ze nie beło wody, ieno struska mała iedna wody, ktorą łacnoby był mogł nieprzyiaciel odiąc, druga, ze woysko dłuzey nie maiąc co iesc y pic y sobie y koniom tam bawic się nie mogli; iakosz chleb tylko sam tylko iedlismy y to kto u kogo mogł iaki kawałek uprosic y czarkę ktorą piwa, bo tę imprezę nadedniem odprawic tuszeli Imp. sobie y potym albo oboz tam przeniesc albo nazad powrocic. Dlatego rzadki kto promisyą sobie uczynił y to ci, ktorzy wozom swoim isc kazali; a tez tego dnia wilia była do P. Naysw. narodzenia, dlatego słuszna było pod tę imprezę post ten na samym chlebie odprawiac; trzecia, iz indziey nie rownie powiedzieli, iz te działa, ktore z nami były, z tey gory strychowac y znosic ostroska nieprzyiacielskiego znosic nie mogły; a na koniec powiedano, iz knotow nie stało y prochow omale beło. I tamtego dnia do obozu wrocielismy się. We wszystkiey tey iednak imprezie dokilkuset człowieka legło a między inszemi Smolan: daleko sobie męznie poczynali, gdy woysko z tey tam gory Pokrowskiey rano ciągnąc miało, iz niektorzy z Smolan w obozie zostali byli. Dlatego kazał KJM p. Czarneckiemu rachmistrza zaprowadzic posławszy im trzynascie set czerwonych złotych y pewne in-

formatyie; y spokoynie wesli, bo y razu do nich nieprzyiaciel nie wypalił kontentuiąc się podobno tym samym, ze woysko nasze od tego ostroska odciągneło y im wytchnąc y odpocząc dało. Iednak za odeysciem woyska, iako poslednia straz powiedała, zaraz ze nowy ostrozek abo blokaus na tey gorze sypac poczęli, iako y tam przed mostem za wodą takze na gorze, gdzie ich p. woiewoda podolski z wielkim gromił, zaraz za odciągnieniem do kilku set z rydlami wiedzieno.

9. Za prozbą wielu towarzystwa posyłac raczył JKM p. Sołtyka do Moskwy o wydanie ciał pobitych, ktorzy na to chętnie pozwoleli y co raz tey woyny załuiąc się declarowali, zeby nam się dobrze pomiarkowac, aby się krew krzescianska nie lała, a nawet tak ich przywitali, ze rozumielichmy, zescie w inszym dziele — strony miru przyiachali, ktorego my wszyscy zyczemy, iedno nasze wrocic chcieycie. P. Smelinga ciała snac nie masz y podobno postrzelony zywcem wzięty. Chełpieli się y tem, ze naszych w tey utarczce do pultoru set zywcem wziąc mieli: iednego w aksamicie a drugiego w adamaszku, co nam dziwno, aby kogo poymac miano, gdzie z wielu wiedziec nie mozemy y dopieru się z regestrzyku, ktory nam przysłac przyobiecali. Tegoz dnia ku wieczorowi przywieziono trupem 46, zkąd znac, ze więcey naszych u mostu nie legło, ale drugich poymano, ktorych razu mieli, ze pobici. Ku wieczorowie mieszczanie z Krzeczowa chorągiew oddawali, ktorę pod miastem swemu nieprzyiacielowi wzięli. Tegoz dnia była taiemna rada stroney ruszenia się dalszego.

10. Sądzic raczeł JKM inquisitiy sprawą o pobicie zołnierzow w Mohiliowie a mianowicie o zabicie niewinne p. Siemiły, i pięciu mieszczan sciąc kazano a iednemu samotrzeciemu odprzysiąc się. Tegoz dnia ciało p. Siemiły wyprowadzono cum pompa militari z trąbami y bębnami y Angielczyka przyprowadzono serchianta z pod regimentu p. Wolsonowego, ktory puscił się był do nieprzyiac. y na naszych to iest na p. woyskiego mscisławskiego y p. Seia napad, ktorzy na posledniey strazy stali na gorze Pokrowskiey, gdy woysko schodziło; poymany on im powiedział o nas, ze dlatego do nich uciekł, ze u nas ludzie y zołdacy młodzi i ze nie tak się biią iako u nich.

11. PP. hetmani iezdzieli recognoscowac mieysce na oboz y wrociwszy się ku wieczorowi, JKM tak z niemi iako y z drugiemi pp. senatorami miał consilium niemał do pułnocy. Tegoz dnia ciało nieboszczyka p. Smelinga oberstera iest od nieprzyiac. przysłane, ubrany, w trumnie suknem obitey przysłano.

12. Posłani niektorzy z listami do Smolinska, aby się z niemi znowu przekradali, ktorych takze y pieszych p. Czarneckiemu rachmistrzowi y inszym na mieysce pewne odpowiedziec kazano. O południu

dwoch ięzykow z obozu nieprzyiacielskiego od ludzi z pułku p. kamien. przyprowadzono.

13. Taiemna rada odprawowała się, po ktorey zaraz mieysce pewne o obozie między Dnieprem a Głuszycą fortyficowac y ostrozyc poczęto. A iz yęzykowie pridie przyprowadzeni między inszemi confestatami tak stroney piechoty nieprzyiacielskiey, kładąc ią na 10,000, iako y stroney podkopow, o ktorych powiedzieli, iz dwa prowadzą, a naydaley za 6 dni skoczyc do szturmu maią, y to powiedzieli, iz naszych więzniow tego dnia do 70 przyprowadzic mieli do stolice drochobuszskiem goscincem, dla tego naznaczona beła pewna czata do przeymowania y odbicia ich przesz JMP woiewodę podolsk.; a iz z kalema (?) zadnego miec w nocy nie mogli dla przeprowadzenia tych ludzi, dlatego lubo się byli im za most przeprawieli, nazad wrocic się musieli.

14. Ci co do Smolenska z listami przechodzic mieli, wrocieli się: zadną miarą przeysc nie mogli, poniewasz nieprzyiac. pilną bardzo strazą znowu mieysca wszystkie osadził. Tegoz dnia ciało Wilezynskiego, sędziego smolinskiego w wodzie znalezione, ktore Dnieprem przypłyneło do mostu bardzo zmęczone y skatowane, ktorego my serce wzięli. KJM iezdził mieysce to widziec, ktore tu w tym terazniejszym obozie okopuią y fortyficuią. Rota raytarska p. Tysenasa prezentowała się. Ku wieczorowi z Smolinska z listami Kułanzanie przysli, prosząc per visam misericordiam, declaruiąc, ze iuz zywnosci prawie nic nie maią y co ieszcze na dłuszszy czas miec mogli, to im ta piechota wprowadzona strwoniła; knotow prawie nic a prochu bardzo mało, a nadto drew na opal, dlaczego ta piechota nie odziana musi zdychac od zimna. Cizto przyniesli, ze oblęzeni tego dnia, ktorego KJM z Pokrowskiey gory ruszył się, spodziewaiąc się, ze nasi czynic znowu mieli wycieczkę, uczynieli byli y potęznie się z nieprzyiacielem scierali, iednak nie maiąc posiłku p. Woiewodzki 50 swoich stracił, a sam bardzo w ramię postrzelony. Tegoz dnia drugie ięzyki przyprowadzono, oba Niemcy, ktorzy takze iako y drudzy o podkopach powiedali, ze ich koncą nieprzyiac. i ze u nich drogosc wielka chleba, zywnosci y siana dla koni.

15. Rota usarska p. Płazy prezentowała się, ale samego nie było. Trzech Włochow przedarło się do nas, ktorzy takze o skonczonych podkopach y o drogosci chleba y zywnosci, siana powiedzieli; piechoty nieprzyiac. na 1000. Dlatego przedaią się, ze gdy o licentiią proszą, to ich Moskwa aresztuią, a dlatego, ze ustawnie we dnie y w nocy strazy odprawowac muszą, bo ustawiczna trwoga u nieprzyiac. od naszych. Pieniądze miesięczne daią y małe; muszą wszytko a drogo z kazni cesarskiey kupowac. Ciz powiedali, ze pan Miłaszewski, towarzysz p. woiewody smolinskiego w okowach z drugim pacholikiem okowany uciekł

do Smolinska, ktorego bardzo załowali y Protosa za to obiesieli. Ciało p. Gniewosza pomęczone y popalone do mostu przypłynelo. Ciz powiadali, ze naszych do stolice 30 posłano.

16. Dway Francuzowie przedali się, ktorzy takze o podkopach nieprzyiac. powiedali, ze prowadzą y zeby iuz miały bydz skonczone; y o Majstruku, ze idzie 1500 woyska powiadali; ktorzy tegoz dnia za Smolensk na czatę chodzieli y ięzyka boiarzyna iednego przyprowadzieli y iałowic, baranow nie mało przypędzili.

18. Hetman zaporowski z asawułami i z setnykami witał JKM ofiaruiąc się tam isc z mołoycami, gdzie będzie roskazanie JKM, ktoremu iutro kazano pod dalszą resolutyią JKM posłac dwoch pułkownikow, gotowac się iednak isc taborem tam gdzie będzie roskazanie JKM.

19. Kozacy zaporowscy obozem z nami na Głuszycy staneli y zaraz podpadszy pod ostrozek Procowskiego trzech Francuzow KJM przyprowadzieli.

20. Oboz ruszył się z Głuszycze na Pokrowską gorę, pedług ordynatiey JKM po obiedzie o 4 godzinie, iednak z częscią tylko wozow, dla snadniejszego przescia; sam iednak JKM godzinę w noc przesz most przeprawiał się y szedł całą noc ku nieprzyiacielowi, a iz ta częsc woyska na Głuszycy została dla obrony mostu naszego y dla bespieczenstwa drogi od nieprzyiaciela, dlatego nad nim straznistwo zlecono p. Młoczkiemu, przydawszy p. Boguwskiego ze 4 horągwiami kwarcianemi a dwiema litewskiemi, y ostrozek dla bespieczenstwa nad Dnieprem postawiony. Woysko KJM na dwoie rozdzielone beło. KJM szed z woyskiem commonem na Pokrowską gorę y z p. hetmanem koronnym y z p. woiewodą smolinskiem y z p. kamienieckim; drugą częsc woyska prowadził Imcp. woiewoda wilinski przeciwko ostrozkowi Prozowskiego dla bronienia nieprzyiac. przescia przez most. Po pułnocy na gorze Sklaney albo nad rzeką Sklaną, gdy dniec poczęło było, woysko JKM. milę od gory Pokrowskiey, y lubo cicho szło, casus iednak ieden mogł dac dobrą nieprzyiacielowi wiadomosc, gdy niedaleko JKM Niemczy grzeiąc się prochy trafunkiem w torbach zapalili, ktorzy y do kobeł ich doszedszy kilku pozabiiał niemal na smierc, wielu poopalał.

21. P. hetman polny koronny z drugiemi pany pierwszy niz JKM wprzod skrzydło wywodzic począł. Imcp. hetmanowi dwu yęzykow: boiarzyna iednego a drugi Tatarzyna moskiewskiego przyprowadzono, z ktorych wzięła się wiadomosc, iz nieprzyiaciel tey imprezy w poniedziałek y potym we wtorek spodziewał się, dlaczego y sam Sekin tu na Pokrowskiey gorze noczował, dysponuiąc y ordynuiąc przeciwko

woysku naszemu obronę. Ciz powiedzieli, ze tey nocy nad 120 Moskwy w ostrosku nie było i ze zywnosci omale mieli, ale to fałszywie, bo się to potym inaczey pokazało. Wywiedszy potym p. hetman polny koronny prawe skrzydło, gdy z ostatkiem woyska JKM nastąpił, woysko pięknie uszykowac y po bokach piechotę y dragony a na czele iazdę postawiwszy y kazdemu posiłki ordynowawszy, ktorego czasu prawie insperate chorągiew przyszła usarska p. woiewody podolskiego, ku nieprzyiac. hufcami powoli następowac kazał, ktory na woysko nasze w polu na gorze rozłozoney w gotowosci czekał. Tam naprzod nasi z niemi charcuiąc strzelali się przez godzin dwie, potem, gdy woysko w szyku do nich zblizac się poczęło, zadney resistentiey nie czyniąc, do blokausu uciekło, co obaczywszy JKM po długiey ordynatiey swey tego dnia assaltu (повторено) zadnego przeciwko niey do ostroska nie chciał: oboz tylko porząnny tego dnia tocząc y szonce na wielu mieyscach kopac się miały, aby w nie piechotę y armatę wprowadziwszy nieprzyiac. z dział razic się mogło y nie czyniąc w ludziach szkody przez przypuszczanie do szturmu, onego inakszem sposobem maiąc z ostroska wypędzic. Iz iednak JKM od yęzykow miał tę wiadomosc, ze blokauzik nieprzyiac. w cerkwie s. Piotra y Pawła miał bydz odbiezony, ktory y naszym do przescia Smolinska bardzo był potrzebny y nieprzyiac. nie mniey dla posiłkowania ostrosku Procowskiego y bronienia mostu swego, poniewasz ze od Dniepru kobeliny szły do tego blokausu a od tego szanc głęboki az ku ostroskowi pokrowskiemu, dla tego JKM ten ubiezec y opanowac kazał. Ale sie inaczey znalazło, bo nietylko aby go nieprzyiac. miał odbiezec, ale bardzo ufortificował, kobielinami osadził y 500 człowieka tam postawił. Interea, gdy p. hetman z p. woiewodą smolinsk. y z p. kamienieckim koło sypania mieysca szancow na nie ordynuiąc zawzięli się, p. Arciszewski przybiezał do JKM, ze tam u Piotra y Pawła ludzi bardzo mało i ze się iuz uciekać gotuią, declaruiąc się, ze ten blokauzik y trzech swoich nie straciwszy wziąc moze y zaraz tam snac opanowac; na co JKM zezwolił, ale ynaczy znalazł niz zrozumiał, bo zabiezawszy z piechotą swą naprzod do rowu abo szancu bardzo ich gotowych zastał y długo bardzo z niemi strzelali się potężnie, lubo iuz piechota p. Arciszewskiego w szancu beła y ręczną bronią z nieprzyiacielską piechotą scierali się, ktorą potym y druga piechota Xią JM. y roty kozackie niektore z roskazania p. hetmana pol. koron. posiłkowali; przecie wyparci z szancu gęstą strzelbą nieprzyiac. szkodę nie małą odniesli, bo tam zabito a kilkanascie postrzelono y ręczną bronią, do ktorey obiema stronam w szancu przyszło beło, kilku poymano, ustąpic musieli. A iz druga piechota z niektoremi rotami kozackiemi ku blokauzowi do cerkwie

s. Piotra y Pawła poszła beła, chcąc ten blokauzik [... невиразно] nieprzyiac. opanowac, y tu długo się strzelali, iz z tego woyska, ktore przy Imp. woiewodzie na inszey gorze stało, bo Jmp. row tylko przewiedzion dzieli. JKM iakoby inszym obozem na inszey gorze nad rzeką Sklaną przeciwko blokauzowi tamecznemu położył się (KJM) tuz teraz z drugim woyskiem na Pokrowskiey przeciwko ostroskowi nie mało naszym na posiłek do s. Piot. y Paw. biezało. Moskwa to obaczywszy, ktorych tam oraz trzy ostroszki były, bo ieden walny Prozowskiego u s. Troyce, drugi u Michała, gdzie raytarowie moskiewscy, a trzeci dobry obersterow osobny, a wszystkie trzy po tamtey stronie Dniepru, gdzie Smolinsk, ktorych od nas Dniepr dzielił, zaraz ze wszytkich trzech ostrozkow gwałtem się sypac poczęli y maiąc pogotowiu brod upatrzony, zaraz przesz on przeprawiali się y na nasze roty kozackie, ktore do Piot. y Paw. naszym na posiłek biezeli y po błoniu rossypali się, wyzwawszy onych umyslnie ustępuiących z ludem stał gonic. Interea, gdy iuz od gory do lasu na niey będącego, w ktorym nasi zakryci byli przyblizali się, Xiązę JM spuscił wprzod na nich dwie rocie usarskie p. Madalinskiego woyskiego mscisławskiego, p. Komorowskiego y 2 horągwi raytarskie, ktore niespodziewanie na nich napadszy, wielką w nich szkodę zaraz uczynieli y uciekaiących do Dniepru gonieli, gdzie Moskwa brodu nie patrząc w Dniepr wpadali y bardzo wiele ich toneło y niewątpliwie, zeby w nich daleko większa szkoda stała by się beła y wieksza częsc onych zniesiono, by nie piechota na drugiey stronie Dniepru w szancu zasadzona beła, ktora naszych nie spodziewaiących y w Dnieprze onych tonących wsparła ręczną strzelbą y potym działami z ostroszka Damowego; y lubo długo w tym ogniu gęstey strzelby nieprzyiacielskiey nasi byli, gromiąc y rażąc nieprzyiac. w rosypkę uciekaiącego, potem bez szkody nazad ustąpieli, gdy iuz Moskwa na drugą stronę przepłynąwszy do ostroskow swych poszła. Zaczym ci wszyscy, co w blokauziech Piot. y Paw. kusili się, nazad do woyska powrocieli o południu, w ktory czas quies była y szance na wielu mieyscach nasi kopali: iedne przeciwko ostroskowi Damowemu, gdzie y teraz z dział tam zgromadzonych do niego biią, drugie kozacy zaporowscy, w lesie przeciwko temu blokauzowi, gdzie raytarowie, trzeci p. Buther na gorze iedney przeciwko gorze Pokrowskiey dla bronienia przescia do ostrozka Sejnowego. Gdy iuz z południa zchylac się poczęło y było iuz o wtorey, naprzod w bok obozu naszego w chrustach iazda nieprzyiac. w wielkiey gwardyey pokazewac się poczęła, chcąc nasze woysko zatrzymac, aby był Sekin swym dołem mogł na Pokrowskiey dodac posiłek y na zasadzki piechotę nawiesc, do ktorych naprzod kilka horągwi kozackich zemkniono, ktorzy uganiaiąc się potężnie z niemi

y strzelaiąc nic im radzic nie mogli, az potym tam rocie p. Płazy y raytarom p. Tysenkowicowym (!) nastąpic kazano y potym y kozakom zaporowskim, ktorych częsc była przy KJM y inszym onych posiełkowac. Dopiero z niemi potęznie horągiew p. Płazy z gory ich spędzieła y uganiac się poczęła y lubo pocieraiąc się z niemi na zasadzki piechoty naprowadzeni byli, przecię iednak ich rozgromieli y wiele ięzykow dostali JKM officierow chłopow dorodnych y iednego kapitana, drugiego tamze zacnego zabito, gdy się imac nie dał. Pod ten czas własnie, gdy tu z jazdą nieprzyiac. utarczka toczyła się, Sekin dołem posłał samego obestera Leska (iako się to z ięzykow dowiedziało ze 13,000 konnych a 400 piechoty commanderowani, ze wszytkich regimentow wybierano) ktorych tripodia z wielką ochotą idących ku ostroskowi abo blokauzowi pokrowskiemu p. Buther, ledwie co sam począł kopac, postrzegszy, odwaznie na nich nastąpił y potęznie z niemi całe 4 godziny w ogniu beli scierali się, bo z taką ochotą szedł nieprzyiac. y tak ich potęznie officierowie prowadzieli, ze prawie oslep na naszych strzelaiąc darli się, ale y w p. Butherowym regimencie przykładem iego samego y w tych, ktorzy mu zesłani byli na posiłek, iako ludzie p. Kreczyny y p. Wohoy (Woyny ?), więc y częsc piechoty JKM z regimentu p. Roznowego, ktorzy tez tam byli in subsidium spuszczeni, przescia bronieli, ze lubo coraz Sekin swoim swieze posiłki posiłał y officierowie ich iako bydło zaganiali, przecię nic uszkodzic nie mogli y odstrzelani z wielką szkodą swoich odstąpic musieli nazad, gdzie ich nasi az do mostu pędzieli. Wielka z obu stron tak tam, gdzie iazda iako y tu, gdzie piechota, stała się ruyna w nieprzyiacielu, ale tu większa, bo sieła piechoty nasi nazabiiali, nastrzelali a osobliwie officierom, ktorzy ochotnie, timides, swoim dodaiąc resolute na nich następowali y innych y zywcem nie mało przyprowadzieli. Ale y w naszych nie bez znaczney szkody y lubo nie wiele zgineło, narazonych z muszkietow y niemal wszyscy officierowie p. Butherowi postrzelani, ale nie szkodliwie, y insi. JKM będąc tey intentiey wszytkie mieysca, gdzie co było obiezdzaiąc laborantibus subsilia sposabiac nie mieszkał. Tak tedy nieprzyiaciela z obu stron tak tych, ktorzy z ostroska Prozowskiego na posiłek swoim wysypali się byli, iako y tych, ktorzy dwiema woyskami od Sekina dla succursu swym sli, z pola spędziwszy y do obozu zagnawszy, nasze woysko, ktore cały dzien w sprawie stało, ku wieczorowi zwiedzione, potęzną strazą wszytkie strony opatrzywszy y konie niewsiodłane wszytkiemu woysku miec nakazano. Dopiero nocą szance, ktorych we dnie nieprzyiac. przeszkadzał, kopano y p. Buther blokauzik na samey gorce postawił y kozacy takze pod gorą [do] taboru swego tam działa nocą wprowadzieli. O pułnocy potem nieprzyiac., co

u Piot. y Paw. beł, widząc, iz go y Prozowski u nas wielki wstręt posiłkowac nie mogł y p. Madalinski woyski mscisławski z pułkownikiem swoim tam nocuiąc, onego z dział w nocy macał y raził, odbiezawszy blokausiku, nam bardzo potrzebnego, uciekł, ktory p. woyski opanowawszy, ludzmi osadził. Tegoz wieczora Smolanie niektorzy, ktorzy takze z zamku wycieczkę uczynieli byli do s. Piot. y Paw. naszym tam strzelaiącym się na posiłek, do obozu naszego przyszedszy, KJM witali, ciesząc się wielce z przyscia naszego y połączenia obozu, poniewasz iuz poniekąd desperowali o ratunku swym dla nagłego odescia pierwszego naszego. Z tey gory wystrzelali nasi tego dnia szesdziesiąt tysięcy kul in numerato od magistra wzięli.

22. P. Podwoiewodski z niemało oblęzęcow do KJM rano o siodmy przyszedszy, poniewasz za opanowaniem ostroska Piot. y Paw. iuz się im wolne przescie zamku otworzyło, oprocz ze oberster Szarle do mostu naszego ze dwu dział bił, ale bez szkody zadney, bo albo przenosił albo nie donosił, gdy nasi kupami z zamku albo y do zamku iachali, KJM witał, dziękuiąc za ratunek y oswobodzenie, ktoremu JX canclerz imieniem JKM dziękował, obiecuiąc im tez do Smolinska, y tam ci z Smolinska pasem się przeiezdzali. Wiele do obozu naszego z zamku chleba tam kupionego miodow y inszych zywnosci przywieziono. Przed południem z obozu Prozowskiego ku obozowi strzeliwszy na prozne mieysce, iednak kula padła pochob wziąwszy, naprzod pacholikowi iednemu kawalec mięsa u nogi wyszarpneła, potym tez u namiotu JKM lokaia w nogę raniła, alie nie szkodliwie, to się iuz wymozyła była. Za opanowaniem s. Piot. y Paw. nasi oraz y tamte szance, o ktore p. Arciszewski pierwszy kusił się, y przytym dwa blokauziki ludzmi osadzieli. Ieden blokauzik, ktory Smolanie trzymali przeciwko mostowi swemu, nieprzyiac. był na wielki przeszkodzie dawac saccursu od Sekina, bo mimo on albo nie barzo daleko od niego ludziom iego trzeba beło isc, dlatego cicho w ostrosku na Pokrowski stali, widząc ze tam naszych nie wiele, wycieczkę po południu uczyniwszy, podem podpadło y długo strzelaiąc się z naszymi onych z niego wypędzieli beli, co obaczywszy p. woyski mscisławski, ktory tam nie daleko s pułkiem swym stał, zaraz tam z rotą swoią y z p. woiewodzica nowogrodzkiego skoczył. Jego nieprzyiac. obaczywszy znowu od tego blokauziku dolnego hatra (?) nazad ustępowac począł do swego ostrosku, a nasi, co z tego ostroska ustąpieli beli, poprawiwszy się y wziąwszy serce z posiłkow idących, dopiero za niemi ku gorze lezli [i] z niemi animose strzelali się. Moskwa, ktora od Sekina wyszedszy za Dnieprem w gotowosci stała, czyli ex condicto dawszy sobie Piotra hasło, czyli rozumieiąc, ze nasi do szturmu do Pokrowskiego przypuscieli, dopierosz od

ostroska Sekinowego sypac się wielkiemi kupami poczęli, lubo w chrostach podobno na to umyslnie czekali zasadzeni y gdy się iuz do tego blokauziku zblizac poczęli, tam do nich woyski z drugą rotą p. woiewodzica nowogrodzkiego na gorę skoczyli, a drugie roty nasze, ktorym w teł zaysc chcieli, dołem biezeli, gdzie z razu vane certatum, wszakze wkrotce potym, gdy się nasi kupic y iedni im w oczy a drudzy w teł zachodzic poczęli, dopiero ustępowac, a nasi ich gromic, bic, gonic poczęli y az za most zagnali; w ktorey utarczce p. woiewodzic nowogrodzki z swoią chorągwią napadszy na piechotę, o nię uderzeł się y wielką w nich szkodę poczynił. Legło tam z strony nieprzyiacielskiey do 500, z naszych ieden towarzysz zabity a kilku postrzelonych; koni dosc napsowali. Ci zas, co z blokauziku wypadli byli, długo się z nieprzyiacielem, nazad go pędząc, strzelali y nie małą szkodę w nieprzyiacielu uczynili. Naszych kilku offiecerow postrzelonych, między inszemi porucznik p. Denot, kapitan [... невиразно] y insi. Tegoz dnia w nocy nieprzyiaciel wiedząc, iz szturmu z nikąd miec nie mogł od Sekina y od Prokowskiego, bo go nasi całe dwa dni potężnie y odwaznie bronieli, cały dzien niemal y we srodę z nieprzyiac. scierali się, y w wielkim ogniu będąc y desperuiąc o rzeczach swoich, tego ostrosku na Pokrowskiey gorze nocą odbiezeli maiąc zywnosci doszyc, prochow, kul, knotow y prosto do Sekina uciekł, odbiezawszy y wozow wiele z rzeczami naładowanych. Były tam (повторено) y namioty, cena, kotły y rozmaytego naczynia dosc y kubkow srebrnych, ktore oni beli niemal naszym wzieli, dzisiay tam iuz rozgaszczaiący się. Zaczym po tey stronie Dniepru wszytkie ostroski blokauzy y szance opanowali oprocz tego na Dziewicy gorze y iuzby za pomocą Bozą bespieczne barzo do Smolenska przescie było, iednak ten ieszcze zostaie impediment, ze oberster przy pustey cerkwi obozem stoiąc ze dwu dział do mostu naszego czasem biie a ieszcze przeszkodę czyni. Kozacy tez zaporowscy barzo z dział z szancow swych razic nieprzyiac. w ostroskach, a zwłaszcza tam gdzie Dan oberster y raytarowie stoią, do ktorych nieprzyiac., gdy ten szaniec abo tabor sypali, wielką potęgą iednym rowem wyiezdzonym wypadszy chciał im był tey roboty przeszkodzic, dobry mu odpor, długo się z niemi niemał cały poranek strzelali, dali, y potym nago wiele ich do niego przypłynąwszy, szable tylko na grzbiecie położywszy a rusnicę na plecach, przeprawiwszy sią nago z niemi bieli się y strzelali, ktorzy y teraz do ostroska albo blokauzu tamecznego biiąc z dział ustawnie onego prawie wystrzelali, ze iuz widac, ze się z tamtąd wynosi.

23. KJM iezdził oglądac ten blokaus od nieprzyiaciela odiachany, ktory y wielki był y dobrze ufortificowany, gdzie zaraz y krynica była. Potym recognoscował szance y blokauziki od nas opanowane y szance

od naszych wykopane, gdzie działa są zatoczone, z ktorych do Dama palą. Nakoniec rewidował tabor kozaczki, wielki barzo y w krotkim czasie wystawiony y drzewem ufortyficowany, zkąd przypatrował się ostroskowi Prosoninskiemu y tym dwiema, w ktorym ieden oberster Dan z ludzmi, a w drugim raytarowie moskiewscy. Z tamtąd do namiotow swych powrociwszy, obozowi zaraz puscic się kazał ku tey gorze, gdzie ostrog był nieprzyiac. y zblizyc sie ku Dnieprowi y Smolinskowi. Tegoz dnia cudzoziemiec ieden, ktory od nieprzyiaciela przedtym przedał się y ktory u niego z niemi prowadził, obtulit operam JKM, chcąc zniesc prętko surta (?), byle mu kilkadziesiąt piechoty dodano. Regiment p. Waiera woiewodzica hełminskiego po południu presentował się JKM. Ku wieczorowi KJM w nowo zatoczonym obozie stanął y nocował.

- 24. KJM z Imp. urzędnikami iezdził do Smolinska, gdzie go Smolanie, naprzod p. woiewoda z wielką obywatelow y brzegow witał y klucze JKM z piękną bardzo oratiią oddawał, ale y JX canclerz doszyc disertis verbis, grani oratione od KJM odpowiedział, wdzięcznie to przymuiąc. Ztamtąd KJM był naprzod w kosciele OO. Dominikanow, gdzie litanią o N. Pannie spiewano, a potem ztamtąd poszedł do OO. Jezuitow, gdzie Te Deum laudamus spiewano. Ztamtąd revidował ten kasztel na przeszłym przełomie bardzo piękny y [ex ... далї перечеркнене] wystawiony, a potym po murach przypatruiąc się wszytkim szancom y blokauzom nieprzyiac. chodził, gdzie mu tez 12 przewodnikow przydano, ktorzy tegoz dnia przedali się y w nocy więcey niz do 400 ich obiecowało udaiąc, ze u nieprzyiaciela i ze poturbowany niewiedzą, co czynią.

25. Jezdził znowu po obiedzie JKM do Smolinska, gdzie wkoło mury obchodził, recognoscował wszytkie ostroski, szance nieprzyiac., ktoremi zamek wkoło otoczył Tegoz dnia przeciwko ostroskowi działa nasze w szance zatoczywszy do niego bic poczęto, ale on, co przedtym ze dwu dział do mostu naszego strzeliwał, to teraz z 10, sprowadziwszy ie do armaty, nasi biie. Nieprzyiac. pod oboz nasz na Głuszycy podpadł był, ale nic nie wskorał y zaraz za podstąpieniem naszych na niego odwrot uczynił. Ięzykow od nieprzyiac. 20 się przedało.

26. Rano przyszła wiadomosc, iz Moskwa na wozy, ktore ieszcze szły z obozu z Głuszyce, uderzyła y towarzysza iednego wzięła, co te chorągwie prowadził — p. strazni[k] y wozow co z tych chorągwie zabrała, między inszemi p. Ciechanowicowi podczętkowi smolenskiemu wozy pobrano, ktory sobie na 6000 rachuie, y przytym cos wozow kupieckich z niem pozakavac (?) miano, ale to raczey szysczie, anizeli nieprzyiac. z obozu. Z piechoty cudzoziemskiey 8 się przedało: porucz-

nik oberstera Sarlego. Tegoz dnia consilium secretum było około dalszych progresow tey woyny.

27. KJM iezdził do Smolinska, ordynuiąc mieysca y przeyscia mimo nam prosto z mostu sposobic. Ku wieczorowi horągiew moskiewską y z chorązym oddano, ktorey tego dnia od nieprzyiac. dostano, gdy znowu o oboz nasz na Głuszycy chciał się kusic y iuz podpad był, ale wziąwszy odpor od naszych w las uciekł cos sam (?) ich straciwszy y chorągwie odbiezawszy. Potym p. Zelec z p. Czarneckim y z inszemi rotmistrzami iuz ku nocy przyiachali, ktorzy byli na czatę ku Drochobusowi dla dostania ięzyka w 500 ludzi wyprawieni y napadszy na nieprzyiac. z nim się potkali, pod sto Moskwy połozywszy, 6 ięzykow przyprowadził nochayskich ~~Tatarow~~, ktorzy to twierdzieli, iz Maystruk y Zykow (?) z inszemi posiłkami swoiemi idą. Kozaczy tez zaporowscy w małej garsci ludzi na czatę wyszedszy y do 20 dostawszy ięzykow onych poscinali, konie tylko a suknie pobrawszy.

28. JKM pridie impreszę pewną dla opanowania ostroska, gdzie oberster Dan beł z swoiemi, sam zordynowawszy y wszytko sporządziwszy y co chorągiew robic miała y gdzie stac y ktora kogo posiłkowac naznaczywszy, o pułnocy, ktorey nocy mało co spał JKM, będąc in omni ostentus y wszytko dla iakiey confusiey w nocy ordynuiąc et omnia latera custrorum [!] dla bespieczenstwa obozu od nieprzyiac. waruiąc, woysku przez most kazał się przeprawowac y iednym przesz Smolensk kazał isc, drugim zas prosto z mostu pod mury, a trzecim przez Dniepr w brod do ostroska. A iz woysko na troie rozdzielone a nadto kozacy zaporoscy osobnym iuz swym pułkiem isc mieli ku nieprzyiac., tedy iuz switac poczęło, trzy regimenty piechoty p. Weiera woiewodzica, p. podkomorzego litew. y p. Abramowica ku nieprzyiac. następowac y strzelac się poczęli z niemi y coraz pod ostrozek zblizaiąc, ze iuz niemal pod samym ostroskiem beli y iedna chorągiew p. Waiera na wale beła y chorągiew iuz w wał zatchniona beła, z ktorą potym chorązy postrzelony wypadł y inszych niemało zgineło, między inszemi maior tego regimentu, a sam p. woiewodzic w nogę postrzelon, lubo nie bardzo szkodliwie; ale iz nieprzyiac. ten ostrozek barzo był ufortificował ludzmi y działami osadził, dlatego potęzny odpor z ostroska naszym, z dział y z inszey strzelby biiąc, w polu odkrytym dawali; podpadli byli z drugiey strony y kozaczy zaporowscy pod ostrozek y pod gorę do niego skradli się byli strzelaiąc, ale y ci trudno okopu y szancow nieprzyiac. pod gęstą strzelbą przebyc mogli y wprawdzie iuz był począł nieprzyiaciel stale ustawac w strzelaniu, nie mogąc naszym, resolute na nich następuiącym, ktorym, JKM na wszytko pilnie oko maiąc, prochow, knotow y kul y positkow dodawac, y onych po-

siłkowac kazał, wydoływac; ktorego y z dział naszych y u szancu iednego razono y podobno viritas dedisset manus. Ale interea nieprzyiac. obaczywszy to, wielkiemi hufcami tak [z] Prozowskiego ostrosku, iako y tam, gdzie raytarowie y insi stali, sypac się począł y nie wiele naszego woyska konnego widząc na gorze, piechotę naszę, ktora pod ostroskiem stała, dołem się na nię skradaiąc, aby było woysko nasze nie postrzegło, obskoczyc chciał; co obaczywszy piechota do szancu iednego od nieprzyiaciela przedtem usypanego y odbiezonego ratowała się, niz iazda nasza onych zoczywszy, do nich zblizac się poczęła. Gdy iednak konni nasi z nieprzyiac. charcowac poczęli, znowu piechota woiewodzica hełminskiego do swoiey oręzy wruciела się y z nieprzyiac. pod ostroskiem strzelac poczęła, mocno na niego następuiąc. Potym, gdy nieprzyiac., ktorego z hufcow albo pułkow nie małych stało na gorze, a insi w gotowosci niedaleko ostroska Prozowskiego, charcownika naszego uzparł, kozaczy nasi woyska koronnego, mocno posiłkuiąc swoich, mocno się o nieprzyiac. zderzeli y daleko uchodzącego pędzieli. Ale potem więcey hufcow nieprzyiacielskich następowac poczęło y oni impetu nieprzyiac. zatrzymac nie mogąc, lubo ich piechota JKM regimentu p. Roznowego skradszy się pod nieprzyiac. dobrze posiłkowała y odstrzeliwała, przecię pod obronę usarzow y raytarow, z ktorych 2 tylko chorągwie usarskie na gorze stało — p. Pawła Sapiehy y p. Mirskiego straznika litew., a 2 raytarskie — p. Abramowica y nieboszczyka p. Smelinga, poczęli ustępowac powoli; zaczym te roty usarskie y raytarskie widząc, ze nieprzyiac. ku naszym z wielką częscią woyska swego zblizac począł, o niego resolute sie uderzeli y nie tylko ze ich zamieszali, ale daleko przesz pole wszytkie prawie chufce, iako się to na oko widziało, przed sobą uciekaiących pędzieli, a w tym nieprzyiac. naszych, gdy się zagonieli, na strzelbę piechoty y raytarską nawiodszy z lewego skrzydła zaiachał y 9 podobno towarzystwa, ktorzy się z nim uganiaiąc zmięszali byli, załapił y chorągiew p. Sapiehy, zabiwszy chorązego, dostał. Interea puskarze z wału zamkowego tak dalece do nieprzyiac. umierzył, ze co raz wystrzelaiąc, w poysrodek hufcom trafiaiąc, wielką w nim szkodę y zamięszanie czynił, gdzie snac y iedna znaczna między niemi osoba, nad ktorym znak czarny noszono, zabity, ktorego y kon z siodłem axamitnem czerwonem biegał, y inszych nie mało. Dlaczego nieprzyiac. nie czyniąc dalszego z naszemi experimentu fortuny y obawiaiąc się usarza naszego, ktory w posiłku pod gorą stał, uwazaiąc podobno iako przed 2 chorągwiami usarskiemi y dwiema raytarskiemi tak wiele hufcow uciekac musiało, daleko od naszych ustąpieł. Nasi tez pp. hetmani widząc piechotę zfatygowaną y wielką trudnosc około opanowania szancu dla wysokosci

wału y głębokosci rowu koło niego y ze nieprzyiac., lubo w wielkich kupach naztępował y coraz bardziey gromadząc się pola naszym dac nie chciał, ale tylko uciekaiąc co raz pod ostroszki swe, ktore na tey gorze gęste stały, naszych na działa nawodził, z roskazania JKM. piechotę o iedenastey godzinie ku południowi zwodzic poczęli, y lubo na nich Moskwa wycieczkę uczyniła beła, a zwłaszcza na kozakow zaporowskich, przecię iednak odstrzelana od naszey piechoty ustąpic nazad y z szkodą swą musiała. A iz od naszych z szanczyki oszanczowane beły, ktore przedtym nieprzyiaciel trzymał, dlatego KJM prawie spiritu fatidico upatrował z daleka, ze miały bydz bardzo potrzebne, mimo zdanie inszych ufortificowac y piechotą opatrzyc kazał, zostawiwszy nadto na polu czesc kawaleryey dla obrony piechoty w tych szancach zostawioney. Y tak ta impreza, ktora przez 6 godzin ustawicznym ogniem trwała, tego dnia skonczeła się z wielką szkodą nieprzyiac., ktorych, iako ięzykowie udawali, w szancach pułtorasta, a w polu iazdy 60 polec miało; iednak więcey się ich potym na boiowisku, gdy Moskwa ciała swych nosiła widziało. Ale y w naszych nie bez szkody, bo z piechoty p. Waierowy legło ich do kilkudziesiąt y nadto cos pacholikow usarskich y kozakow zabitych y cos postrzelonych. Z pod chorągwie p. Sapiehy trzey towarzysze zywcem w zamięszaniu porwani, z pod p. Mirskiego szesc. Pod tę utarczkę ięzyk ieden niep. raytar postrzelony, będąc przyprowadzony do JKM y pytany, iezeliby nieprzyiac. przeczeł co beł o tey naszey impresie, powiedział, ze nie, ale iednak spodziewalismy się tego y balismy się w gotowosci dla tego, ze zawsze woysko nasze zwykło się o co kusic ze wtorku na srodę, zaczym y teraz tegosmy w sprawie oczekiwali.

29. Nieprzyiaciel widząc, izesmy do ostroskow iego temi szancami, ktore JKM iako naylepi ufortificowac y osadzic kazał, zblizali sie, y ztąd obawiaiąc się, abysmy Prozorowskiego y inszych iego ostroskow od Sekina połozywszy się iakby w posrodku nie zalęgli y owych od niego nie rozłączeli, y na te resoluty y odwagi kawaleryey naszey, ktora się iakby oslep o tak wielkie ufce iazdy iego pridie uderzyła y onych z pola spędziła, obawiaiąc się, zaraz po pułnocy cum summo tymore et terrore uciekac z ostroskow począł y odstępuiąc ostrozek Damow, potym ostrozek Prozonskiego zapalił, w ktorym, iz w spichlerach od nich postawionych pełno zywnosci było, dla tego y tey naszym nie zycząc pod nie ognie załozeli, ktore iednak lubo długo gorzały, przecię nasi prętko ugasieli y postrzegszy, ze nieprzyiac. uchodzi, a beła noc ciemna y niepogodna, tam wypadszy wiele zywnosci nabrali a osobliwie srodze wiele sucharow, mąk, krup, słonin, miodow, sokow, iaice, maseł, serow y siana, coby go y na 100 y więcey wozow nie zabrał,

y do tego wiele knotow, kul, muszkietow, rydlow, motyk y inych instrumentow woiennych, a przytym działa 2 wielkie, z ktorych obie pod ostroskiem w rowie, ktore prowadząc wywrocieli y ratowac nie mogli, nalezione, y nadto 1 cerkiew z prochami takze, gdzie snac naywięcey zywnosci prochow y inych aparatow woiennych mieli, wiezucieli (!) zapaliwszy; taki iednak sam P. Bog na nich byl strach puscił, ze iako niewiasty in confuso uciekali, wiele rzeczy poodbiegali, nawet y swoich niektorych chorych ba y spiących, zwłaszcza tych, ktorzy sobie podpieli byli, nadto trupow kielkanascie przednich ludzi boiarskich w trumnach będących. Naszych iednak y towarzyszow, ktorych pridie zywcem zarwali-beli wszytkich... [невиразно] y niektorych pomęczywszy, serca z nich powydzierawszy, w okop wrzucili, a niektorych w Dnieprze potopieli, y tak do ostroska Sekinowego, iakoby po przegraney bitwie trepidi, wszytkiego prawie odbiezawszy y 8 ostroskow ustąpiwszy, w ktorym iednym Prozonski, w drugim raytarowie moskiewscy, ktorych 130 na kon wsiadło, w trzecim Dam, w 4 Kit, w 5 Sander y nadto inszych trzech mnieyszych, posli. Sarło tez w ostrosku swoim cicho quiescebat y lubo nasi od rana az do pułnocy zywnosc z tych ostroskow do obozu naszego wozili przesz most wielkimi kupami, przecię do nich, iako przedtym czynił, z dział nie bieł; zaczym kazano beło do niego z dział naszych dla sprobowania, iezeli nie uszed po południu, wypalic, ktory kilka razow z działek swych odezwawszy się, zaraz strzelac przestał y naszym bieząсym do niego nie rospondował. Tey ucieczki nieprzyiac. rozmayte przyczyny nasi dali: iedni, iako to ieden ięzyk, ktorego w ostrosku naleziono, powiadał, iz w tey utarczce miałby bydz Prokonski (?) z działa zabity, a drudzy zas, iz Moskwa pobuntowawszy się przeciw Prozorowskiemu, ustąpieła, nie chcąc daley bydz pod iego regimentem. Tegoz dnia u OO. Bernardynow u s. Michała, gdzie krolewic JM był, solenniter Te Deum laudamus, dziękuiąc za to, ze P. Bog taki strach na nieprzyiac. puscił.

30. Językow trzech przedało się, ktorzy tego przyczynę ustąpienia nieprzyiac. tę dawali, iz Moskwa obawiaiąc się, abysmy im od Sekina y od Leska (!) nie zabiegli temi szancami, ktore są od naszych z roskazania JKM oszancowane, y do nich niemi się nie zblizeli, do kupy wszytko porzuciwszy, zaprowadziła się y między ostroskiem Sekinowym y Sarlowym położeli się. Krol tez JM woysko rozdzielił: iednym z p. woiewodą wilunskiem na tamtey stronie Dniepru w ostroskach nieprzyiac. położyc się kazał, przydawszy do woyska koronnego niektore roty y regimenty konne, a z drugim sam z JM p. woiewodą podolskim na Pokrowskiey został. Tegoz dnia ku wieczorowi 11 cudzoziemcow przedało się powiadaiąc, ze Prozorynski we trzech milach od Sekina stanął,

wielce zturbowani, daiąc przyczynę ustąpienia iego, ze Dam słysząc w nocy, ze nasi koło ostroskow albo szancow opanowanych pilno robią, czego sam wiatrowi większą reprezentował rzecz, niz podobno beło, zaraz zatworzony do Prosonskiego spodziewaiąc się iakiey od naszych nawałnosci ustąpił y potem y iemu strach w oczy pusciwszy, z nim pospołu z szancow abo ostroskow, wszytko porzuciwszy, tylko co cerkiew prochy wysadziwszy, uciek. Ciz powiadali, ze Alexander Lesel z swych szancow gotowie się ustąpic y iuz niektore działa poodwozil, a z drugiemi tey nocy umykac gotuie się podobno do Moskwy; drugim iednak, ktore są bardzo wielkie, radzic ~~nie~~ mogą y tak ich albo zakopac, albo rozsadzic chce, y o Sekinie iuz powiadali, iakby ku Moskwie ruszyc się zamysliwał, ale o tym nihil certi. Tegoz dnia consilium secretum odprawowało się strony dalszego nastąpienia na nieprzyiac.

1. 8bris. Presentowała się chorągiew pietierska JKM p. Laszcza y 2 raytarskie. Ku wieczorowi przedało się kilku ięzykow od nieprzyiac. między inszemi ieden y to pierwszy Moskwicin syn boiarski z raytarskiey companiey, ktory powiedał, ze dlatego się przedał do naszych, ze dawno miał wolą słuzyc carowi krolowi naszemu. Ustąpienia Prozorowskiego zrozumiawszy, zaraz uchodzic począł, y gdy Dan z nim uchodzic nie chciał, do Sekina posłał, aby mu roskazał, co uczynił. Z czego nie będąc contenti, wszyscy boiarowie roziezdzaią się y im ich wiele poszło do Moskwy, zaczym tuszy, ze y Sekin musi ustąpic, gdy się wszyscy rozbiezą. Iuz dział nie masz ani u Sarlego ani u Lesla, bo wszytkie popowywozono oproc wielkich, ktorym radzic nie mogą. O działach wielkich powiada, iz ich chcą albo zakopac abo rozsadzic; piechoty wszytkiey nad 2000, ale y ta się rozbiega. Iakoz drudzy ięzykowie powiadaią, zeby iedno biały znak z murow naszych był zawieszony, tedy chcą się przedawac wszyscy naszym, bo ich tez iuz nie wiele, co y kazano uczynic y przytym zatrąbic y strzelby zasadzic, aby pod obroną yey uchodzic mogli, y wiele bardzo co dzien przedawa się.

2. Rada taiemna odprawowała się y potym kilka set koni na czatę wyprawiono dla ięzyka.

3. Ięzykow 17 przedało się. Ku nocy nieprzyiac. z szancow ustępowac począł, one zapaliwszy, a osobliwie Alexander Lesel y Serbel, wszytkiey robotki tak wielkiey około starania ostroskow, szancow y lasow odbiezawszy, wszyscy do iednego obozu Sekinowego posli, złączeli się, y Smolensk od oblęzenia uwolnieli. KJM. obiezdzał wszytkie te ostrogi, blokauzy y szance od nieprzyiac. odbiezane, a wielką bardzo pracą y kosztem wystawione y kobelinami na mil kilka w koło ostawione, reuidował y z min, ktore nieprzyiac. pod mury prowadził, ale ich nie

skonczył. Potym presentował się regiment piechoty xiązęcia p. kawalera y potem poczet p. Niewiarowskiego, p. Crispina y p. Giezyca. Ku nocy we dworze p. podwoiewodziego smolinskiego w Smolinsku prochy zapaleły się, ktore tam robiono y przesuszano, a beło ych beczek 2 y 3 petardy, ktore 11 człowieka wyrzuciełу y prawie wszytek dwor rozrzuciełу, przyczynę tego zapału iedni daią tę, ze pacholik ieden miał kupkę prochu odłączywszy probowac ogniem, zaczem skra y do drugich padła; drudzy udawaią, iakoby pacholik z czaty przyiachawszy miał w tey izbie u okna pistolet wystrzelic y z tego strzelania miałby ogien do prochow dopasc y on zapalic. A iz w tym dworze pewna commissyia przez dni kilkanascie odprawowała się y tego dnia stroney rachunkow y długow, ktore pod te oblęzenie od starszych tego oblęzenia są zaciągnione, dlatego cudownie są od tego przypadku od P. B. zachowani, gdy iuz zszedszy się na to mieysce z małey iakies potrzeby rozesli się, a sam p. podwoiewodzi tym samym tego uszedł, ze goscie pod ten czas wyprowadzał.

5. Kilka ięzykow przedało się.

6. Pogrzeb p. Woiewodzkiego rycerskiego człowieka odprawował się, ktory na wycieczce z zamku w ramię postrzelony będąc z wielkim zalem wszytkich oblęzencow y rycerstwa wszytkiego y KJM dokonczył dni swoich, ktory akt zastawszy JKM na mieysce swe JX canclerza koronnego w poselstwie. Tegoz dnia 2 yęzykow przywieziono, z ktorych iednego z obozu nieprzyiac. boiarzyna; ten powiedział, iz strzelba wszytka zwieziona do Sekina y iedna na gorze postawiona, a druga ku Dniepru obrocona, z ktorych iedne działa piechota ciągneła, a drugie konmi prowadzono; o przyczynę ustąpienia Prozowskiego tę dawali, iz z przeszłych listow naszych miał zrozumiec, iakoby nam od cesarza krzescianskiego mało isc w posiłku nie małe woysko z synem cesarza JMci y z Polski kielkadziesiąt tysięcy y z kozakow takze: zaczym obawiając się, aby się byli zaraz teyze nocy na niego nastąpic nie chcieli, iako się szturmowali do Dama, uszedł do Sekina y połozeł się za nim w dole nad Dnieprem. Ale się iuz wielka czescz boiarow yego roziachała; sam się z Sekinem gniewa y nie widuią się tylko co w rozradzie. Zywnosci ma Sekin dosyc, aly y boiarowie co z Prokonskim dlatego uciekaią, ze y koni nie maią czym karmic, iezeli by tu Sekin miał zimowac. Pytany powiedział, iz w tey mierze czeka roskazania carskiego, po ktore iuz dawno posłał. O woysko pytany wieleby go teraz do Moskwy zgromadzonego beło, powiedział, ze nic pewnego wiedziec nie moze iednak nie kładzie go więcey nad 20,000. Drugi yęzyk, ktory na goscincu Drochagonskim (?) załapiony, Tatarzyn krzczony, powiedział, iz iachał z Izmaelem synem tego, ktory iest w obozie Se-

kinowym, od stolice z ludzmi dawnymi, ktorych posłał car za pisaniem Sekinowym, gdy [невиразно] o przyiezdzie JKM y z krolewicem JMscią w wielkiey potędze prosił o ratunek woysku swemu y posłał mu ludzi manasterskich albo dadecznych, ktore duchowni ich y cercy wyprawieli 14000, ale niemal wszytko muzykowie. Przytym kazano się beło nagotowac połowicy dworu carskiego, ktorego 800 bywa, nadto do tegoz woyska wyprawiono z pieniądzmi drugiego Izmaela, ktorych do woyska sterykroc sto tysięcy 60 y kilka tysięcy prowadzi, przy ktorey kazni tysiąc strzelcow idzie, a iz wszędzie od naszego woyska trwoga po goscincach, dlatego ten Izmaelo zatrzymał się w Iarzniie (?), mnie tu posłał do Sekina daiąc o tym znac y tak mię poymano. Referował i to, ze car kilkadziesiąt tysięcy rub. posłał do Holiandrow, zaciągaiąc 4000 piechoty; o Tatarach powiedział, ze ich barzo po 2 kroc. połupieli, iako pierwey tak i teraz do kilkadziesiąt tysięcy dusz w niewolą wziąwszy y wielkie szkody ogniem przyniosszy; pierwy dlatego ich woiowali, ze ich cesarz turecki na nich spuscił beł dlatego, aby co prędzey woynę przeciwko nam przymierza nie czekaiąc podięli, a teraz nie wie z ktorey przyczyny; car na nabozenstwo się udał, prosząc za tę expedytiią P. Boga y chodził na odpust do S. Troyce, y we srody y w piątki nic nie iada; takze i patryarcha wielkie nabozenstwo odprawuie; ludzie ci nie wiedzą ieszcze, ktorędy isc maią, boiąc się woyska naszego y podobno po tey stronie przydą, po ktorey woyska naszego nie masz. Tegoz dnia kazał KJM szance y blokauzy nieprzyic. rozrzucac.

7. Obywatele smolenscy JKM publica oratione za oswobodzenie dziękowali a przytem prosili, aby te daniny, ktore dotąd lennym prawem trzymali za odwagi, prace y trudy swoie, ktore Rptey w dotrzymaniu tego zamku oswiatczyli, wieczystym prawem beły im nadane; druga, iz powinnosc ta tylko na nich zostawała, aby do pułrocza zamku powynni beli kosztem swym obronic, — poniewasz nadto drugie puł roku swym kosztem bronieli y cierpieli to oblęzenie, aby za tę ich posługę takze zołd szedł, iako y na tych, ktorzy pod chorągwiami słuzeli; trzecia co ad [fidem] publicam, to co dał ktory z nich, bądz zboza, bądz pieniędzy, wrocone im beło y budynki, ktore takze do przełamu na zabudowanie dziury dawali, nagrodzone; czwarta, aby im KJM chorągiew nową dac raczył, zeby tę, ktorą pierwey z łaski JKM mieli y pod ten czas tey expeditiey, oblęzenia y wyswobodzenia w kosciele P. Bogu dziękuiąc zaniesieli. Na to im KJM diserta or(atio)ne odpowiedziec raczył, wielce tę ich statecznosc, cnotę, persuerantiią y wszelakie odwagi wysławiaiąc y pięknemi słowy wynosząc, a na pierwsze puncti dwa powiedział: poniewasz to secundum leges regni nie iest

w mocy JKM wiecznosci dawac y cwierci przyznawac, tedy chce JKM interponowac authoritatem suam u stanow koronnych, aby na to zezwoleli y czwierc darmo za te swe odwagi mogli miec; na trzecie — strony zapłaty inibit JKM rationes, aby fides publica eliberowana bydz mogła y tym wszytkim, bądz pieniądzmi, bądz zbozem, co tego nazycali, stała się iako nayprętsza satisfactiia, ofiaruiąc im przytym nową chorągiew, iako prosili, aby tę, iako umyslili, w kosciele zawiesieli, a nadto prosząc, aby do konca w tey pracy ieszcze chcieli persuerare nie odbiegaiąc zamku tego, poniewasz nieprzyiaciel ieszcze w polu onemu inhiat, dotąd poki abo ztąd omnino spędzony nie będzie, abo iaka transactia nie zaydzie. Co sobie beli wzięli do osobnego koła y potem przesz p. woiew. smolinsk. y dwu z poysrodku siebie dali tę resolutiią, iz są gotowi wszytko uczynic, byle na ten czas czymkolwiek beli posileni, obliguiąc conscientią swoię, ze nie maią o czym daley trwac, chcąc spizarnie swe otworzyc na oswiatczenie tego, ze na wszytkim zesli. Tegoz dnia beła rada, iezeli przeciwko tym ludziom datecznym albo manasterskim wyprawic woysko, aby się ich mogło wprzod zgromic, nim się z drugim woyskiem złączą, poniewasz iako ięzyk powiada, iuz niedaleko bydz maią, y lubo JKM miał się był nazaiutrz to iest 7 z woyskiem ruszyc, placuit zatrzymac się, a przeciwko tym ludziom potęzną iaką czatę wyprawic. Iakoz naznaczony iest JMp. kamieniecki na tę expedytiią [z] 6000 człowieka, ktory zaraz tey nocy day Boze szczęsliwie poszed.

8. Kozacy zaporozcy z swego dawnego taboru ruszeli się, ku nieprzyiac. zblizyli y nad Dnieprem ku Dziewicy gorze obozem staneli.

9. Chorągiew p. Czarneckiego, ktora beła posłana na czatę dla ięzyka y wywiadowania się o p. kamienieckim, ktory w 6000 woyska ieszcze beł z piątku na sobotę poszed przeciw nieprzyiac., y dawania onemu succurs, iezeliby potrzeba beła, iz nad roskazanie hetmanskie ieszcze nazad bez ięzyka powrocieła się, dla tego porucznikowi znowu kazano isc z inszymi chorągwiami do p. kamienieckiego ku Drohobiczyny.

10. Taz horągiew p. Czarneckiego, idąc za p. kamienieckim, dostała 5 ięzykow, a między inszemi iednego kozaka dunskiego posłała do obozu, ktorzy byli wysli dla strazy. Ten Dunczyk powiadał, iz Sekin ma wolą tu zimowac, i ze zadney czaty nie posłał ku tey stronie, gdzie nasi z p. kamienieckim posli i ze oboz swoy nieprzyiac. okopuie. Tegoz dnia Moskwa pacholikow naszych y koni, ktorzy dla zywnosci koniom iezdzieli, zasadzieli się przy błocie pewnym most zruciwszy, koni nabrali y pacholika posiekli.

11. Piechota nasza na to tam mieysce, gdzie Moskwa często naszych bierała, na zasadzki wyprawiona, a ku wieczorowi przy hasle kazano konie po południu miec wszytkim siodłane.

12. Kilka ięzykow przedało się z obozu nieprzyiac.

13. Boiarzyn ieden przedał się, ktory powiedział, ze Sekin nie bardzo tu mysli zymowac, ale tylko zimy oczekiwa, zeby mogł [w] zimie działa saniami zaprowadzic do stolice. Tegoz dnia p. straznik podiezdzał pod oboz Sekinow y zastał most sekinowski od nas rozebrany, albo dele z niego zabrane y straz, ktora przedtem u mostu bywała, daleko za kobelinami y ognia mało co; zkąd spodziewalismy się, ze potężną iaką czatę wyprawic mieli. Tenze boiarzyn powiedział, iz Prozorynski ledwie kilka set człowieka ma przy sobie, bo się wszyscy porozieżdzali; woyska nieprzyiac. nie kładnie tylko 20 y kilka tysięcy, lubo się oni na 50,000 kładą.

14. Od p. kamienieckiego z pod Drohobycza (!) posłany p. Kowalski towarzysz z pod hôrągwie iego przyiachał do KJM y z tą wiadomoscią, yz P. Bog z łaski swey pobłogosławił tę czatę JM y lubo tych ludzi datecznych, kwoli ktorym wyprawieni byli, przeciąc nie mogli y poslakowac, na inszych iednak, ktorzy z obozu do Rosławia sli dla infestowania Mscisławia, Krycowa y inszych mieysc przyległych, napadszy, onych zniesli, a mianowicie 800 boiarow, ktorzy w pewney wiosce odpoczywali, ktorych p. kamieniecki communikiem woysku drugiemu powoli isc kazawszy tak zbiezał, ze im ani do koni, ani do broni, do sprawy przysc nie dopuscił y nayprzednieyszych zywcem pobrawszy, y innych w pien siec kazał, gdzie wielka zdobycz bachmatow, rynsztunkow, szat y pieniędzy woysko zabrało. Wprawdziec niektorzy, w domu zawarszy się, bronic się chcieli y iednego dragona postrzeleli, ale nasi do nich resolute skoczywszy y ogniem ich otoczywszy, spaleli, y by nie noc była nastąpieła, chcieli się byli o drugich, ktorych 1200 [w] przyległy wiosce beli, bo ich 2000 wyprawiono było, pokusic, ale będąc przestrzezeni od tych, ktorzy z onych 800 usli y od ognia zapalonego ubiegli; dlatego nazaiutrz zdało się daley isc pod Drochobycz, gdzie idąc, naprzod napadlismy na pułtorasta Moskwy z nową chorągwią, ktorą Sekin wyprawił beł dla przeymowania y łapania tych, ktorzy z obozu iego uciekaią, ktorzy, iz iusz od naszych przeczuli byli od swego, ktory, do naszego posłuchu przyiachawszy, pytał się, coby za ludzie byli, dlatego sprawą uchodzic poczęli, ktorym kozacy w teł zaszedszy, onych funditus zniesli y chorągiew wzięli. W poniedziałek pod Drochobycz communikiem podpadszy, gdzie idąc, w drodze cursora, idącego z stolice do obozu z gromadą listow do boiar, wiadomego chłopa wszytkich rzeczy, poymali y onego prowadząc, tak resolute

na straz nieprzyiac. uderzyli, ze częste ich trupy połozywszy na ostatek az do samego zamku na nich iachali y iuz niektore chorągwie, a mianowicie p. Ielinskiego straznika woyska koronnego, w bramę za niemi wpadac poczęli beli, ale gęstą strzelbą zrazeni, odstąpic musieli; horązy iednak w bramie zabity z działa, a drugiemu towarzyszowi głowę kula urwała, y ieden pacholik. Potem nasi do miasta obrociwszy się, one wysiekli, w niwecz spaleli y srogą rzecz zywnosci, ktorą ztamtąd do obozu wozono, poniewasz tam boiarowie niemal wszyscy swoie mieli depositium, y w kozdym domu po kilka wozow wielkich zywnosci naładowanych stało, to iest mąkami, krupami, słoninami, miodami, gorzałkami i do obozu prowadzic miano; nawet cerkwie pełne sucharow spaleli y iednę klech, ktora pełna połkow beła. Potym za kilka mil wszystkie goscince opędziwszy y zadnych ludzi, aby im na pomoc isc mieli, nie posłakowawszy, wyprawił p. kamieniecki czatę rotę kozacką ku Wiaznicy, aby samemu czarowi pod nos zakurzeli, kazawszy im ogniem y mieczem, ktorych oczekiwaiąc ieszcze, nie zmroczeł się. Tamze kozacy napadszy na kilka set wołow, ktore kupcy do obozu Sekinowego prowadzili, one pozabierali, a kupce wysiekli. Prowadzi za sobą więzniow p. kamieniecki przedniejszych do 40, a drugich w pien wysiekli y wyscinac kazał, aby to w posłuch mogło wpas[c] nieprzyiacielowi. A iz tego dnia pp. hetmani iezdzieli dla recognoscowania obozu mieysca, dla tego mało Izmaela, w pewnym poczcie idącego do stolice, ktory dla złego zdrowia licentiowany, y przy nim nie mało kupcow wracaiących się do stolice y boiar chorych, mało nie ubiegli, ktorzy będąc w drodze, a usłyszawszy o p. kamienieckim na Drochobunskim goscincu dokazuiącym, nazad się do obozu powrocieli y sam Izmaelo iedno co do obozu Sekinowego wpadł, gdy pp. hetmani nadiachali. Ostatek iednak ludzi iego, co za nim sli, nasi pobieli y niektorych poimali y potem y inszych, ktorzy z obozu takze dla zywnosci wyiachali byli, gromieli y cos zaymali y pobieli.

15. Conclusum znowu nazaiutrz ruszyc się obozem na okolice Bogdanową, zostawiwszy p. woiewodę smolins. ze dwiema tysiącami przy Smolensku, asecurowawszy go, ze y ci ludzie, ktorzy ieszcze idą, pod regiment iego isc maią, y ze do czasu tam tylko pewnego ma zostawac y w zamku nie zamykac się.

16. Oboz ruszył się — staneł za puł mile nad rzeką Tyczowna. Przed wiazdem zaprosił p. woiewoda wilinski JKM y krolewicza JM do sałaszu swogo, poniewasz iuz izba JKM skorzana rozebrana beła, gdzie tez beł y p. woiewoda podolski, hetman polny koronny, JMX canclerz. Beł tam y posłaniec cesarza krzescian. JM y uraczony iest, gdzie tez zaraz pozegnał KJM. Gdy miał KJM wsiadac, darował mu

XJemosc konia tureckiego, a krolewicowi stempaka. W drodze ziachała się z JKM czata, ktora się od Drochobycza wracała, prowadząc barzo sieła wołow, iałowic, koni y inszych rzeczy y zywnosci, a przytym 32 raytarow y z kapitanem legitnantem y z trembaczem, na ktorych p. kamieniecki pridie napadszy, ktorzy byli wysli dla łapania naszych na czatach, gdy na nich nastąpieł, zaraz się poddali. Potym w drodze sam p. kamieniecki KJM witał y tęz niemał relatią tey czaty uczynił, iako przedtym towarzysz iego z pod chorągwie p. Kowalskiego od niego posłany, y przytem iego kapitana leytnanta ze wszytką campanią oddawał, y iako się wielka szkoda uczyniła nieprzyiacielowi w zywnosci y w inych rzeczach, na wielką to sumę szaczuiąc, p[owi]edaiąc to, iako pacholikowie dzieleli się guzami złotemi drogiemi. Stanął oboz nad rzeką Weziwną, do ktorego pozno przyiachał JKM. W obozie potem presentował Moskwicina iednego, Damba nieiakiego, ktory, iz w Polszcze długo słuzył, powiedział, ze dlatego wezwany był do rozrady, gdy pod Smolensk woysko wyprawowac miał, examinuiąc go, iako wiele krol polski, albo iako oni zowią litewski, woyska miec moze, y gdy powiadał, ze pod sto tysięcy, bardzo go łaiano; referował y to, iako Sekin nie chciał się podiąc tey woyny, wymawiaiąc się przysięgą, ale mu czar koniecznie kazał, mowiąc, zes ty Smolinsk stracieł, ty go dostan znowu; powiedział y to, iako Sekin udaie carowi, ze litewskie woysko gromi y iako napisał do czara, ze iakoby zabieł krolewica JM, sądząc tak p. Sameta, szlachcica pięknej complexiey na pięknym koniu siedzącego, w potrzebie zabitego.

17. JMp woiewoda podolski ruszył się wprzod z pułkiem swym, poniewasz na niego alternata przypadła z ordynatyey JKM, ktorą uczynił między pp. hetmany, aby raz ieden, drugi raz drugi wprzod chodził, a pułk JKM w poysrodku, y poszedł lewą stroną, ktorendy y w oczy są obrocone, a KJM sam z woyskiem prawą stroną szed, prawie w bok ostroskow Sekinowych na dobre strzelenie, o nie ocieraiąc się. Nim iednak KJM ruszył się, p. kamieniecki czynił relatyią JKM confessat iego leytnanta, ktory to powiadał, ze wszyscy w obozie nieprzyiacielskim tego są rozumienia, ze Sekin ma swoie porozumienie z JKM, i ze bardzo Litwie bardzo faworuie, bo gdy KJM pierwszą razą przyszed beł na Pokrowską gorę, tedy wszyscy obersterowie chodzieli do niego y on z niemi, declaruiąc się mu, iz maią takie sposoby, iz to sieły (a beło ieszcze woysko na ten czas nieprzyiac. całe y ochotne) y potęgi, ze mogą KJM. zawrzec passus y nie przepuscic go więcey do obozu y o woysko uderzyc się, ieno niechay kaze następowac; on zadną miarą nie chciał, powiadaiąc: nie mozna iemu chłopu chciec się o krola kusic, poniewasz to iest dziło carskie, y gdy na niego wołali

boiarowie: „zmienniku!“ declaruiąc się, ze chcą o tym pisac do cara, on ich knui [knutować] chciał, a potym powiedział: opiszcie iako chocete; tenze powiedział, iako słaba ostroznosc y straz bywa około ostrosku nieprzyiac., bo się woysko rozbiegło; o działach powiadał, ze wszytkich pod 60, ale 4 tak piękne są y przednią robotą, ktore lano w Austerdanie, ze ich zaden z obeysterow y kapitanow, na wielu mieyscach słuząc, nie widział piękniejszych; o prochach powiedział, ze ich maią pod 1000 beczek, knotow tak wiele, coby ich mogło bydz na czały rok; kul takze srogą rzecz; zywnosci iednak omale, ktora gdy im ieszcze odięta będzie za odięciem iem pasu, musi bydz nędza u nich; p[owi]edział y o tem, co oboz y ostroski około Smolenska wystawił, ze iest tak perfect w swey professy, ze go y Inderlant niema lepszego, ale trudno go z tamtąd odwabic, bo taką ma płacą wielką, iakieyby mu zaden monarcha dac nie mogł. Examinował go potym y syn KJM y wywodził JKM, iako nieprzyiac. niema piechoty nad 1000, wszytkich obersterow y kapitanow wyliczaiąc; potem suam operam ofiaruiąc do usług JKM y do iakiey odwagi zdrowie swoie w tym obliguiąc y to chwaląc, ze JKM na to mieysce ruszył się na oszancowanie gory Skowronkowey rzeczoney, powiadaiąc, ze z tamtąd moze się wiele zaszkodzic w obozie nieprzyiaciela y prochy iego zapalic, ukazuiąc mieysce, gdzie ie maią, y sposob zapalenia podaiąc ognistymi kulami, a przytem dżiwuiąc się, ze KJM zadnego z Sekinem porozumienia niema, zycząc tego, aby JMX cánclerz napisał, ofiaruiąc się ten list w swoy list do zony zapieczętowac y przesz trębacza swego do obozu odesłac, a przesz nię Sekinowi; ktory napisany był od JMX canclerza, ale się z nim trębacz nie mog przeprawic na rzecze; nie iest posłany po tey, ktora potem nastąpieła, potrzebie. Potem p. kamieniecki oddawal kilkudziesiąt więznia na tey czacie dostanych, między ktorymi wiele boiar beli, z ktorych niektorzy więcey niz po stu rubli mieli vłaty(?) od cara y dwu cursorow: ieden, ktory szed z obozu do stolice, a drugiego, ktory szed z stolice do obozu z listami. Między inszemi listami był ieden confidenter do brata napisany, w ktorym daie znac o wielkiey nędzy tak swoiey iako y obozowi, daiąc tego przyczynę, ucieczkę sromotną Prozorynskiego, dla ktorey wszytkiego odbiezec musieli tak zywnosci, iako y siana, ktorego on był sobie kupił za 3 rubli, y iako o tey ucieczce nic nie wiedzieli y rozumieli, ze na nas następowac mieli, gdy im uchodzic w nocy kazano; zaczym, gdy wysli, zaraz ostrozek zapaleli ze wszytkim, dlaczego ze stratą wszytkiego dlaczego nie zyią w obozie, ale męczą swoy zywot; na czatę nie maią posełac na czem ba y nie smieią, bo Litwa wszędy okrązeła y dwa pasy im odięła; o swych koniach pisze, ze ieden łosak stara, drugi

hora, a trzeci nie duza; w obozie Sekinowym pisze siana droho nie budziesz kupiły, bo o kupie nie dostanie; o swym słudze pisze, ze o cudze siano tak go bito, ze y dotąd lezy, prosząc przytem, aby mu nie dopusczał od głodu umierac, ale aby mu posłał czego y sługę ktorego, chceli go w Moskwie zywo widziec. KJM w godzin dwie po południu ruszywszy się z woyskiem dobrze zordynowanym y idąc z bębnami mimo nieprzyiac., gdzie wiele nasi do niego przypatruiąc się ostroskom iego zblizało się nadspodziewanie, nieprzyiac. cicho w ostroskach siedzącego minął, y mrokiem stanął na gorze obozem przy rzecze Kołodni, gdzie wiezdzaiąc większa czesc woyska iuz JKM w szyku pięknym czekała y przeymowała z rozradzenia JM woiewody podolskiego; ten kapitan lejtnant, widząc woysko iezdne, bardzo się mu dziwował y powiedział, zesmy niczym nie straszni Moskwie iako temi płatnikami, iako oni usarza zowią, y iako oni w obozie nieprzyiac. na nic barziey nie respectowali, iako na usarza naszego, p[owi]edaiąc, ze o insze woysko łacnoby sie beli kusieli; y gdy mu powiedziano, ze to ieszcze nie wszytka iazda, bo ich częsc z chetmanem koronym w pierwszym pułku poszła, powiedział, ze takim woyskiem mozecie nieprzyiac. zniesc y pusc az pod stolicę. Tamze zbiezał beł p. Danielowic woiewodzic ruski, aby mogł był prziednac KJM o ono factum pod interregnum w poranieniu p. Kalinowskiego popełnione, ale na ten czas do ręki JKM nie iest przypuszczony, na dalszy to czas odłozywszy, gdy z ludzmi przybędzie.

18. P. woiewoda wilinski podług ordynatiey naprzod szedł z pułkiem swym na Bochtanową okolicę, za ktorym y KJM prętko się ruszył y potym długo stał przy iedney z ty przeprawie dla porządnieyszego ciągnienia, zaczym, gdy woysko litewskie przeprawieło się, tam ruszeł się y iachał przed woyskiem koronnym na drugą przeprawę, ktorą przy sobie dla snadnieyszego dział y woyska przeprawienia naprawowac kazał; y gdy za woyskiem litewskiem woysko koronne przeprawowac się poczęło, idąc podług otrąbienia cicho bez bębnienia y trąbienia, dał znac p. woiew. wilinski KJM, gdy się iuz ku tey gorze, gwoli ktorey, aby się mogła opanowac, oboz się nasz ruszył, z pułkiem swym zblizył, iz nieprzyiac., ktorego przed dwiema godzinami straz nad rzeką Kołudną stoiąca y dwa ięzykowie załapieni byli, w pole wielkiemi kupami wychodzi, — prosząc przytym o declaratyią, iezeli iuz o tę gorę kusic się ma y na opanowanie oney piechotę zmykac ma, a interea kazał powoli chorągwiom tak iezdnym iako y pieszym ku nieprzyiac., ktory był wyszed, następowac, zakazawszy charcow zwodzic podług roskazania JKM. Gdy się nasi do Moskwy zblizac, iedni po bokach, drudzy w oczy, poczęli, zaraz nieprzyiaciel,

iakoby mu w gębę dał, bo się nas nie spodziewał, nazad ustępowac począł y do ostroskow, straz tylko zostawiwszy nad Dnieprem, poszedł, y z dział do naszych palił. Interea tez sam KJM tam nadiachał. p. woiew. wilin. otrzymawszy zas taką od KJM stroney opanowania tey gory, przecię nie chciał nic aggredi, ale znowu uprosił JMX canclerza, ktory tez tam beł przyiachał, aby do KJM wrocił się, prosząc o declaratiią pewną; gdzie potem sam JKM z xiędzem canclerzem nadiachał y w imię Panskie piechocie na tę gorę postępowac kazał, ktora z łaski Bozey tego dnia bez szkody wzięta y piechotą osadzona, wprowadziwszy tam trzy regimenty: ieden p. kawaliera, drugi p. podkomorzego litewskiego, trzeci p. Abramowicza woiewodzica smolinskiego, bo nieprzyiac. odwadze naszey zdumiały, z dział wypaliwszy quiescebat; a iz po południu deszcz wielki lał y szedł(!) do pułnocy, dlatego wielkiego niewczasu uzyło woysko tego dnia, bo wozy wszytkie w obozie beły zostawione, ktore za woyskiem isc miały; zaczym sam tylko KJM maiąc karetę, w ktorey całą noc odpoczywał, mało co spiąc, omnibus periculis obruando in casu z odwagi nieprzyiac. y prawie sam ex agibus dla bespieczenstwa woyska agendo. My insi wszyscy sub dio w kłodach w chrustach na dzdzu przy ogniach ni iesc, ni pic co nie maiąc, ani sobie ani koniom; piechota, iz ciągnieniem sfatygowana była y niepogodą, ba y głodem, bo chleba nie było gdzie kupic, poniewasz ani wozow, ani bazaru nie było, dlatego nie kopiąc zadnych szancow odpoczywała, gdyz tez y wozy z rydlami y z motykami, noc nastąpieła, na tę gorę do piechoty w lesie będący trafic nie mogli. Ku nocy ięzyk ieden przyprowadzony powiedział, asz się tu Moskwa nas nie spodziewała, ale rozumiał, ze KJM yz woyskiem miał isc na zimowanie do Biały, zaczem z iego przyscia bardzo potrworzeni, nie wiedząc co czynic; wszakze przecię w nocy działa na gorę na pewne mieysca powywozieli y szance postawieli, w ktorych potem nazaiutrz do naszych bardzo paleli. Pp. hetmani poczęli się beli o wozy zamawiac, udaiąc, ze p. woiew. podolski miał kazac wozy zatrzymac, co potem intercepit xcanclerz powiadaiąc, iz od sługi p. woiew. wilunskiego słyszał, w drodze go potkawszy, ze sie p. woiew. wilinski do oznaymienia swego wczora zatrzymac kazał; zaczym, iz potem znac dac zapomniał, wozy nie ruszeły się, dla ktorych y insze wszystkie w obozie zostały. Tegoz dnia p. woiew. smolenski posłał do KJM od cara tatarskiego posłanego: w Smolinsku przymował y na salwe mu wszytkę strzelbę wypuscic kazał. Kozacy tez Zaporoscy ruszywszy się obozem swym staneli po drugiey stronie Smolenska.

19. KJM sam osobą swą iezdził tę gorę opanowaną recognoscowac tam, gdzie szance kopane byc miały, bateryie wystawic kazawszy,

co prędzy kosze robic y nasypowac, obaczywszy sposobnosc tey gory do razenia nieprzyiac. w obozie; wszytko sporządziwszy iachał potem reuidowac mieysce na oboz, bo przesz tey nocy tam kozda horągiew odpoczywała przy ogniu in omnem cruentum odwagi iakiey nieprzyiac. siedział, gdzie w szyku sporządzonym postawiona była. Po zwroceniu się z tamtych mieysc KJM kula z działa tak blisko JKM uderzyła, ze ziemia JKM opruszyła. Po południu pewne chorągwie w polu zostawiwszy y strazą porządną błonie y to mieysce, ktorendyby nieprzyiac. miał wypadac, osadziwszy, sam z drugim woyskiem ruszył się na tę gorę, gdzie oboz iest postawiony ex opposito tey gory Skowronkowey, gdzie ledwo z konia zsiadł do budy, bo wozy ieszcze y drugiego dnia dla złych przepraw y niepogody ledwie ktore przyszły, y takesmy niemal wszyscy iako y pierwszey nocy sub dio odpoczywali, miasto dzdzu mroz maiąc, — dano znac KJM, iz Moskwa przesz mosty przeprawiła się w wielkiey potędze tak iazda iako y piechota, ktora to miała do tego motivow, ze rozumiała, ze KJM miał się ztamtąd ruszyc do Białey na zimę, piechotą tylko gorę Skowronkową osadziwszy. Zaczym, aby ich fortelow nie postrzezono było, iazdę w pole ku naszym chorągwiom na strazy stoiącym, ktora potem od naszych popędzona prętko pola ustąpieła, wyprowadzili y wrzekomo następowac im kazali, a oni interea o 40 chorągwiom piechoty, wszytką prawie potęgę swoią y siły wywarszy, na tę gorę Skowronkową do naszey piechoty następowac y skradac się kazali, iakoz naszych ubespieczonych mało nie ogarneli, by ich byli ci, co kosze nizey pletli, kąsek nie postrzegli y na drugich nie zawołali, ze Moskwa następuie, ktorzy acz zrazu rozumieli, ze zartuią, potem rzeczą samą to uznawszy, gdy na Moskwę krzyknieno, aby strzelali, tak prętko do sprawy przysli, iednak tak nagłego y potęznego impetu nieprzyiac. znies nie mogąc, strzelaiąc się, ustępowali powoli, trzymaiąc iednak na sobie potęgą nieprzyiac. O czym JKM wziąwszy wiadomosc, sam co prędzey na konia wsiadł y woysku w pole wychodzic kazał y prętkie barzo posiłki tey tam piechocie posłał, wyprawiwszy tam regiment krolewica JMP y drugi p. Butherow tey piechocie po iedney stronie w bok isc a...licey swiey dworskiey raytarskiey po drugiey następowac kazał, gdzie tez iuz y pp. hetmani kilka chorągwi kozackich wyprawieli byli, mianowicie p. Moczarskiego, Sierakowskiego y Czarneckiego, p. Łowczyckiego y inszym, ktorzy po obu stronach wziąwszy nieprzyiac. gęstą zaraz strzelbą, mianowicie piechota krolewica Kazimierza JM y p. Butlera na niego nastąpieła, przy ktorym y one regimenty dawnieysze poprawiwszy się, dopieroz nieprzyiac. pędzic y onego z gory porazac poczeli, ktorego lubo y iazda moskiewska posiłkowała y prawie wszytkę potęgę tam obruciwszy na-

szym tę gorę odiąc usiłowała, wszelką czyniąc resolutiią, przecię od naszych z niemi wyparci, nihilominus sprawą uchodzieli; na ktorych nasi biiąc, ba y siekąc się w ręce z niemi, az na doł na nich iachali, nie małą szkodę czyniąc w nieprzyiac. y w sobie odnosząc. Po tym y w polu odwaznie się z niemi nasi, spędziwszy ich z gory, strzelali y wielką w nich szkodę uczynieli, niedopuszczaiąc ich do przeprawy uchodzących y drugich, gdy do wody uchodzieli, topiąc. A iz po drugiey stronie w chrostach takze przy Dnieprze zasadzka postawiona beła, aby beła iazdę naszę swoim na posiłek idącym w polu raziła, dlatego na tych regiment p. woiewodzica hełmi. p. Waiera iest spuszczony, ktory takze długo y odwaznie z niemi strzelał się y onych ztamtąd wystrzelawszy, potem dołem do drugich regimontow poszedł y z nami gromił nieprzyiac. Woysko nasze interea w polu w sprawie stało (lubo go nieprzyiac. barzo z dział raził, ktore beł na kilku mieyscach zasadził), ba y ci, co na zasadzce beli, ktoremu potym pp. hetmani, widząc piechotę naszę sfatygowaną i ze dla prochow, ktorych im nie stało, ustępowac by im było przyszło, następowac resolute kazali, gdy obaczeli, ze tez Moskwa swey iezdzie do piechoty po kilka razy skoczyc kazała, — tam naprzod na wszytek ogien tak z dział iako y piechoty raytarskiey nieprz. p. kamienieckiego skoczeła, z nią p. Minskiego, tę p. Madalinskiego p. Bochdana Stęczkiewicza posiłkowała, za ktoremi y insze następowały y resolute raząc nieprzyiac. zemknęły się beły y drugie chorągwie mianowicie pp. hetmanow y KJM, ktorych potem p. Stagniew prowadził, ale potem w posiłku stac im kazano prawie na samym celu strzelby nieprzy. Interea teł KJM omnia circumspiciendo et prospiciendo w worach coprędzey prochu piechocie dodac kazał, za ktorego przyniesieniem i następowaniem woyska koronnego dopiero piechota iako [порожне місце в текстї] do nieprzyiaciela spolnie palieła y onego przed sobą pędzic poczęła y nie pierwey przestała, az noc nastąpieła. Nieprzyiac. z dział bił do naszych, aby ludzie iego pod tą strzelbą uchodzic mogli, będąc iuz bardzo nadrazeni. Woysko nasze y na noc za wskazaniem JKM w sprawie na tem ze mieyscu stało y nie pierwey zwiedzione, az nocą zakryty uciekł z placu nieprzyiac. za most. Wielka li szkoda stała się w nieprzyiacielu, ieszcze non constat, certo atoli ci co na ten tam plac iezdzili o gęstym trupie nieprzyiac. powiedzieli, a mianowicie ten kapitan leytmant, co go przyprowadził p. kamieniecki, ktory y dwu kapitanow leżących widział, udawał, zeby ieden Lessel, brat obersterow, czego potem i capitan ieden w tey potrzebie poymany powiedział, ale y p. kamieniecki to na oko widział, iako o porwanie iedney znaczny osoby trupem iuz leżący wiele się ich kusiło, ale przecie iey porwac

nie mogli, bo ich wiele przytym trupie zabiiano. Ięzykowie, co ich wodzą, powiadaią, ze się bardzo wielka szkoda stała w nieprzyiac., bo Moskwa, y drudzy zołdacy, od Sekina podpoieni, gwałtem następowała, zaczym bardzo ich nasi razieli y nastrzelali y naszych udaią iakoby do 30 polec miało, między inszemi maior p. Abramowicz y kapitan leytnant krolewica JM, ale postrzelonych tak pieszych iako y iezdnych do kilkadziesiąt, między inszemi w potrzebie p. Madalinski woyski mscisławski w nogę, ktorę mu kula wyrznięła, p. Marcinkowicz sędzia woyska litewskiego, p. Budziszewski rotmistrz postrzelony przesz gębę p. Sredzinski towarzysz p. Madalinskiego pod łopatkę; towarzyszowi iednemu kula co się urwała. Ale się y horągwiom hetmanskim, stoiącym w posiłku, dostało, bo p. woiewody porucznika wilinskiego p. Sienkiewica horązego y inszych takze barzo postrzelano. Ięzykowie przyprowadzeni, to retulerunt, ze wszytkę siełę nieprzyiac. wywarł był na spędzenie naszych z tey gory, ktora iuz tak iest szkodliwa, ze kokosz chodzącą po obozie ich z niey moze ubic. Ale iest za co P. Bogu dziękowac, ze ich nie pocieszył, ze z wielką szkodą wyparty nocą uszedł. Teyze nocy nasza piechota kosze postawiła y szance pokopała barzo porzątne.

20. KJM znowu iezdził na tę gorę opatrowac te szance pokopane y bateną (!) postawioną, gdzie y działa załozone y prochy przy nich y kule postawione, ale iz nieprzyiac. w tem przyciągnieniu JKM na to mieysce nihil pretensit, dlatego Dnieprem wiele sian y zywnosci od Drochobyczy płytami spuscic sobie kazał, ktorych nasi dzisiay bardzo wiele płynących pobrali, y po drugie ieszcze insi iachali, y bardzo się posiliły konie nasze tym sianem, ktorego dostalismy; płty iednak oddawac kazano na most.

21. KJM recognoscowac mieysce na zbudowanie mostu na Dnieprze. Potym dano znac, ze Moskwa posłała trębacza swego ze 2 boiarami o dobrym dziele tractowac, do ktorych posłani pp. kamieniecki y z p. Abramowicem. Tam ziachawszy się naprzod prosił nieprzyiac., aby ciała zabite oddane beły, y potem załowali się na naszyzch, iz z przedawczykow naszych zrozumieli, iakobysmy ich więzniow zle tractowac y męczyc mieli, a na koniec powiedzieli, ze maią naszego iednego maiora y 2 leytnantow, a ten maior iest p. Butorow, a leytnantowie z regimentu p. kawalerowego, na co im p. kamieniecki odpowiedział, niechay się porachuią, iako animuszu krzescianskiego zazywaią nie tylko przeciwko nam, ale y przeciwko sobie, gdy złomawszy przymierze y przysięgę przed wysciem przymierza z nami woynę zaczęli y do tak wielkiego krwi rozlania nas przywiedli. A co się tchnie wydania ciał to do pp. hetmanow [w]zięli, obiecuiąc im dac prętką reso-

lutią. Około tractowania więzniow powiedział, ze Bog nas sądzic będzie, bo my w tey mierze nie po pogansku, iako wasi, ale po krzesciansku postępuiemy y palic, męczyc y serca z ludzi wymowac nie kazemy; tu zaraz wyrwała się Moskwa w rzecz y o przysięgę p(owi)edziała, ze nie o tym dziele tractowac przyiachali, a co się tchnie wyiętych serc, to doktor bez wiadomosci boiar uczynił, zaco smiercią iest skarany, a na popalenie p(owi)edział, ze się to czasem stało, ze są opaleni, gdy beczka prochu zapaliła się; na co im p. Abramkowic odpowiedział, ze te ciała, ktore nayduią pomęczone, blachoma popalone bywaią, a na poymanego maiora y 2 leytnantow powiedział, ze y u nas iest dosc y capitanow y leytnantow y inych więzniow waszych. Rozchodząc się p(owi)edzieli, ze ieslibyscie ieszcze co z nami mowic chcieli, odniesiemy to do dumy nasy, a ty-tez do swego, y tak roziachali się. Naznaczono im iednak czas iutro, aby po trupy z kolaszami przyiachali w asistentią sta koni, gdy im przesz strębę dano znac będzie.

Od hetmana zaporowskiego, ktory z woyskiem pod ostroski podiezdzał, 3 więzniow przyprowadzono, daiąc znac, iz nieprzyiac. do nich wypadac nie chciał, az im w tył Sekinowi kazano y połozyc się z drugiey strony Dniepru ex oppositu mostu naszego; dlatego przesz list opowiadali, iz nie bardzo na nich to (miej)scie bespieczne, aby zas nieprzyiac. ku nim wszytkiey siely nie obrocił, napisano do nich iednak, aby taborem puscieli się, kazawszy im niektore roty z woyska naszego, co przy Smolinsku zostały, przydac, y upewniaiąc ich o posiłkach przesz most, ktory za dzien albo za dwa stanąc ma, albo iesliby nie stanął, to wpław woysko przeprawiwszy, y z tym do nich wyprawiono. P. kamieniecki, ktorego KJM słał recognoscowac mieysca po tamtey stronie Dniepru, powiedział, iz Moskwa szanc przy samym Dnieprze rzuciła y działa tam zatoczyła y dom sobie tam działa.

22. Ciała pobite Moskwie oddawano, ktorych do kilkudziesiąt po chrustach znaleziono, bo te, co pod gorą, nieprzyiac. zebrał beł, iako to oni maią, ze trupow nie radzi na poboisku odiezdzaią, ale ich zaraz chwytaią. Tamze zaraz prosili, zeby nazaiutrz z niemi ziachac się mogli tractowac o zamianę więzniow z gotowym regestym.

23. Poczęto bic z szancow naszych do nieprzyiac. y naprzod KJM z 9 dział kazał wypalic, gdzie się na nabozenstwo zchismatycy zesli byli, ktorzy na taką salue, gdy iuz tam zmacano, prętko rozbiezeli się, y gdy potym y po obiedzie do obozu z dział bito, oni rozgniewani nie chcieli o zamienie więzniow tractowac, lubo sami o to prosieli y dzien ten naznaczeli beli. Po obiezie iezdził JKM z pp. urzędniki do szancow na gorę, z ktorey dobrze było widziec most, ktory niep. na Dnieprze drugi stawił. Ku wieczorowi p. Bolic kapitan,

ktory iezdził przypatruiąc się szancom, z działa zabity. Tegoz dnia p. woiew. wilinskiemu nieprzyiac. wziął cug koni, ktory był do Smolinska posłał dla chleba, piechoty przydawszy tam kilka chorągwi in praesidium posłano. KJM posłał do dworskich o czeladz do kopania szancow, ktorzy to ochotnie kazdy uczynili.

24. Znowu wozy do Smolinska wyprawiono po potrzebach z ki(l)ka chorągwi dla bespieczenstwa. KJM cały dzien był u Dniepru, gdzie most stawiono. Ku wieczorowi Moskwa znowu trębacza posłała z boiarami tractowac o dobrym dziełe, y gdy do nich p. Abramowic wyiezdzał, pytaiąc ich, czego chcą, gdy powiedzieli o zamianę więzniow znosic się, kazał im nazaiutrz poranu wjachac: do ktorey rozmowy od p. hetmana JM Abramowic, p. Rej y p. Halbinski, a z pp. obersterow p. Gerard Deynot sta(rosta) roscierzynski, p. Sey capitan gwardyey JKM y Puther oberster deputowono, y nadto pro asistentia 15 osob.

25. Gdy nasi subdelegaci od pp. hetmanow do tractowania o zamianę więzniow po obiedzie w pole wyiachali, Moskwa wysłała do nich trębacza, iz nie dzisia, y czasu niemasz o tym dziele mowic, czyniąc spoznienie naszych, lubo ym y po ranu przesz trębacza znac dawali, ze są gotowi, y od nich regerstr deputowanych posłany odebrali, ktorzy ci są deputowani. Zaczym nasi na taką ich ludificatiią (widząc iz z niezgody ze...i officyerami ta zwłoka poszła cudzoziemskiemi) rozgniewani, z dzial do nich potępnie bic kazali, bo dla tey rozmowy pokoiu na kilka godzin było. Oni znowu trębacza swego do naszych posłali, ktorego lubo nasi widzieli y słyszeli, gdy długo trąbił, przecię oni wetuiąc tey ludificatiey, na contempt ich, nikogo do niego nie posiłali, zaczym długo trąbiąc, bo Moskwa na drugiey stronie stoią wołała, aby trąbił, y iedyn officier, przyiachawszy blizey za most, kazał się mu do nas przymykac rozumieiąc, ze nie słyszemy, y wrocił się z niszczym. Tegoz dnia za ustawnym staraniem KJM na Dnieprze, ktory tam ustawicznie nad tą pratą siedział, 2 mosty staneły na płtach y na trzeci łodzi powiązane y rozłozone. Ku wieczorowi 2 Szwedow od nieprzyiac. przedało się, ktorzy retulerunt, iz nasze działa w obozie nieprzyiac. wielki respekt czynią, i ze Sekinowi kula pod nogi padła, i ze się ich wiele z tego mieysca za gorę prowadziło; o przeszły potrzebie powie(dzie)li, ze ich wiele zgineło w niey, a z samego regimentu Lesłowego do kilkudziesiąt, a nadto rannych do kilkuset; iuz affirmabant, iakoby Let ich stary iuz miał byc zabity na bazarze. Tez naszym Moskwa z dział swych 2 naszych zabieła. Tegoz dnia p. woiewodzie brzescianskiemu przy przeprawie nieprzyiac. kozakow pozabiiał y 6 czy 8 wozow, ktore z Smolenska z zywnoscią iachały, pozabierał. Potym posłuchy moskiewskie z naszemi posłami

rozmawiaiąc, iezelibysmy in armistitiam do 4 niedziel pozwoleli, aby z woli carskiey strony traktatow o dobrym dziele zasiesc mogli, ale im nasi zadney nadzieie tego nie uczynieli uwazaiąc, zeby się to na zwłokę działo, poniewasz iusz od naszych są nie zle scisnieni.

26. Most na łodziach przy bytnosci JKM konczono. Kozacy zaporoscy z pod Smolenska przysli y staneli po drugi stronie Dniepru przy mostach naszych, aby się wszytkie goscince Moskwie zalec mogły; ktorych p. woiew. smolenski z pewnemi rotami prowadził az na mieysce y gdy z tych co w przedniey strazy sli Moskwę, ktora wyszła była przeyscia kozakom naszym bronic, nad pewnym błotem zoczeli, do nich rozumieiąc, ze ich więcey nie masz, z ochoty swey skoczeli; oni uciekaiąc na zasadzkę naszych, gdzie Moskwa wielką kupą utaiona stała, nawiedli, od ktorych nasi obtoczeni lubo obronną ręką usli, ieden iednak tam towarzysz p. Pobidzinskiego zabity. Ku wieczorowi 1 Niemiec y 2 Anglikow przedało się, ktorzy takze powiedzieli, iz nasze działa niemałą szkodę czynią w nieprzyiac., i ze pridie u chaty Sekinowey wierzch zerwany od działa, y ze, gdy nasi na most strzelali, 2 na moscie zabieli y most rozerwali.

27. W nocy zaraz o 3 z pułnocy z naszych dział z roskazania JKM do nieprzyiac. potęznie bito. O południu nasi delegaci, co od pp. hetmanow posłani byli, ziezdzili się z Moskwą: o zamianę więzniow tractowali, a naprzod regestra sobie więzniow podali, oni naszych 69, a nasi ich pod 100; potem affectowali, aby w tey commutatiey officier za officiera, szlachcic za szlachcica, zołdat za zołdata szedł et id co nadto beło genus, aby albo zwyczaynym zołdem odkupowano, abo ad fidem dawano in recompensam, gdyby potem ktorzy poymani byli. Na co oboie JKM zezwolic nie chciał y widząc, ze oni nie chcą tractowac ieno o tych więzniach, co w obozie, bo o tych, co ich do stolice y po Moskwie porozsełali, a co przednieyszych nie chcieli mowic, a w reiestrze tym, co podali, oprocz iednego maiera, a 2 capitanow reformatow, niemasz nikogo, ieno woznice, ciurowie, pacholikowie, dlatego JKM powiedziec kazał, iz iezeli chcą tractowac, aby oraz o wszytkich tractowali, naznaczywszy im pewny czas do zwrocenia ich. Tegoz dnia naszych 2 pacholikow na bazarze zabito z dział.

28. Nasi kozacy obaczywszy, iz Moskwa ostrozek za obozem swoim w lesie na kilka strzelenia z łuku od obozu stawiac poczęła dla prepeditiy zasiągania zywnosci, chcieli im byli robotę przeszkodzic. Dla czego tam podpadli strzelaiąc, ale ze bez porządku, nic sprawic nie mogli y owszem Moskwa napadszy na nich daleko iachali y hetman ich wypadszy z communikiem ratował; kilku iednak postrzelono. Moskwa tego dnia do naszych nie wyiachała, ale tylko piianego trębacza

wysłała, obmawiaiąc się, ze nie rychło iuz tego dnia tractowac. Puskarza niedaleko prochow w obozie nieprzyiac. z dział zabił y formana ogłuszył, dlaczego prochy na insze mieysce są przeniesione, bo usypawszy ex opposito obozu naszego szanc nie mały z niego do obozu naszego strzela.

29. Nasi znowu z Moskwą ziezdzali się daiąc im tę resolutiią od pp. hetmanow, iz ta zamiana więzniow trudno ma bydz, bo w regestrze ile nie widzą z naszych nikogo znacznego, tylko maiora iednego, a z reformatow, capitanow, a ostatek woznic, ciurow y pacholikow, u nas zas iz wiele ich boiar y officyerow, za ktorych nie wiedzą, coby za zamianę brac mieli, dlatego za tych 3 officierow trzech inszych dac są gotowi, a inszych do generalney zamiany zatrzymac; oni zas, zeby tych wszytkich stała się zamiana, co w regestrze są połozeni; a to bydz nie mogło, bo godnych osob nie widzieli, dlatego powiedzieli im, aby generalis commutatio bydz mogła, zniosszy wszytkich więzniow y oney stolice y my z Wilna y z inszych mieysc na swięto s. Mikuły, co oni wzięli do swoich obiecawszy y nazaiutrz dac resolutiią.

Tegoz dnia kozacy przyprowadzili boiarzyna poymanego, ktory z listami iachał od cara do Sekina de data 9 8bris, w ktorych mu daie znac, iako p. kamieniecki był pod Drohobyczą y 4 dni tam stał y po...sasz spalił y iako w szturmie siła ludzi polskich pobito y sieła ięzykow dostano, daiąc mu przytym wiadomosc, iz mu z kniaziem Cerkawskiem y z drugiem kniaziem Misterskiem ludzi posyła, o ktorym ten ięzyk powiada, iz iuz byli w iarzmie u niego, a beło ich 8000, animuiąc go przytem, aby sobie dobrze poczynał, iako to na się wziął, a puszczaiąc to na niego, aby tem ludziom ostrozek albo na Twerdelicy, albo gdzie mu się będzie zdało postawił; o Maystruku ten boiarzyn powiedział, ze go ieszcze w stolicy odiachał, a ci kniaziowie iuz w Iarzmie bydz mieli z 8000 ludzi na pomoc Sekinowi.

Przesz kilka miesięcy toczeła się ta expedytia aze do traktatow, nim się skonczeły.

III. ЛИСТИ.

I. List do KJM szwedzkiego od kozakow zaporowskich[1]). *Ркп. № 352 л. 52.*

Naiasnieyszy Młciwy Krolu Panie a Panie Nasz Młciwy.

Wiernosc poddanstwa naszego z naniszemi posługami pod nogi maiestatu WKM. PNM. iako napilniey oddaiemy. Miło nam słyszec, iakosmy wyrozumieli s posłow swoiech y duchownych naszych o wiel-

[1]) Сей лист без початку і з деякими скороченнями й відмінами надрукований у Голубева Петръ Могила I, дод. с. 452.

kiey Młciwey łasce WKM. Pana N. Młciwego, ktoremu zyczemy, aby w tak sczęsliwym powodzeniu, iako s. pamięci zeszły KJM Pan y ociec WKM tym panstwem rządził, WKM ten stolec osiadszy rządził, tak iakoby to, co sie stało z ublizeniem narodu naszego ruskiego, w chlube swą przywiesc y daley w wolnosciach y swobodach onych podeprzec. Przyznac sie to musi, ze zaden krol, iako pamięc nasza niesie, tego, czego JKM Pan nasz Młciwy ociec WKM w rptey nie dokazał: on na wstempie na panstwo miał cesarza krzescianskiego w więzieniu, miał carow krymskich, miał cara moskiewskiego, wnętrznych woien rokosze y insze bez wszelakiego zawodu rptey usmierzył. Za iego panowania sczęsliwego WKM iaki str.. przeciw tak gwaltownemu nieprz(yjacie)lowi, ktory pod strachem wszystkiemu swiatu, męznemi siłami pod Chocimiem wytrzymał. W tym załosc nas uwodzi, ze za zywota JKM krzywda sie nam w religiey naszey dzieie, ktorey ratunek pogodnieyiszego czasu nieupatruiąc pokornie y płaczliwie, unizenie WKM Pana nassego Młciwego prosząc, rozumienia tego pewnie zostawszy, ze nie kto inszy krom WKM ten maiestat rptey korony polskiey osiec będziesz raczył, bo w czym sie nam wszytkiemu narodowi naszemu ruskiemu krzywda za szczęsliwego panowania WKM Pana oyca WKM stała, szczęsliwym panowaniem swoim uskromic będziesz raczył. W tych dalszych zas prosbach naszych, ktore przez posły swe Fedora Kuzminskiego, Fedora Pralicza y Wasyla Oniskiewicza do WKM y wszystkiey rptey wnosimy, pewnismy, ze WKM pomniąc na tak odwazne zasługi nasze przy boku WKM młciwie ucha panskiego nakłoniwszy, w tych prosbach naszych contentowac zechcesz, iakobysmy za szczęsliwe y długo fortunne panowanie WKM Pana Boga prosic y wszelaką powolnoscią naszą y naynisszemi posługami naszemi odsłuzyc mogli; gdyz, czego nierozumiemy ani trzymamy o tym ze uchoway Boze przeciwnym sposobem zayrzac tego WKM chciał przeciw temu bydz, zeby ten stolec oyca WKM ominac miał, chudoby dostatki y zdrowia swe przy WKM kłasc powinni iestesmy y nieodmiennie są gotowi. Teraz naynissze słuzby swe pod nogi maiestatu WKM. PNM. poddawaiąc P. Boga prosimy, aby WKM w długo fortunnym panowaniu chowac y pomnazac raczył. Dan w Kiiowie dnia 4 septembra roku 1632. WKM Pana naszego Młciwego naynissi słuzebnicy y podnoskowie Andrzey Hawryłowicz starszy z woyskiem WKM zaporowskim.

II. List od krola Jmci Władysława IV do woyska zaporoskiego[2]). *Ркп. N. 495 ст. 84—5.*

Władysław IV z Bozey łaski obrany król polski i wielki xzę lit., ruskie, pruskie, mazowieckie, zmudzkie, inflanckie, siewierskie i czer-

[2]) Сей лист в трохи відмінній стилїзациї надрукований ib. c. 505.

nichowskie; szwedzki i wandalski król, obrany car wielki moskiewski. Starszemu atamanowi, asawułom i wszem mołoycom woyska zaporoskiego łaskę naszą królewską.

Jako za zywota króla Jmci s. p. Pana oyca i dobrodzieia naszego zawszechmy waszey ku sobie chęci i życzliwosci doznawali, którąscie nam okazywali w róznych wypadkach i miescach, zdrowie swoie dla nas i sławy naszey odwazaiąc, tak i teraz, żescie w niey nie ustali i statecznie nam powolność i ochotę swoią zatrzymuiecie, wdzięcznie to od was przyimuiemy, obiecuiąc za kazdą okazyą wasze dobre chęci i przyszłe odwagi w dobrey pamięci chować. A że iuż za wolą Bożą i wszystkich obywatelów koronnych i W. Xztwa Lit. za pana i króla iesteśmy obrani, czegoscie nam i sami życzyli, niemożemy nie bydź pewni, że się z tego ciesząc, powinną wiarę zawsze nam oddawać i tem więcey w przystoyném posłuszeństwie trwaiąc, na łaskę naszą posługami swemi i rycerskiemi dziełami, gdy nasze rozka(za)nie przystąpi, zarabiać będziecie. Mianowicie zaś teraz, w tey rptey potrzebie ządamy, abyscie od JW. hetmana Wkor. wezwani zostaniecie, przeciwko temu naszemu i rptey nieprzyiacielowi, który przed czasem wiary i przymierza nie dotrzymał, ku usłudze naszey, ku obronie całości rptey, ku sławie własney lenić się i ociągać niechcieli, ale męznie i ochotnie tam, gdzie ukazanie będzie, w liczbie i porządku stanęli. Uznawaią w tém łaskę naszą królewską, żeśmy wiarę waszą grecką w porównanie z unitami przywiedli, w czem i daley ustawać nie zechcemy, i prace, ktore uczynicie, nagrodzić obiecuiemy.

Co do innych proźb przez posły wasze do nas wniesionych, iz ieszcze przed koronacyą naszą, według zwyczaiu i prawa pospolitego, nie godzi się nam niczego stanowić, przeto one do tego czasu zostawuiemy, a z panami senatorami względem nich się porozumiawszy, ile i prawa narodu i słuszność pozwoli, nie zeydzie wam w niczem na łasce naszey, przychęcaiąc was do ostateczney wiary ku nam, i do dalszey ku usłudze rplitey ochoty. Co szerzey posłowie nasi wam imieniem naszem opowiedzą z zapewnieniem o łasce naszey, którą was chętnie i przychylnie ofiaruiąc, do dobrego od Pana Boga zdrowia życzemy. Dan w Warszawie dnia 18, miesiąca listopada, r. P. 1632 — Władysław król polski obrany.

III. Do Płachty pułkownika zaporowskiego. *Ркп. N. 214 л. 62.*

Władysław IV Pułkownikowi naszego woyska zaporowskiego (місце порожне) Płachcie łaskę naszą krolewską opowiedziawszy miec chcemy y roskazuiemy, aby s pułkiem swym woyska Zaporowskiego, ktory na naszę y rptey posługe prowadził pospołu z obywatelmi woiewodztwa

mscisławskiego pod sprawą urod. Samuela Zienowicza horązego, Adama Stachowskiego pisarza ziemskiego mscisławskiego będących przeciwko nieprz(yiacie)lowi ku Rosławowi postąpił y granic panstw naszych broniąc nieprz(yiacie)lowi, ile mozecie, szkodzili na sławą swoią a łaskę naszą zasługuiąc, ktorą my wam ofiaruiemy. Dan w obozie pod Smolenskiem dnia VII, mies. pazdziernika, roku Panskiego MDCXXXIII panow. na. pol. 1° a szwed 11° roku — Vladislaus rex.

IV. Urodzonemu Slepowronskiemu na sto koni kozaka. (*ibid. л. 46*). Władysław IV. Urodzonemu (порожне місце) Slepowronskiemu rothmistrzowi naszemu kozackiemu wier. nam miłemu łaske nasze krolew. Urodzony wier. nam miły! Jasnie wiel. Krzysztoph Radziwił woiewoda wilenski hetman W X L rote kozacką sto koni w sobie maiące za listem naszym' przypowiednym na teraznieiszą expedycią moskiewską zaciągnąwszy, one sam dobrowolnie abdankował. Maiąc tedy dobrze zaleconą od tegosz jasnie wielm. wdy. wilen. do usług naszych y rpty wier. tw. ochote y w rzeczach rycerskich biegłosc, pomienioną rote dotąd, poki potrzeba rpty. ukazowac bedzie, w. t. przypowiadamy, jako tenze zold z skarbu W X L na kazdy koń po zlotych trzydziestu na cwierc, a na kuchnią w. t. podług zwyczaiu dawnego z konia po złotemu iednemu, tak czas słuzbie w. t. wszystkiemu Towarzystwu od popisu przed piśarzem polnym W X L albo namiestnikiem iego odprawionego naznaczaiąc. Nie wątpiemy, ze w. t. we wszytkim tak się pospołu z towarzystwem zachowa, iako powinnosc dobrego zołnierza miec chce y constitutia o porządku zołnierskim uczyniona wyciąga, zarabiając na sławe dobrą y łaske nasze, ktorą w podawaiących sie okazyach w. t. y towarzystwo uznawac będziecie. Dan w obozie pod Smolenskiem dnia XX miesiąca wrzesnia, roku Panskiego MDCXXXIII — Vladislaus rex.

V. Urodzonemu Walickiemu na sto koni kozaka przez urodzonego Constantinowicza zaciągnionego. (*ibid. л. 46—7*).

Władysław IV. Urodzonemu Stanisławowi Walickiemu rotmistrzowi naszemu kozackiemu wier. nam miłemu łaske nasze krolew. Urodzony wier. nam miły. Urodzony Dawid Constantynowicz Południewski rotmistrz kozacki za listem przypowiednym od wiel. niegdy wdy wilen. Leona Sapiechy hetmana W X L danym y od nas potwierdzonym, rote kozacką sto koni w sobie maiącą na tereznieiszą expedicyą moskiewską zaciągnąwszy, dobrowolnie abdankował; maiąc tedy od Jasnie wiel. Krzysztopha Radziwiła woiewody wilen. hetmana W X L dobrze zaleconą do usług naszych i rzeczypospolitey wier. t. ochotę y w rzeczach

rycerskich biegłosc, pomienioną rote dotąd, poki tego potrzeba rzeczypospolitey ukazowac będzie, w. t. przypowiadamy, naznaczaiąc, iako tenze zołd z skarbu W X L na kazdą rotę po złotych trzydziestu na cwierc, a na kuchnią w. t. podług dawnego zwyczaiu s konia po złotemu iednemu, tak czas słuzby w. t. y wszytkiemu towarzystwu od popisu przed pisarzem polnym W X L albo namiestnikiem iego odprawionego. W czym nie wątpiemy, ze w. t. we wszytkim tak sie pospołu z towarzystwem zachowasz, iako powinnosc dobrego rotmistrza miec chce y constitutia o porządku zołnierskim uczyniona wyciąga, zarabiaiąc na sławe dobrą y łaske nasze, ktorą w podawaiących się okazyach w. t. y s towarzystwem uznawac będziesz. Dan w obozie pod Smolenskiem dnia XX, miesiąca wrzesnia, roku Panskiego MDCXXXIII Vladislaus Rex.

VI. List przypowiedny urod. Makarskiemu na sto koni kozactwa. *(ibid. л. 47).*

Władysław IV. Urodzonemu Janowi Makarskiemu rotmistrzowi naszemu kozackiemu w. nam miłemu łaskę naszę krolewską. Urod. wier. nam miły! Iz jasnie wielmozny Krzysztof Radziwił woiewoda wilenski hetman W X L zyzmorski poszyrwintski starosta nasz dla gwaltownych na rptą od nieprz. Moskwicina następujących niebezpieczęstw przypowiedział w. t. rotę kozacką sto koni w sobie maiącą, iako o tym list jasnie wielmoznego woiewody wilenskiego dostatecznie w sobie opiewa, ktory my in toto stwierdzaiąc, a maiąc w. t. do usług naszych y rptey od tegoz Iasnie wielm. woiewody wilenskiego dobrze zaleconą ochotę y w rzeczach rycerskich biegłość, przypowiadamy w. t. rote kozacką koni sto dotąd, poki potrzeba rptey wyciągac będzie, naznaczaiąc zołd z skarbu W X L na kazdy kon po złotych trzydziestu a na kuchnią w. t. według dawnego zwyczaiu s konia po złotemu iednemu; czas słuzby w. t. y wszytkiemu towarzystwu poczynac się ma od popisu przed pisarzem polnym albo namiestnikiem iego przysięgłym odprawionego. W czym nie wątpiemy, ze w. t. ze wszystkim tak się zachowasz, iako powinnosc dobrego rotmistrza miec chce y constitucia o porządku zołnierskim uczyniona wyciąga, zarabiaiąc na sławe dobrą y łaske naszą, ktorą w podawaiących się occasiach w. t. y towarzystwo uznawac będziecie. Dan w obozie pod Smolenskiem dnia XX, mca wrzesnia, roku Panskiego MDCXXXIII. panow. krol. nasz. pol. 1⁰ a szwed. 11⁰ roku — Vladislaus Rex.

ЗНАДОБИ

ДЛЯ ПІЗНАНЯ УГОРСКО-РУСКИХ ГОВОРІВ.

ПОДАВ

ІВАН ВЕРХРАТСКИЙ.

[Далї].

стре́мінь genit. стре́меня рідко коли gen. mascul. (так як в старосл. стръмень genit. стръмене), найчастїйше буває gen. neutr. стре́мня (стремя) genit. стре́мня або стре́мено, genit. стре́мена, dativus побіч стре́мню, стре́мену частїйше стре́мньови, стре́менови. Nom. plur. стре́меньі від стремень або стремена́, genit. стременьів (юв, ӱв), стреме́н, dat. стре́меням, стремена́м, abl. стре́менями, стре́менами.

Neutra в числї єдиничнім склоняють ся по III. скл. імня́ genit. імня́ ВР. dat. імню́ (сла́ва його́ імню́ ВР.) abl. імньо́м, loc. імню́. — сьі́мня genit. сьі́мня [пр. ма́у мно́го сьі́мня ВР. ich habe Hanffrüchte (Hanfkörner) in Menge], dat. сьі́мню, abl. сьі́мньом, (сьі́мйом ВР.) loc. сьі́мню. — ӯре́мя genit. ӯре́мя ВР. — також тьі́мня genit. тьі́мня ВР. — вӯймя genit. вӯймя (не ви́дьіӯ тако́го вели́кого вӯймя Г.) або ві́мє (ві́мнє) Кв. genit. ві́мє = pol. wymię genit. wymienia, загально-руск. вимя, genit. вимени.

В числ. мног. імена́, сьімена́ genit. іменьі́в ВР. сьіменьі́в побіч іме́н, сьіме́н dat. імена́м, сьімена́м abl. імена́ми, сьімена́ми, loc. імена́х, сьімена́х.

ви́мя (вимня) Euter і тьі́мя (тьі́мня) Scheitel в декотрих околицях склоняють ся як пнї на т: genit. ви́мяти dat. ви́мяти abl. ви́мятьом loc. ви́мяти (у ви́мяти Д. на ви́мяти ВР.). plur. nom. ви́мята genit. ви́мят, ви́мятӧв (вимятув), dat. ви́мятам (ом, ум), abl. ви́мятами, ви́мятми, ви́мятома, loc. ви́мятах (ви́мятох, ви́мятьіх). Рідше має тьі́мня genit. тьі́мняти etc.

3. пнї на с.

Склоняють ся тепер по більшій части по II, 1. не́бо, тьі́ло, чю́до, ди́во, ґо́лесо (колесо, genit. ґо́леса, ко́леса, dat. ґо́лесови, abl. ґо́лесом, loc. ґо́лесї), ухо genit. уха.

тут і там проявляють ся також і форми давнїйші: поме́рші тьілеса́ лежя́ть ВР. — го́лубкы полетьі́ли на небеса́ Пу. — доле́тьіло до небе́с ВР. — Бог з небеси́ знає, што тре́ба Лв.

4. пнї на т.

1. теля́. 2. теля́ти. 3. теля́ти. 4=1. 5=1. 6. теля́тьом. 7. теля́ти. 1. теля́та. 2. теля́т. 3. теля́тьӧм ВР. теля́тьум, теля́там. 4=1. 5=1. 6. теля́тми, теля́тами. 7. теля́тьох. теля́тах.

Тут: ягня́, кача́, гу́ся, ґа́ча Fohlen, жере́бля item, щеня́, обруся́, лоша́ genit. лоша́ти Л. Fohlen, пӧдполотя́ Wachtel genit. пӧдполотя́ти Л. etc.

п о р о с я́ К. З. genit. порося́ти Ferkel склоняє ся в єдин. числї як теля. В многім числї уживає ся лише п о р ó с ц ь і (plur. від неуживаного в sing. поросець). мáу двóє п о р о с и́ ц ь. девятéро п о р о с и́ ц ь К. З. [поросиць = поросець єсть то давна форма genitivi місто тепер уживаної на ів, ôв, ув (юв)]. стріля́ў ди́кі п о р ó с ц ь і Ир. Стр.

Декотрі пнї на н склоняють ся по взору пнїв на т нпр. в ы́ м я genit. в ы́ м я т и; т ьі м н я genit. т ьі м н я т и. Також декотрі сущники, що в загально-руск. належать до II, 2, до того склону переходять: т é р н я, genit. т é р н я т и, з é р н я, genit. з é р н я т и ВР. в гал. тéрнє collect. genit. тéрня; зéрнє collect. genit. зéрня.

д ь і т я́ genit. д ь і т я́ т и має звичайно в многім числї: 1. д ь і т и, 2. д ь і т и́ й, 3. д ь і т ь о м (дьітям) 4. і 5=1. 6. д ь і т ь м и́ 7. д ьі т ь о х МЛ. (дьітях).

Рідко лучає ся форма д ь і т я́ т а пр. в весїльній пісни: д в ó є д ь і т я́ т (дитя́т) вінчáти Лв. Також рідкі форми: д ьі т к ы genit. д ь і т ó к ВС. cf. ukr. ді́тки genit. ді́ток, pol. dziatki, čech. dítky.

5. п н ї н а р.

sing. 1. м á т и. 2. м á т е р и. 3. м á т е р и. 4. м á т ь і р ь. 5. = 1. 6. м á т ь і р ь о ў. 7. м á т е р и. plur. 1. м á т е р и. 2. м á т ь і р и й Лв. м á т е р ӥ в ВР. (материй, матерів). 3. м á т ь і р я м. 4. м á т е р и. 5. м á т е р и. 6. м á т ь і р м и Лв. м а т ь і р я м и. 7. м á т ь і р я х. м á т ь і р ь о х.

Форми двойного числа (Dualformen).

Форми двойного числа уцїлили дуже мало пр. р ý ц ь і, н ó з ь і. — ó ч и. о ч и́ м а (psl. очи. очима). — п л é ч и. п л е ч и́ м а (psl. плешти. плештьма). — ý с а О. МЛ. ý с т а Д. Лв. НД. в ý с т а Ґ. = уси, декуда також форма plur. б а ю́ с ы (як у Лемків); genit. від ýста однакож завсїгди форма plural. у с т = psl. жсъ гал. усів в О. МЛ. усів). — м ý д ь і Я. від мудо Hode. — ýхо має лише форму plur. ýха (уши, вýши, значить pediculi, Läuse). Про форми: зубóма etc. гляди висше (форма ся майже витиснула властиву форму plur. abl.).

Слїди іменного склоненя приложників (і причасників).

Sing. — nominat. г ó д е н пр. не гóден роздáвити О. er ist nicht im Stande zu zerdrücken. бýде гóден ітú Бі. er wird im Stande sein zu gehen (zu reisen, zu fahren). хлоп гóден Лв. ein tüchtiger Kerl. — п о д ó б е н НД. — д ó ў ж е н Пу. er soll; er ist schuldig; н е д ó ў ж е н Бі. nicht schuldig. — в ш ы́ т о к ВШ. — д ь і д ô в сын Лв. — п é т р ô в кербáч Лв. = петровий батіг. — б á б и н-п е с Вл.

Bärenraupe. — чóртöв слугá Лв. Libellula, Wasserjungfer. — солóдок медóк Лв. = mel dulce psl. сладъкъ медъ (*медъкъ). — біл З. „не біл быў єм, почьорныі́ў єм по гóрах тай ходячи́ (в пісни). — бы́ло добрó ВР. — бо то не пóтрібно Пу. — вшы́тко слáбо Пу. — вшы́тко вóсько Д. — вшы́тко селó Ду. — дьі́дово льіто. — бáбино льі́то. — готóво Лв. — — зготóвлено Лв. es ist fertig gemacht, es ist zubereitet. — забáбрано Лв. es wurde besudelt, beschmutzt.

genitivus. зá-жива Г. bei Lebzeiten, lebend. — дó-чиста Лв. ganz und gar. — дó-пізна Лв. bis zur späten Stunde. — дó-сыта найіў ся Лв. — із-дáлеку Вл. = в Гал. в Чортківщині: з далекý, коло Львова: здалéка. — зá-молоду Лв. in den Jugendjahren. — хлóпця гóнна (гóдна) Ду. гл. accusativ.

dativ. непó-многу Лв. etwas; in geringer Menge; fast, beinahe.

accusat. видыіў зелéно пóле (частійше: зелéноє пóле) — возьми́ собі́ Хри́стово розпятя́ Пу.; — одобрáла хлóпця гóнна (годна) ги лелыі́ю Ду.

adverbia: я́сно, ти́хо, ширóко, мáло Вл. пр. мáло нам загуди́ spiele uns ein wenig vor.

locativ. добрі́ Стр. НД. злы і. вірны і. не добрі́ З. es ist nicht gut.

abl. plur. по рýськы. по угóрськы. по цигáньскы. — по-мáлы langsam. по мáленьки Я. sehr langsam. по марнéнькы Лв. nichtig, elend.

Заіменники (Pronomina).

Личні (pr. personalia). Місто genit. sing. мене, тебе, себе уживають ся часто, особливо по приіменниках, форми accusativ-а: (мя, мня) ня, тя, ся. гóйкать до мя. пóйти до тя мýшу. дыі́ля тя. мече спід ся. од мня Лв. Коли в иньших говорах україньско-руских форми genitiv а мене, тебе, себе кладуть ся місто форм accusativ-а: мя, тя, ся — в угорско-рускім найчастійше уживають ся властиві форми accusativ-а: кедь за ня не пöдеш. — повіїз бы ня в далéкый край. — є ми на тя гадка. — най тя поцыі́лю́ю. — такý за ся жöнку вóзьму біле́ньку, як гýся. — колú на ся вóзьме кошуле́ньку бі́лу Лв. — пýстиш за ся бесыдóчьку Лв.

В dativ-і sing. уживають ся по при меньі, тобі, собі часто форми енклїтичні ми, ти, си: є ми на тя гáдка. — щось ми наробила. — нич ти не кáжу. — не трéба ти бы́ло мýжа. — вели́ку ми часть давáла. — мýсиш ми миле́нькый з Дунáя носи́ти (воду).— пóчаў си думáти — але також: пише меньі́ і ми; говори́ть тобі́ і ти; я собі фраіра найду або я си etc.

abl. sing. звучить: мноў, тобо́ў, собо́ў; лишень в декотрих піснях мож стрінути форми: мно́ю, тобо́ю, собо́ю.

dat. і locat. по при меньі́ також мньі.

Вказні (pr. demonstrativa). тот, тота́, тото́ (тута́, туто́) genit. то́го, тойі, того dat. тому, туй (тōй, тōў) тій, тому; accus. gen. fem. тоту́. nom. plur. тоты́. abl. ты́ма (рідше тыми) cf. psl. dat. dual. тѣма. loc. тих psl. тѣхъ. тамто́т, тамтота́, тамтото́. пр. тамто́т чоловік, тамтота́ жона́, тамтото́ теля.

ўун (ўōн. ўін) овōн genit. його, dat. йому, accus. його, го, abl. ним, loc. нюм (нюм, ньім). = ўуна́ (вона́) genit. єйі, dat. юй, (йӱў, йій, йӱ), accus. єйі́ (рідше ю) abl. ньоў, loc. юй (йӱў, йій, йӱ) і nom. plur. уни́ (вни, они пр. ой лю́ті то косарі́, бо вни ра́но почали́), genit. іх, dat. ім. abl. нима, (cf. psl. dat. dual. нима) loc. них.

Коли від приіменника зависить пад. 2. 3. або 4. то втискає ся н перед й як пр. до нього, ід ньому, через нього, до ньо́йі, ід нюй (нӱв), через ню. про ньі accus. plur. = про них. за ньі = за них psl. за ня.

сись genit. сього, dat. сьому etc. dat. et loc. gen. fem. сӱ (сӱў, сьіў) пр. на сӱў жоньі́ ВР. accus. sing. gen. fem. сесю́ (або сю) abl. sing. gen. fem. сьоў, nom. plur. сесьі́ genit. сих, dat. сим etc. abl. сима.

Привластні (pr. possessiva). муй (мōй, мій), genit. мойо́го (мо́го) dat. мойому (мо́му), locat. мо́юм (мойӱм, мойім), мо́я genit. моєйі, dat. мо́юй (мойӱй, мойій) abl. мо́йоў. Подібно твуй (твōй, твій), тво́його (тво́го), твойому (твому) etc. свуй (свōй, свій), сво́його (свого), сво́йому (свому) etc. для женьск. рода: тво́я, сво́я dat. тво́юй (твойӱй, твойій) сво́юй (свойӱй, свойій) etc. — на́ськый. на́ська. на́ськоє nostras єсть властиво adject. утворене від pronom. наш наростком ьскъ. (в старослов. нашьскъ).

Питальні (pr. interrogativa). хто. што (в місцевостях пограничних з Гуцулами що). якы́й, яка, яко́є (яке). чий, чия́, чиє́. котры́й, котра́, котро́є (котро́). — кый = якый. — лишень в nominat. чув я той заіменник пр. кый дя́бол! кый дыдько! кый пропа́сник!

Відносні (pr. reflexiva). тко (ко). што (що). якы́й, яка́, яко́є. чий, чия́, чиє́. котры́й, котра́, котро́є.

Определені (pr. definita). сам, сама́, само́є. вшы́ткый, вшы́тка, вшы́тко. н. пр. вшы́тко поле = все поле; весь, вся, все.

Неопредїлені (pr. indefinita). хтось, штось; будь хто, будь што; датко, дашто; нитко, ничь; леда-тко, леда што; якы́й-сь; єде́н quidam. подє́який Я. nonnullus. по́єден Вл. котры́йсь, будьякы́й, будь котры́й; будь чий, чийсь; хоть якы́й, хоть котрый; хоть чий; ничый, да́якый, да́котрый, да́кый (да + кый пр. чень родина́ вам да́ка? Лв. = чи вам приходить ся яка рідня? чи они вам свояки? — у̂гадайте ще да́ку при́словку Лв. — да́коє телѧ́ Лв.). инякы́й, и̂ншакый, ка́ждый. вся́кый, вшелї́якый (з словацк. čech. všelijaký).

Старословеньске кътѡ (зложеный заіменник зъ къ + тъ; то уважаю = тъ) звучить в угорско-руск. тко (отож в переставленю: тъ + къ), рідше ко (т. є. само къ), genit. кого, dat. кому etc. — да́тко = гал. і укр. дехто, genit. да́кого dat. да́кому etc. (мо́жеш ся уддáти хоть за да́кого Пу.), ни́тко genit. нико́го, dat. нико́му etc. psl. никъто.

Ablat. plur. заіменників (з виємом: нами, вами) служить найчастїйше форма двойного числа: ты́ма, си́ма, ни́ма, котры́ма, якы́ма, мойі́ма, твойі́ма, свойіма, и̂ншакыма, усьіма́ etc. (старослов. abl. dual. тѣма, сима, има etc.); побіч тих форм виступають лишень рідко властиві форми многого числа: тыми, си́ми, ни́ми, котры́ми і пр.

Зложене склонене (Zusammengesetzte Declination).

В середнім родї накінчик приложників в 1. 4. і 5. пад. єдин. числ. майже виключно оє: гру̂боє дерево ВС. телѧ́ мале́нькоє Ґ. великóє дьіло Лв. да́вноє слово Лв. ein alt herkömmliches Wert. тучьно́є (тучно́є) д'ерево Лв. dicker Baum. тоу̂сто́є д'єрево Лв. item. терпко́є ѧ́блоко НД. си́ньоє небо НД. — Форми женьского рода закінчені на а: до́бра, велика́, зеле́на; лишень в піснях стрічають ся форми на ая пр. Ма́мка моѧ́ старе́нькая, пора́дицѧ добре́нькая Лв.

Подібно у заіменників, числівників і причасників пр. на́шоє сло́во Лв. ва́шоє дьіло Лв. на́ськоє дьітѧ́ Лв. пе́ршоє село́ Лв. колю́чоє ти́рня Стр.

Dat i loc. gen. fem. на уй, ō, ōу̂ (ій), до́бруй, велику́й, ѧ́снуй; до́брō (до́брōу̂) великōу̂. ѧ́снōу̂.

[nom. plur. до́брі (добри, добры), великы́ (вели́ки), ѧ́сні (ясни, ясны). форма іменна добрі psl, добр-и майже виключна місто зложеної: добрійі psl. добрии].

abl. plur. до́брыма, великы́ма, ѧ́сныма побіч добрыми etc. (psl. добръıма forma dualis; добръıми forma pluralis).

Числівники (Numeralia).

Основні (n. cardinalia). єдéн, єдná, єднó (в МЛ. К... одúн), genit. єднóго, єднóйі, єднóго (часто єннóго, єннóйі, єннóго) і пр. склон. як великы́й. Abl. plur. єдны́ма рідко єдны́ми (одными). два для мужеск. род. — дві для женьского і середнього рода (пр. дві корóвы = zwei Kühe. — дві колесá I. = zwei Räder. — дві я́йця Ґ. zwei Eier. — дві сердéнька ВШ. = zwei Herzen), genit. двох, dat. двом, abl. двомá. — три genit. трьох dat. трьом, abl. трьомá (трéба бы ми трьох хлóпцыів Ґ. пôшóў іс трьомá хлóпцями Ґ.). — чоты́ри (шты́ри) genit. чотырьóх dat. чотырьóм abl. чотырьмá; подібно: пять, пятьóх, пятьóм, пятьмá; шість, шістьóх, шістьóм, шістьмá (рідше шістьóма). — ablat. взагалї на ма пр. сьімá, вісьмá, девятьмá, десятьмá, одиннадцятьмá, двадцятьмá, сорокмá (від сóрок = τεσσαράκοντα пр. с сорокмá людьмú ВР.), девянóстома (від девянóсто ВР. Лв. neunzig). locat. у сорокóх лю́дьох ВР.— у девянóстох лю́дьох; але також у сорок лю́дьох, у девянóсто людьох.

Для мужеского рода, при особах, уживає ся в nomin. дває́. трие́ (cf. psl. трию). двае́ чоловíкы Ґ. двае́ хлóпцыі З. трие́ хлóпцыі Ґ. пôшлú трие́ леґíньí З. пôшлú трие́ лю́де З. трúє ґаздóве Вл.

У числівників, що виражають многократь від ста, звичайно сто не склонює ся: двáсто, трúсто, чоты́ристо, пя́тьсто ВР. = fünfhundert, але також пять стôв ВР. (стôв genit. від сто в загально-руск. сот; пять сот); девять стôв ВР. neunhundert; вýсьімсто Лв. achthundert. ты́сячь тепер рідко коли уживає ся звичайно: éзер, íзір magy. ezer. два ты́сячи.

Порядкові (ordinalia). пéрший (пéрвый ВШ.), дрýгый, трéтій (третьій, третя, третьоє, третє), четвéртый, пя́тый, шéстый, сéмый, вóсьмый, двадця́тый, сорокóвый quadragesimus. девянóстый ВР. Лв. nonagesimus. сóтый ВР. centesimus. двасóтый ВР. ducentesimus. трисóтый ВР. trecentesimus. також тристóвый ВР. trecentesimus. чотырестóвый ВР. quadringentesimus. ты́сячный ВР. millesimus. — Abl. на ма пр. пéршима, дрýгыма, трéтьіма etc.

Збірні (distributiva). двóє. обóє. (обае́). обидвóє. четвéро. пятéро. десятéро. пятьнадцятéро. тридцятéро. (трицятéро).

двóми (двоме) трьóми. чотырьóмы. обы́двоми. мы ходили двóми = ми ходили у двох; по два (форми abl. psl. двоими. трьми. четырьми).

Умножні (multiplicativa) в угорско-рускім примітні: творять ся наростком -истъ, а до того складають ся з приіменником за, або за і у (ў, в). завдвойстый (заўдвоістый) duplex. завтройстый triplex. заучетверйстый quadruplex. заупятерйстый quincuplex. заушестерйстый (seplex). — заусемерйстый septemplex. заосьмерйстый (octuplex.). — задесятерйстый decemplex. — засороковйстый BP. — засторйстый BP. centuplex. — затысячерйстый BP. (millecuplex).

В вираженю: музы́ка завтройста = aus drei Gliedern bestehende Musikbanda єсть числівник збірним (numerale distributivum); в подібних случаях одвічають сї числівники латиньским виразам на arius пр. quinarius заупятерйстый.

двíчи Лв. bis, zweimal. трйчи Лв. ter, dreimal.

Дробові (proportionalia). пуў-дрýга. пōў-дрýга anderthalb у Лемків: пітора = півтора psl. полъ въторa і. е. ѥдинъ и полъ въторa: пуў-трéтя. пōўтрéтя. півтретя drithalb etc.

Тут також прислівники: мнóго (уживає ся скрізь Руснаками угорскими) і да-скōлько = галицк. кілька, российск. нѣсколько. двáдцять тай ще даскōлько НД. = двайцять кілька.

Глаголи (Verba).

Спряженє з наростком теперішниковим (Conjugation mit dem Praesenssuffix).

Тепéрішник (Praesens). Накінчик 3 лиця единичного числа єсть понайбільше у говорі Лемаків з движимим наголосом мягкий: летйть. шустйть. кыпйть. говорйть. рóбить. хóдить. бáчить. дождж́ить НД. = pluit. гóйкать. гньíвать. позы́рать. гáвкать пес ВС. гýркать гóлуб Лв. звíдать. спíвать Ґ. НД. кýсать Ґ. В 3 л. єд. ч. теперішника кляс І., II, III., V. 2. 3. 4. VI. накінчик відкидує ся: плетé. пасé. доўбé. течé. жне. бйє (бє). пйє (пє). гріє. знáє. тре. мéле. — крйкне. вя́не. кы́сне. — синьíє. худобньíє. — óре (воре). мéче ВС. трепéще НД. tremit, trepidat. сы́пле. зве. тче. сьíє. дьíє. снуé. — купýє. дя́кує.

Инколи задержують декотрі глаголи І. кл. накінчик нпр. íметь Пу. вóзьметь. бýдеть (звичайно буде). 1. лице множ. ч. закінчує ся на ме: гудéме. плетéме. грызéме. скубéме. живéме. печéме. клепéме. тнéме. мы́єме. знáєме Ґ. пóлеме.

тре́ме. бі́гнеме. плю́неме. вмі́єме. дичі́єме. ви́диме. зри́ме = videmus; spectamus. де́ржиме. сто́йіме. ві́риме. вчи́ме. зві́даєме. гньі́ваєме. трепе́щеме НД. (трепе́чеме) = tremimus. сте́леме. тче́ме. сієме. ку́єме. хосну́єме. весну́єме (зр. ческе і словацк. hudeme, neseme, pečeme, bijeme, umíme, chválíme, dělame, píšeme, kupujeme etc.). — На пограничю з Гуцулами уживають ся подекуди і форми на мо пр. учи́нимо дві па́льі Я.

3. лице многого числа має накінчик понайбільше мягкий (найчастїйше у говорі Лемаків з движимим акцентом): веду́ть. несу́ть. льі́зуть. гребу́ть. живу́ть. мо́гуть НД. сьіку́ть НД. реку́ть НД. жнуть. на́чнуть. зна́уть. по́лють ВР. го́йкнуть. синьі́ють. хотя́ть. зрять = vident; spectant. ко́сять. вчать (у́чать). блы́скауть ВШ. співа́уть ВР. ка́жуть. о́рють Ґ. ме́чуть. тчуть (тчють). сі́ють. одвіту́уть Лв. купу́уть. хо́жууть. ро́жууть.

Иноді в місцевостях пограничних Гуцулам тут і там уживають також гуцульских форм з відкидом ть в 3 лиці мн. ч. пр. кальі́чє Я. но́сє. хо́дє. хоте́ = калїчать, носять, ходять, хотять. — В тих місцевостях переважно в 3. л. єд. і мн. ч. накінчик буває твердий: наго́дит сє. то́кмит Я. ли́шит. ви́дит. закільче́т Ян. заклада́ют Ян. ві́ростут Ян. кладу́т. уда́рєт Ян. снїжи́т О. відльі́тит сє О. обто́чит Р. плету́т Гал. вчі́нит Бч. також 3 л. єд. ч. не кінчить ся на ать, себ то голосівка теперішникова не вимітує ся: співа́є Я. пу́кає О. загина́є О. качька ра́пає Р. корова рева́є Р. зві́дає Р. куса́є Р. кіт ня́вкає МЛ. — в Г. форми мішають ся: позира́є вадь ни́кат Г. і́мат Г. кубі́каје дрімню́х Г., та переважають вже форми без голосівки теперішникової. В Г. накінчики тверді: мормони́т медвідь Г. тра́фит. дво́рят ся Р. забавля́ут Г. муль порти́т кожухы́ Г. у́берут коно́плы білі Г. ме́лют Г.; те саме по більшій части і в МЛ. Бч. — поко́рчит Бч. ласту́вка черібони́т МЛ. льіту́ют МЛ. коты́ свадьбу́ють МЛ. або ва́вкають МЛ. (sic!). гадку́ют МЛ. В декотрих околицях майже завсїгди уживають в єд. ч. ко́сит, ро́бит, хо́дит, сиди́т натомість в мног. числї: ко́сять, ро́блять, хо́дять, сидя́ть.

обрі́ти. обріту́, обріте́ш, обріте́, обріте́ме, обріте́те. обріту́ть. (місто обрісти psl. обрѣсти. обрѧштѫ, обрѧштєши etc. заобріти Марам.

густи́. гуду́. гуде́ш. гуде́ etc.

жи́ти. живу́, живе́ш, живе́ МЛ. psl. жити, живѫ, живєши etc.

стри́чи (рідко стри́шти psl. стришти). стригу́, стриже́ш, стриже́ (psl. стригѫ, стрижеши. стрижеть), стри́жеме, стри́жете, стригу́ть.

бічи (місцево бі́шти psl. *бѣшти). бігу́, біжи́ш, біжи́ть, біжиме́, біжите́, бігу́ть.

вере́чи (psl. врѣшти). вергу́, ве́рже ш, ве́рже (psl. врѫгѫ, врѫжеши, врѫжеть), ве́рже ме, ве́ржете, вергу́ть (psl. врѫгѫть) (також ве́ржу, ве́ржуть).

мочи́. могу́, мо́жеш, мо́же. мо́жеме, мо́жете, мо́гуть (psl. могѫ, можеши etc. 3. pers. plur. могѫть).

речи (psl. решти). реку́, рече́ш, рече́, рече́ме, рече́те, реку́ть (psl. рекѫ, речеши etc. 3 pers. plur. рекѫть).

печи́ (psl. пешти) пеку́ (і печу́), пече́ш, пече́, пече́ме, печете, пеку́ть і печу́ть (psl. пекѫ. печеши etc. 3 pers. plur. пекѫть).

кля́сти О. Р. і клясти́ м. кляти старосл. клѧти (по фальшивій анальоґії так як ревсти, гребсти... з огляду на: нести, гнести, плести, вести). клену́, клене́ш etc. psl. кльнѫ, кльнеши etc. оби́ заклести́ Р.

че́рти (місто: че́рсти psl. чрѣсти. чрътѫ, чрътеши etc.) чру, чреш, чре, чре́ме, чре́те, чруть. обче́рти дерево ВР. оби́чру, оби́чреш ВР. etc. обо̂чру́ К. по анальоґії як терти, тру, треш, тре psl. трѣти. трѫ, треши. треть.

знати. зна́у (зна́ву), зна́єш, зна́є. зна́уть (зна́вуть). бити. би́ю і бю, би́єш і бєш. — пити. пи́ю і пю, пи́єш і пєш etc.

ду́ти. ду́у (дую), ду́єш, ду́є НД. (віхор ду́е Лв. як в бойківскім говорі).

ревсти́ О. (в Гал. ревти́, реві́ти тут і там також рева́ти) реву́, реве́ш, реве́ etc. psl. рюти, ревѫ, ревеши, реветь.

хотьі́ти. хо́чу (хо́чю), хо́чеш, хо́че, хо́чеме, хочете, хо̂тя́ть psl. хотѣти. хоштѫ, хоштеши, хоштеть, хоштемъ, хоштете, хотѧть.

зрі́ти Д. blicken. зрю, зриш, зрить. у не́бо зрить = er blickt gen Himmel. psl. зрѣти. зрѭ, зриши, зрить.

вельі́ти Лв. казати, приказати. велю́, вели́ш, вели́ть. 3 pers. plur. веля́ть і ве́лють. psl. велѣти velle; iubere. — велѭ, велиши, велить.

ладити ВШ. bereiten. лажу́, лади́ш, лади́ть.

луди́ти ВР. locken. лу́жу, луди́ш, луди́ть psl. лоудити. лоуждѫ, лоудиши, лоудить. залу́жу пса ich werde den Hund locken. залудя́ть пса sie werden den Hund locken.

медйти Лв. mit Honig versüssen. мéжу, медйш, медйть etc.

слободйти. слобожý, слободйш. слободйть ВШ. psl. свободити. свобождѫ свободиши, свободить.

Форми: лужу, межу, хожу (хожю) і т. п. такі, як в говорі гуцульскім.

дождж́ити НД. дождж́ить НД. psl. дъждити. pluere. дъждить pluit.

сньіжйти К. ningere. сньіжйть ningit. кедь засньіжйть.

В кл. V. 1. голосівка теперішникова (Praesensvocal) з виїмком 3 лиця многого числа викидує ся. гьнíвам, гньíваш, гньíвать, гньíваме, гньíвате. гньíвауть. Часто се буває в 3. лици єд. числа: ня́вкат кут Г. die Katze miaut. гáвкат пес Г. спíвать Ґ. НД. кýсать Ґ. гýкать Лв. хóузать ся Д. увйвать ся ВС. подáбат ВС. набйвать ся ВС. одкíрят ВС. збйрать І. гля́дать Ду. перевéртать Ду. урýбать Пу. пóрскать ВШ. В єд. ч. а також в 1. і 2. л. мн. ч. однакож частїйші форми з голосівкою теперішниковою: співáу, співáєш (рідше спíваш НД.), співáєме, співáєте.

льíзати після V. 1. льíзау, льíзаєш, льíзає etc. мурянкы́ льíзауть ВР. die Ameisen kriechen.

пущáти. пущáу, пущáєш etc. або пýщам, пýщаш, пýщат Г. etc. psl. поуштати. поуштаѭ, поуштаѥши, поуштаѥть etc. в східній части Галичини: пускáти, пускáю, пускáєш, пускáє etc.

мýсати О. müssen. мýсау, мýсаєш etc.

скоротáти Я. kürzer machen, kürzen. скоротáю etc.

ревáти О. brüllen. корóва ревáє (рідко) звич. ревé (після І.).

Декотрі в галицкім майже виключно по V. 1. склонювані глаголи в угорско-рускім належать до V. 2. дрíмлю, кóплю, кýплю, йíмлю (частїйше імáу, імáву), чéрплю, нарíчу, плáвлю; ры́чу (від ры́кати Г.), щйплю, шкрéблю, лáмлю, ця́плю ≐ в Гал. дрімаю, копаю, купаю, імаю (= ich fange), чéрпаю, нарікáю, плáваю або плйваю, рйкаю (рідко уживане від рикати), щйпаю, шкрéбаю, ламáю, ця́паю (= капаю).

(кýпле ся кáчька З. — гýска плáвле З. — взя́ла корóва ры́кати то і теля́ ры́че Г. І. [що иньшого: корóва ры́чить ВР. від рычáти (з рык-ѣ-ти) після III, 2.] — шкрéбле крóмплы Лв. — щйпле рак Лв. — сéрце із жáлю ся лáмле З. — кров ми ця́пле с сéрця ВШ.).

метáти. мéчу, мéчеш, мéче, мéчеме, мéчете, мéчуть; рідко дуже: метáу, метáєш, метáє etc. psl. метати. мештѫ, мештеши, мештеть et метаѭ, метаѥши, метаѥть.

плясáти. пля́шу. пля́шеш. пля́ше etc. psl. плѧсати, плѧсаѭ, плѧсаѥши, плѧсаѥть et плѧшѫ, плѧшеши, плѧшеть і пр.

рáпкати. рáпчу (пр. кáчька рáпче Гр. die Ente quackt).

тріскотáти Гр. тріскóчу. (пáличька тріскóче).

пукотáти Гр. пукочу.

гнáти. жену́, женéш, женé. женéме, женéте, женýть, psl. гнати. женѫ, женеши, женеть etc.

драти. дру, дреш etc. psl. драти. дерѫ, дереши etc.

звати. зву, звеш, зве. звеме, звете, звуть. psl. зъвати v. звати. зовѫ, зовеши, зоветь etc.

ткати. тчу (тчю) ВР. місто сподїваного тку) тчеш, тче. тчеме. тчете. тчуть psl. тъкати. тъкѫ, тъчеши, тъчеть, тъчемъ, тъчете, тъкѫть.

прати. перý etc. брати. беру etc.

познавáти. познавáу, познавáеш, познавáе, познавáеме, познавáете, познавáуть. Не спознавáеме wir erkennen nicht non agnoscimus, після V, 1. — а познáу (познáву) познáеш... познáуть (познáвуть) після V, 4. давáти. даý (даю́), даéш... даýть (даю́ть).

віровати і вірувати. віруу, віруеш, віруе, віруеме, віруете, вірууть.

купувáти. куповáти. купýу (купýю).. купýуть (купýють). — хóжувати. хóжуу... хóжууть. — рóжувати. рóжуу... рóжууть. (cf. psl. хаждати ambulare et раждати parere).

Повельник (Imperativus). В 2. (і дуже рідко уживанім 3.) лицї ед. ч. повельника понайбільше наросток и ослабляе ся на ь. плеть. крадь. ходь. несь.

В 1. і 2 л. мн. ч. старословеньске ѣ, що повстало із голосівки теперішникової (Praesensvocal) е і голосівки способової (Modusvocal) и, ослабляе ся на и а далї на ь. 1. плетьме старосл. плетѣмъческ. plet'me польск. plećmy. 2. плетьте старосл. плетѣте, ческ. plet'te польск. plećcie.

По губних суголосках и ослаблене на ь відпадае безслїдно: люб, лю́бме, лю́бте; óхаб, охáбме, охáбте. куп, кýпме, кýпте (від купити); — клеп, клéпме, клéпте (від клéпсти після I. 3 або клепáти praes. клéплю після V, 2,) готóв, готóвме, готóвте. здорóв. здорóвме, здорóвте (поздорóвте). крив, кривме, кривте. роб, рóбме, рóбте. пазь, пáзьме, пазьте ВР. etc.

По шиплячих чути иногдї в виговорі змягчене, котре однакож, здае ся, що раз більше уступае: лишь. ли́шьме, ли́шьте (частїй-

ше: лиш, ли́шме, ли́ште). ляжь. ля́жьме, ля́жьте (ляж, ля́жме, ля́жте). ве́ржь, ве́ржьме. ве́ржьте (верж від „вере́чи"). перебáчь, перебáчьме, перебáчьте (перебáч etc.) скачь. перескóчь ВР. (= перескочи). — моу̂ч, мóу̂чме, мóу̂чте. — меч, ме́чме, ме́чте, пиш, пи́шме, пи́ште (ческ. piš, pišme, pište. польск. pisz, piszmy, piszcie).

Змягченя попереджаючої и суголоски в иньших случаях: меть, льізь, пóнесь ВР. мель. хваль. помóль ся. гладь, ходь, берь, парь, у́парь (= випари) etc. — —

Повельник до глагола зложеного пу́йти, пóйти́ звучить: подь або пой, пóдьме, пóйме, пóдьте, пóйте. Форма „поіди́" старосл. поиди стягає ся в подь або пой порівнай: горнолужицке pój. — пой до це́рькви ВР. пóйте бáбо сюдá! ВР.

По при форми повельника з ослабленим наростком и на ь уживають ся також і форми, в котрих и не ослабляє ся пр. набери́, (plur. набері́те) поведи́ (поведьі́те) луди́ (лудьі́те) готови́ (готові́те) печи́ (печі́те) мечи́ (мечі́те) і пр., в многім числї однакож найчастїйше е ослабляє ся на ь: ходьі́ть, лудьі́ть, несьі́ть або і ь відпадає: прийдьі́т Стр. говорі́т Кв. кричі́т Я. мечі́т МЛ. (від метáти V, 2.). попоглядьі́т Я.

У глаголів II кл., у котрих перед ну стоїть суголоска, нїколи не відкидує ся и пр. угни́, горни́, тягни́. Повельник від кы́нути (з кыд-нути), стáнути звучить кынь. стань. (покы́нь, пристáнь). Від згáнути (зга(д)нути) однакож звучить повельник: згани́, зганьі́т Стр.

І декотрі иньші глаголи нпр. з кл. I, 5. не відкидують и нпр. іми́ (яти), уйми́ (угорско-руск. уня́ти = виняти), жни, тни, за-пни́, по-чни́. I. 6. умри́, три́ (терти) простри́, запри́. III, 2. дӧздри́. обӧздри́. — Форми повельника глагола спати утворюють ся після III, 2. спи, спийме, спі́т. IV. ирсти́ МЛ. (= хрести́). V, 3. зажди́, пӧжди́. рви́. Взагалї и не ослабляє ся, коли перед ним стоїть дві або більше суголосок, бо инакше виговор був би утруднений; часом також і де инде, як показує уживанє (пр. іми́).

По голосівках наросток и переходить на й; пий (psl. пий), вмій (psl. оумѣй), дьілáй (psl. дѣлай), гля́дай, метáй, зіставáй*), бывáй, спознавáй**); рáдуй (psl. радоуй), ку-

---

*) Фраіро́чко мо́я, зіставáй здоро́ва Лв.

**) Уйду на мосто́чьок, свисну у листо́чьок,
Спознавáй миле́нька, чий то голосочьо́к? Лв.

пу́й, ві́руй etc. в многім числ. пи́йме, пи́йте psl. пиıамъ, пиıате. čech. píme, píte. вміи́ме, вміи́те psl. оумѣимъ. оумѣите. čech. umíme, umíte. дьіла́йме, дьіла́йте psl. дѣлаимъ, дѣлаите. čech. dělejme, dělejte. гля́дайме, гля́дайте; мета́йме, мета́йте; зістава́йме, зістава́йте; бива́йме, бива́йте; спознава́йме, спознава́йте; купу́йме, купу́йте psl. коупоуимъ, коупоуите čech. kupujme, kupujte. ра́дуйме, ра́дуйте; ві́руйме, ві́руйте.

В глаголах IV кл. як: двойі́ти, тройі́ти, здойі́ти и задержує ся і паде на него наголос пр. подвойі́ (подвой́), потройі́ (потрой́), здойі́ (здой́; місцево здуй́, здӧй). пр. здой́ коро́ву.

клепа́й, клепа́йме, клепа́йте (від клепа́ти після V, 1.)

Третє лице єд. ч. повельника уживає ся як в Галичині, так і на Руси угорскій дуже рідко пр. говори́ вӧн своє́! = няй говори́ть своє́. — Одначе находимо 3. лице повельника, окрім в декотрих приговорках і пословицях, також в заіменниках неопреділених: будь-котри́й, будь-якы́й, будь-чий, будь-тко, будь-што, хоть-котри́й, хоть-якы́й, хоть-чий, хоть-тко, хоть-што; в присловниках будь-де, будь-куды́, будь-як; хоть, хоть-де, хоть-куды́, хоть-як.

Один-однїський раз стрів я форму повельника при першім лици заіменника в єдиничнім числї, і то в співанцї. Ся „курте́нька“, однакож для граматика інтересна „пісничька“ звучить:

Я не пий! ты не пий! та тко бу́де пити?
Та тко бу́де на жидӧвськы дьі́точкы роби́ти? З.

З частиць на! (= da hast du!) і цыть! (sei ruhig! beruhige dich!) утворяє ся повельника 2 лице в мног. числї: на́те! da habt ihr! на́те Дми́тре! Я. — цы́тьте Лв. seid ruhig! —

Неопредїленик (Infinitivus). Неопредїленик в піснях часто закінчує ся на ц: спо́знац, зма́люввац, пла́кац, пи́сац, пережи́ц. но́сиц, ба́нувац, ба́нтувац, сві́циц. Се форми взяті з словацкого.

Причасники (Participia). Дїєприложники тепе́рішного і дїєпр. I. минувшого часу стану дїйного лучають ся дуже рідко: росту́чоє д'е́рево ВР. wachsender Baum. — стоя́чоє д'е́рево Стр. wörtl. stehender Baum. — кыпля́ча вода́ НД. siedendes Wasser. — світя́чий бомбачьо́к. світя́ча мушка Leuchtkäfer, Leuchtwurm. — світя́чоє скло glitzerndes Glas. — воня́ча (м. воняюча) ры́ба stinkender Fisch. — іж коля́чий є Ґ. wörtlich: der Igel ist stechend (d. h. stachelig). — —

пря́чуть поме́ршого Стр. man beerdigt den Todten (den Verstorbenen).

Частїйше уживають ся дїєприсловники теперішного часу стану дїйного: ідучи́ не говори́ў нич Лв. свиня́ хво́щик закуря́чила ґрюнчачи́ Вл. бара́н, як уви́дыіў во́ўка, міркў́ючи так дале́ко стаў Вл. — добрі́ тобі́, добрі́ у світли́ци сидячи́ Ир. обы́ худо́ба ідучи́ у ца́рину не го́дна зайти́ Вл. — ду́же ся зажури́ў у тім гада́учи ВШ. іди́ путьо́м говорячи́ Лв. — рідше дїєприсловники І. минувшого часу: попойі́вши тре́ба напи́ти ся. люґ спати не йівши. — вби́вши. взя́вши. подума́вши etc.

Причасники II. минувшого часу ст. дїйного часто мають значінє приложників: гнилы́й faul, кы́слый, скы́слый sauer, до̂йшлый reif, ро́слый gross, grossgewachsen, недоро́слый schwächlich, verkümmert, nicht völlig ausgewachsen, умерлы́й todt etc. (Про причасники II. м. ч. ст. д. в формах описаних гл. низше).

Причасники тепе́рішного часу стану страдного (genus passivum) в звичайній бесїдї дуже рідкі і мають значенє приложників: любимый lieb, ви́димый sichtbar, неви́димый unsichtbar.

Причасники минувшого часу стану страдного на -нъ и -тъ уживають ся часто: мете́ный, забо́деный, ро́бленый, бі́леный, боже́ный, заруче́ный, ку́пленый, пла́ченый, пи́саный, чи́таный, купо́ваный, іскоше́ный, ізнесе́ный, ві́нчаный, запроше́ный, урожe̍ный etc. — би́тый, ізолья́тый (ізолья́та вода ВР.) нальля́тый, за́гнатый (за́гната коро́ва ВР.), за́братый (за́брата вшы́тка тенґери́ця ВР.).

Випадає замітити причасники мин. ч. ст. страд. на -нъ запре́ный (= гал. запе́ртый), прич. від непереходних глаголів: пыщко́ваный (пышкова́ти Blutfedern bekommen), збі́шленый Г. (м. збі́шеный від „збісити ся“ wüthend werden, die Wuthkrankheit bekommen).

Слїди аориста стрічаєм лише в означеню условника (Conditionalis) в формі бых (psl. бъıхъ) пр. проси́ў бых, проси́ў бысь, проси́ў бы (проси́ў бых) мн. ч. проси́ли бых (бы), проси́ли бы́сьте, проси́ли бы. Замітно що в 1. лицї многого числа також уживає ся бых (в старосл. бъıхомъ); часом також і в 3. лицї единичного числа пр. Ма́риш тере́н прополо́ла, бых ся в нôжкы не вколо́ла Лв.

Та́кож бачимо сцїпенїлу форму аориста і в сполучниках (Conjunctionen): бы, абы́, обы́, ке́бы, ко́бы, ке́дьбы, о́жьбы, я́кбы, што́бы.

абы́х возмиу̂ Лв. — йі́ла бых Лв. — штóбых просиу̂ Стр. кóбых ми дáли Стр. — тóбых не мáли Стр. óжобых я йомý непрáвду уповí́у̂ І. — я́бых прия́у̂ ВР. — кéдьбым тя іми́у̂ в рýкы, тóбым тя убиу̂ З. — Ке́дьбысь не пиу̂, мене́ не быу̂, я бым тебе́ все любила, Я бым твойí кýчерикы все д горí носила Ир. (співанка). áбых йогó іс катýн чекáла Лв. як собаку-б вбили НД. а чеьбых я гóден за тéбе забы́ти Лв. бых ся не впали́ла Лв. зáрвав бысь ся (кóню) пöдо мною Лв. бых ся в нöжкы не вколóла Лв.

Дуже рідка і зовсїм місцева форма аориста єсть повӱх (повíх від повéсти в старосл. повести, ducere, аор. злож. І. повѣсъ і повѣхъ duxi — знамя часове (Tempuscharacter) с замінене на х. Ся форма уживана також в 2. і 3. л. єд. чис. мужеского рода місто минувшика (Praeteritum я повіу̂ = повелъ есмь); я, ты, вöн повӱх місто я, ты, вöн повӱу̂ (повіу̂). Може бути, що тут давна форма аориста вплинула лише на заміну звука у̂ (= лъ) на х; — для женьского і середного рода звичайні форми в уживаню: я, ты, онá повелá, я, ты, оно повелó, тож і в мн. ч. мы, вы, они́ повели́.

(а потóм повӱх го ід капýсты І. — потóм повӱх го ід дыни І.).

Що до условника, то в угорско-рускім, так як і в гал. може класти ся бы межи заіменник і причасник мин. часу: я бы пöшóу̂, ты бы пöшóу̂, овöн бы пöшóу̂, мы бы пöшли́, вы бы пöшли́, уни́ бы пöшли́ — або до бы яко незмінної частицї початиляє ся помічний глагол єм (= старосл. ѥсмь) пр. я бым пöшóу̂ (пушóу̂), ты бысь пöшóу̂, овöн бы пöшóу̂, мы бысьме пöшли́, вы бы́сьте пöшли, уни́ (они) бы пöшли́.

Условник давноминувшика (Plusquamperfectum) уживає ся, як в Галичинї і також подібно як условник звичайного минувшика: я бы быу̂ ви́дьіу̂, ты бы быу̂ ви́дьіу̂, овöн бы быу̂ ви́дьіу̂, мы бы были́ ви́дьіли, вы бы были́ ви́дьіли, они́ бы были́ ви́дьіли або я бым быу̂ ви́дьіу̂, ты бысь быу̂ ви́дьіу̂, овöн бы быу̂ ви́дьіу̂, мы бы́сьме были́ ви́дьіли, вы бы́сьте были́ ви́дьіли, они́ бы были́ ви́дьіли; часом також: быу̂ бым ви́дьіу̂, быу̂ бысь ви́дьіу̂, быу̂ бы ви́дьіу̂ або ви́дьіу̂ бым быу̂, ви́дьіу̂ бысь быу̂, ви́дьіу̂ бы быу̂ etc.

(коб бы́лисьте пришли́, тоб бы́лисьте утрáтили Лв. кедь бы мы были́ не ішли́ сюды́, то бы были́ не пришли́ за молокóм ід левици ВШ. бо мы кедь бы были́ не дойі́ли, молокá не былó бы былó ВШ. кедь бы были́ мы не ви́дьіли, молокá не былó бы былó ВШ. кобы́ были́ ня не би́ли ВШ. мáмка йі́ли бы были́ паленя́т І. Я бы

булá своѝ дóлю с царьóм не мінѧ́ла Ду. кедь бы бы́ли йми́ли, як собáку-б вби́ли НД.).

Для вираженя імовірного припуску події уживає ся минувшик від мати (мов би споміччик) з неопредїлеником одвітного глагола пр. маў пуйти́ (пöйти) — wahrscheinlich ist er gegangen. нѧ́ньо мáли вже продáти вóлы wahrscheinlich hat der Vater die Ochsen schon verkauft.

Спряжене без наростка теперішникового.
(Conjugation ohne das Praesenssuffix).

(вѣд) До того пня належні форми: не вім (теперь уживає ся дуже рідко і випирає ся що раз більше вираженєм: не знáу) ich weiss nicht. — Буг (Бöг, Біг) вість Gott weiss es.

Причасник теперішниковий стану страдного: відóмий, відóма, відóмоє.

(відóмо нам I. es ist uns bekannt. — відóмоє дьíло eine bekannte Thatsache).

Причасник тепéрішного часу стану дїйного несклонний (дїєприсловник) дуже рідкий: відучи́ і звичайно заступає ся формами „відáучи“ (від відати V, 1.) або „знáучи“. Дїєприложник тогож часу і стану уживає ся в вираженю: відýчий чоловíк = знаючий чоловік, ein bewährter Mann, Sachkenner. — відучий = старосл. вѣдꙑи.

В вираженях відýчі і невідýчі гріхи́ має той причасник значенє страдне: = знані і незнані гріхи, звісні і незвісні гріхи, подібно як причасник йідýчий (гл. дальше). — Досить часто уживають ся форми зложених глаголів: повíсти (= psl. повѣдѣти ἀναγγέλλειν, nunciare; ἐξεγεῖσθαι, narrare praes. повѣмь, повѣси, повѣсть; повѣмъ, повѣсте, повѣдѧть). теп. єд. ч. 1. повім. 2. повіш. 3. повість мн. ч. 1. повíме. 2. повíсте. 3. повíдять; тож сповíсти. íсповíсти. уповíсти. приповíсти. наповíсти.

Повельник: повíж (повíч psl. повѣждь) повíжме, повíжте (psl. повѣдимъ, повѣдите).

(Минувшик: повíў, повíла, повíло. — не повíў нич er hat nichts gesagt. — óжобых я йомý непрáвду уповíў I.).

(дад). теп. ч. єд. 1. дам. 2. даш. 3. дасть ч. м. 1. дáме. 2. дáсте. 3. дадýть.

Повельник старосл. даждь звучить як загалом в україньско-руск. дай а утворює ся від пня да (даꙗти = давати V, 4.) дайме, дайте, тож причасник тепер. часу склонний даýчий, несклонний даучи́.

[неопредїленик: дати; прич. теп. ч. I. ст. дїйного склонний (дїеприложник) да́вший (майже неуживаний), тогож часу і стану дїепрнсловник да́вши; — прич. т. ч. II. ст. д. да́ў, да́ла, да́ло (уж. в часах описаних і в зложенях: вда́лый, уда́лый. зда́лый. незда́лый. прида́лый з знач. приложника). — причасник минувш.-часу ст. страдного: дан, дана, дано звичайно да́ный, да́на (да́ная), да́ное і дат, дата, дато].

(ıад) йім, йіш, йість, йіме́, йісте́, йідя́ть (psl. ıамь, ıаси, ıасть; ıамъ, ıасте, ıадѧть).

Повельник: йіж. йі́жме. йі́жте = psl. ıаждь. ıадимъ. ıадите.

Причасник теп. ч.: стану дїйного: йіду́чий Я. = старосл. ıадъıи) мае подекуди тепер значене страдне, так як загально-руск. „їдомий“ (= старосл. ıадомъ). йіду́чі грибы = essbare Schwämme. їдомі гриби, в гуцульск. йіжні́ грибы́.

Неопредїленик: йі́сти (psl. ıасти). Причасник минувшого часу ст. дїйного I. нескл. йі́вши (пр. не йі́вши. не пи́вши голо́ден люг спа́ти; попойі́вши. найі́вши ся. не дойі́вши. зйі́вши. вы́йівши. уйі́вши. зайі́вши). Прич. мин. часу ст. дїй. II. йіў, йі́ла, йі́ло (psl. ıалъ) в часах описаних — а також в зложенях приймаючи зовсїм вже значене приложника: зайі́лый grimmig, лютий. — розйі́лый bissig, jähzornig. — причасник минув. ч. ст. страдного йіден (= psl. ıаденъ) рідше уживае ся. (вшы́тка пшени́ця зйі́дена; від йіде́н утворений сущник глагольний йідьіня́ = psl. ıадение гал. їдїне, їда́ Essen, Kost.).

(ıес). Теперішник ед. ч. 1. ем 2. есь 3. е (есть) мн. ч. 1. есьме 2. есьте 3. суть = psl. sing, ıесмь, ıеси, ıесть plur. ıесмъ, ıесте, сѫть. (я бо не ем дома Стр. не есь в хы́жи Стр. я ем ту́йкы ВР. ты есь і́азда́ ВР. до́кы ты есь у мамо́чькы Лв. якы́й есь леда́що Гр. овöн е в це́рькви ВР. ка́жеме: кедь е в тя вадь кедь ма́еш ВР. е́сьме туй вши́ткы ВР. вы е́сьте гныі́вні ВР. они́ суть в хы́жи ВР. суть ВС. Лв. НД. ВР. Гр. суть у вас во́лы НД. = habt ihr Ochsen? — коза́кы отде! суть навпереды́, іспере́д нас ВШ. де оти́ суть го́лубцы І.

Місто суть, котра форма на Руси угорскій уживае ся частїйше, кажуть також е пр. ож е мно́го ластувки́ МЛ. wenn es viele Schwalben giebt. не е окуля́рі ВШ. —

Рідко стрічае ся також форма есть пр. коли́ вöн есть хло́пець Пу. — в пісни: „Есть там мно́го дороже́ськы, заступа́уть вороже́ськы, Ож бы з не́ю не быва́ти, ож бы ейі́ не ко-

ха́ти"*) Лв. ["Суть" уживає ся в Гал. в Перемисчині, у Бойків і у Лемків (де говорять: "сут") досить часто].

Описані форми глагольні (Umschriebene Verbalformen).

Минувшик стану дїйного (Perfectum g. act.) складає ся з причасника минувшого часу ст. дїйного II. і з тепе́рішнника глагола-спомічника (Hülfsverbum) ѥсмь. В першім лиці мужеского рода ед. ч. звучить спомічник ем, для женьского і середного рода стягає ся —а-ем, — о-ем на а-м, о-м пр. быў-ем, бы́ла-м, бы́ло-м, подібно в 2. лици: быў-есь, была-сь, бы́ло-сь в 3. л. спомічник відпадує быў, бы́ла, бы́ло мног. числ. 1. бы́ли-сьме 2. были-сьте 3. были (і тут спомічник відпадає). старосл. бꙑлъ ѥсмь, бꙑлъ ѥси etc. — (бы́лисьме = бы́ли е́сьме; бы́лисьте = бы́ли е́сьте).

(быў-ем, почорныі́ў ем, ходи́ў ем З. укла́ў ем ВШ. взяў ем Г. не хотьі́ў есь ся раз ісхыли́ти Лв. куды́-м да́вно хо́жувала З. по горі-м ходи́ла Лв. тебе́-м май люби́ла Лв. — на тебе́-м позира́ла ся Лв. звела́-сь хло́па молодо́го Лв. що-сь ся пожури́ла Лв. мене́-сь згодува́ла Лв. люби́ла-м Гр. вольі́ла́-сь ня ма́ти в ку́пели зальля́ти НД. жи́то-сь і́зжаў І. співа́ў-ем, співа́ў-есь, співа́ў. співа́лисьме, співа́лисьте, співа́ли ВР. кого́-сьте люби́ли Гр. фрайі́рка-сь ми бы́ла Ир. тепе́рь ем поя́ла́ в селы́ май кра́сшого Пу. пи́ла-м, напи́ла-м ся, впа́лам з гру́нку, не вби́лам ся Ир. каза́ў-есь ми І. жури́ла-м ся Лв. по̂шли́ косарі́ Лв. летьі́ло по́тя І. що-сь ми наро́би́ла ВШ.).

---

*) На Українї форма есть також иноді лучає ся місто частїйше уживаного е пр. у Шевченка:

Есть на сьвітї до́ля,
А хто її зна́е?
Есть на сьвітї воля,
А хто її ма́е?
Есть лю́де на сьвітї —
Сріблом — зло́том ссяють,
Здаеть ся пану́ють,
А до́лї не зна́ють.

Форми суть писателї українські тепер не уживають. У Основяненка находить ся раз тота форма в повісти: "Добре роби, добре й буде" в незвичайній сполуцї яко pluralis reverentiae в устах мужика Тихона Бруса розмовляючого з комисарем. (Повісти Григория Квітки. Вид. Кулїша р. 1858 в Петербурзї. Том II. стор. 41. стр. 6. з дол.): "Ви як торгу́етесь, то мов прика́зуете, щоб усї знали, що ви суть пан" (отож "суть" при другім лицї; подібно кладе ся теперь "е" при 3 лицї многого числа, а навіть в Галичинї часто і при всїх лицях обоїх чисел; порівнай також польск. діялектол.: my są = wir sind). Також яко plur. rev. у тогож писателя Т. I. стор. 256. стр. 13. з дол. "він уже́ нам не суть нача́лник". — Т. II. стор. 60. стр. 11. з дол. "Пан Пістря́к суть пи́сарь".

Иноді почіпляє ся спомічник в скороченій формі до заіменника личного в 1. і 2. лиці: 1. я-м х о д и́ ў (ходи́ла, ходи́ло). 2. т ы с ь х о д и́ ў (ходи́ла, ходи́ло). м ы́ - с ь м е х о д и́ л и. 2. в ы́ - с ь т е х о д и́ л и.

Часто для вираженя минувшика перед причасником минув. ч. ст. д. II кладуть лише заіменник личний (а в третім лиці вказуючий вӧн, они): 1. я к у п о в а́ ў (купова́ла, куповало). 2. т ы к у п о в а́ ў (купова́ла, купова́ло). 3. о в ӧ н (вун, вӧн, він) к у п о в а́ ў. 1. м ы к у п о в а́ л и. 2. в ы к у п о в а́ л и. 3. о н и́ (уни́) к у п о в а́ л и. 1. я в е р (з: вергл, старосл. връглъ ѥсмь), ве́рла, ве́рло. 2. т ы в е́ р etc. 3. в ӧ н в е р etc. 1. м ы в е́ р л и. 2. в ы в е́ р л и. 3. о н и́ в е́ р л и. Від бо́сти (psl. бости, ungere) минувшик: я б у ў (бӧў, біў), бола́, боло́ (pol. bódł, bodła, bodło).

Декотрі глаголи II. кл. творять причасник минувшого часу д. ст. ві від коротшого пня пр. п р и ц я́ п н у т и ВШ. п р и ц я́ п, п р и ц я́ п л а, п р и ц я́ п л о. — у д о м к н у́ т и Ґ. aufmachen. у д о м о́ к, у д о м к л а́, у д о м к л о́. у́ м к н у т и ся НД. Пу. entschlüpfen, sich entwinden гал. вимкнути ся у́ м о к с я, у́ м к л а ся, у́ м к л о с я. — і з м о к н у́ т и. і з м у́ к (і з м ӧ́ к, і з м і́ к) і з м о́ к л а, і з м о́ к л о. — у х о п н у́ т и. у́ х о п, у́ х о п л а, у́ х о п л о Пу.

Декотрі глаголи тоїже кляси можуть мати причасники м. ч. II. ст. д. двоякі, утворені від повного пня і від коротшого пр. с к ы с н у́ т и, с к ы́ с н у ў, с к ы с н у́ л а, с к ы с н у́ л о і с к ы с, с к ы́ с л а, с к ы́ с л о; п ӧ с х н у́ т и, п ӧ с х н у́ ў, п ӧ с х н у́ л а, п ӧ с х н у́ л о і п ӧ с о́ х, п ӧ с х л а́, п ӧ с х л о́.

Декотрі знов творять сей причасник лише від повного пня: д у́ р к н у т и. д у́ р к н у ў, д у́ р к н у л а, д у́ р к н у л о. д у́ б н у т и. д у́ б н у ў. д у́ б н у л а. д у́ б н у л о. г о́ й к н у т и. г о́ й к н у ў, г о́ й к н у л а, г о́ й к н у л о. к ы́ н у т и. к ы́ н у ў, к ы н у л а, к ы́ н у л о.

Д а в н о м и н у в ш и к ст. дійного (Plusquamperfectum act.) творить ся з причасника мин. часу ст. дійн II. відповідного глагола і з минувшика спомічника бы́ти, пр. п и с а́ ў є м б ы ў, 2. п и с а́ ў є с ь б ы ў, 3. п и с а́ ў б ы ў... для женьск. р. 1. п и с а́ л а-м б ы́ л а, 2. п и с а́ л а-с ь б ы́ л а, 3. п ы с а́ л а б ы́ л а для сер. р. 1. п и с а́ л о-м б ы́ л о, 2. п и с а́ л о-с ь б ы́ л о, 3. п и с а́ л о б ы́ л о (що до на́голосу місцево також была́, было́), мног. ч. 1. п и с а́ л и с ь м е б ы́ л и, 2. п и с а́ л и с ь т е б ы́ л и, 3. п и с а́ л и б ы́ л и (місцево наголос: были́) або я б ы ў п и с а́ ў, т ы б ы ў п и с а́ ў etc. і я п и с а́ ў б ы ў etc.

(каза́ў быў мены́ I. п р и й ш о́ ў б ы ў д ми́ны Стр. у б р а́ ў є с ь с я б ы ў у па́нськоє пла́тя ВШ. Ой я б ы́ л а з а р о б и́ л а, Прийшли́ хло́пцы: я пропи́ла I. (співанка).

Будущик дїй. ст. (Futurum act.) виражає ся у глаголів довершених (verba perfectiva) тепе́рішником: напи́шу, прине́су, доко́шу, при́йду, повесельі́ю, пу́йду (пöйду, пійду), помо́гу, посьіку́, запро́шу, бу́ду.

Від глаголів недовершених (verba imperfectiva) творить ся будущик через сполуку неопредїленика з тепе́рішником глагола бы́ти (бу́ду, буду́) або (в місцевостях сумежних з Гуцу́лами) глагола я́ти (йму, му) єд. ч. 1. бу́ду співа́ти. 2. бу́деш співа́ти. 3. бу́де співа́ти. мн. ч. 1. бу́деме співа́ти. 2. бу́дете співа́ти. 3. бу́дуть співа́ти або єд. ч. 1. му співа́ти. 2. меш співа́ти. 3. ме співа́ти мн. ч. 1. мем співа́ти. 2. ме́те співати мут співати.

бу́ду ора́ти Лв. бу́ду мири́ти Гр. бу́деш роби́ти Стр. бу́де тя би́ти Стр. бу́деме посви́сковати І. бу́дете збору́ва́ти ВС. буду́ть мета́ти Пу. — — му роби́ти Я. меш кричє́ти Я. ме держє́ти Я. не ме йі́сти Я. — не ме тьіка́ти Я. = er wird nicht fliehen. мем купова́ти. ме́те продава́ти. мут коси́ти.

Рідко складають для вираженя будущика непопредїленик з теперішником глаголів поча́ти або хотьі́ти пр. дощ хо́че іти́ МЛ. = es wird regnen, der Regen wird fallen. — — жи́то (ози́моє) у ярі́ по́чне на́ ново рости́ Ґ. der Roggen wird im Frühling wiederum wachsen.

Стан страдний (Genus passivum). Стан страдний виражає ся: 1) сполукою форм ст. дїйного з заїменником ся у всїх лицях единичного і многого числа пр. ґо́лесо пра́вить ся. новинкы́ у́дауть ся die Zeitung wird heraus gegeben. кындири́ця зби́рать ся. у́пекло ся кісто (= тьі́сто) гора́зд ВШ. 2) сполукою причасника минувшого часу ст. страдного з формами єм, бу́ду, бы́у, пр. Трави́ця зеле́на то-сь рано скоше́на, Велика́ непра́вдо то-сь на ня ізнесе́на Лв. — єм боже́ный або я-м боже́ный МЛ. ich bin beeidet. — буду́ боже́ный МЛ. ich werde beeidet werden. бу́де би́тый Ґ. er wird geschlagen werden. бу́деш заплаче́ный Гр. du wirst bezahlt werden. бы́у боже́ный МЛ. er wurde beeidet. — воло́воє о́ко у́несено было́ горі́ орело́м ВШ. = der Zaunschlüpfer wurde vom Adler hoch in die Lüfte getragen. — бы́ли-сьме запроше́ні wir wurden eingeladen. Часто спомічник єсть або бы́у (бы́ла, бы́ло) опускає ся пр. льіс уже́ стя́тый. вшы́тко по́ле поора́но. — мно́го камі́ня вчо́ра нанесе́но. — чертьі́ж зачє́рто О. Р.

4. До словоладу (Syntaxlehre).

Звязка (copula) єм, єсь... суть в угорско-рускім часто опускає ся, так як і в загально-руск. пр. я в тому̑ одвітли́вый МЛ. = я єм (єсьм) в тому etc. ich bin dafür verantwortlich. — я не до́у̑жен нич = я єм недоу̑жен нич ich habe keine Schulden, ich schulde nicht. — я с тобо́у̑ іти́ го́дна Коп. = я єм го́дна etc. ich bin würdig mit dir zu gehen (an deiner Seite zu stehen). — я небора́чьок гото́вый воя́чьок ich armer Schlucker bin gleich bereit Soldat zu werden. — ты недо́брый = ты єсь etc. du bist nicht gut. — де вели́ка лю́бость, там ся не побе́руть Лв. = де вели́ка єсть etc. — Марамо́рош до́брый ва́рош, до́бре у ньім жи́ти Р. Мараморош єсть добрый варош, добре єсть etc. — то не по́трібно Пу. = то не єсть потрібно. — тепе́рь вели́ка радöсть кано́никöм Пу. = теперь велика єсть etc. jetzt haben die Domherren grosse Freude. — цы ва́шоє? Лв. = цы єсть вашоє (дитя)? —якы́ мы бога́ті = якы мы є́сьме богаті. — вы свадли́ві = вы єсьте etc. ihr seid zänkisch. — вшы́ткы люде весе-ле́нькы = вшыткы люде суть etc. alle Leute sind fröhlich, alle Leute empfinden Freude. —

В реченю условнім чи припустнім або желайнім може иноді опустити ся минувшик від быти пр. кедь бы не робо́та в по́ли, овöн бы до́раз прийшо́у̑ = коли бы не была etc. — обы́ не дождж, то мо́жно коси́ти = обы́ не быу̑ etc. — тöлько бы в вас волöв, як в городи́ны колöв = тілько би в вас було волів, як у плоті єсть колів. — кебы́ моя́ ма́мка здорова, бу́де в ме́не дру́га коро́ва = коби була моя мати здорова etc. —

Иноді опускає ся тепе́рішник від быти в значеню „єствувати, находити ся, лучати ся“ пр. дес у ме́не ву́йко Лв. = десь єсть у мене etc. — у вас во́лы і коро́вы, а в ме́не лем ко́зы. — в туй ха́щи гы́дöв мно́го = в туй хащи єсть etc. in diesem Walde giebt es viele Schlangen, in diesem Walde werden Schlangen häufig angetroffen. — на вы́сокö(й) полони́ны вöвча́рикöв мно́го = на выс. полонины єсть etc. auf der hoch gelegenen Alm hüten viele Hirtenknaben die Schafheerden.

Єсть (є) і суть не опускає ся, коли говорить ся з більшим притиском пр. ке́бы то бы́ла дьі́вка, тогды́ бы я йі комендерова́ла, а так, коли́ вöн єсть хло́пиць, сын твöй, ты єму̑ розкажи́ Пу. — І напи́ше собі на ка́мени, што то є розбöйник Пу. — О вели́ка тут є сму́тость! Пу. — што у те́бе є в утро́бі, то не бу́де на́ше Пу. — напиши меньі ко́нтрат, ож то вшы́тко мо́є є Пу. — Кому̑ є вели́ка

ра́дость, як принце́зны? Пу. — то є мо́я ра́дость Пу. — ай бо є у ме́не на пядь моту́зка І. — тут ще бо̂льше такы́х пропа́сникӧв є Пу. — каза́ла нам дзя́бка: не є па́ленкы ця́тка, каза́ла нам кво́чька, ож є па́ленкы бо́чька Лв. — тут у ме́не суть сокачькы́ Лв. — не идыіть у тот лыіс, бо там суть пропа́сникы Пу.

Иноді для більшої зжатости в вираженю, понайбільше в піснях або приговорках, опускає ся також иньший глагол-присудок, котрий дасть ся легко дорозуміти пр. із Бо́гом Ма́рько, із Бо́гом, із бо́жима я́гнелами, із до́брыма сусьіда́ми! (scilicet: пробувай або трівай). — поза то́ти си́ньі го́ры мальо́вані бу́чькы (scil. красують ся або мож видьіти). — горі́ гай, долы́ гай, а на стре́дку Дуна́й = горі́ росте гай, долы росте гай, а серединою пливе Дунай. — ду́мать, што там чорты́-пропа́сникы Пу. = што там быва́уть (т. є. мешкають) etc. — вшыткы лю́де ку́почьками, лем я самото́ю — всї люде живуть купочками, лише я живу в самотї. — до до́му, до до́му, ко́ждый ід свойо́му = кождий іде до свого дому. — коли по̂чне́ лыі́зти шарка́нь с то́го го́рода та д ньо́му = коли пічне лїзти смок з того города, та кинув ся до него. — де ми́лого ві́рні слова́ = де дїли ся etc. — ты меньі́ доганя́ти! = ти сьмієш менї доганяти, ти сьмі́єш мене́ попрікати, ти сьмієш менї докоряти! —

Сущник з придатком (Attribut) утвореним з того самого пня, виражає усилене, звеличене поняте пр. си́ла силе́чна Бі. eine sehr grosse Kraft, eine sehr grosse Macht. — мра́ка мраче́нна Я. ein sehr dichter Nebel. — тьма тьму́ща Бі. тьма тьме́нна Бі. in der Bedeutung: Unzahl, eigtl. sehr dunkle Finsterniss.

Коли до приложника, яко придатку, другий ще додає ся приложник з того самого пня утворений з накінчиком енный, то тим також поняте придатку степенує ся пр. ва́тра си́лна-силе́нна Р. ein sehr grosses, sehr starkes Feuer. — гора́ висо́ка-височе́нна Я. ein sehr hoher Berg. — світ я́сный-ясе́нный Ґ. ein sehr helles Licht. — лыіс вели́кий-величе́нний О. ein sehr grosser Wald. —

Присудок-глагол иноді оказує той сам корінь, що підмет або предмет чи другі доповненя пр. свиріньо́к сверени́ть Ду. die Grylle zirpt. — пищало́чька пи́скать die Hirtenflöte pfeift. запи́скай на пища́лцыі ВШ. pfeife auf der Hirtenflöte. — із ма́стьоу помасти́ти З. mit Schmalz bestreichen. — засили́ за́силку у корбача́ Пу. ziehe fest die Schlinge bei der Peitsche; mache die Schlinge bei der Peitsche zurecht. — чертыі́ж за́черто О. Р. auf dem zum Waldausroden bestimmten Platz wurde die Rinde an den Bäumen abgeschält. — ночюва́у там єдну́ но̂чку Лв. er übernachtete dort einmal. — гуду́ть гудакы́ Лв. die Musi-

kanten spielen. — загудýть гудакы́ die Musikanten werden spielen (spielen vor). — дзвеня́ть дзвінкы́ Ир. die Glocken klingeln.

Инколи в пісни творить собі просто народня фантазия здовільне слово з того самого коріня, що присудок пр. упáло я́бличько с того падамéнту, Верни́ ся мій си́ну с тóго реґiмéнту.

Подібно як приложник в формі іменній, яко придаток, задержує иноді вид 1. пад. єдинич. числа в ускісних падежах єдинич. числа і в першім та в четвертім падежі многого числ. (пр. вóронконя́; ня вóрон-кони́; в зéлен лысьі, вóрон-кóньі; си́властӧвля́та), так буває се часом і з сущником-придатком пр. на́ймит Ми́тер убрáв ся. — жид загóйкаў до на́ймит-Ми́тра. — повíсть на́ймит-Ми́трови. — покли́че на́ймит-Ми́тра. — з на́ймит-Ми́тром або з на́ймитом, з Ми́тром. — при на́ймит-Ми́трови.

Нераз привóдить ся в бесїдї зависимій (ускісній oratio obliqua) слова висказу відповідної особи незмінені, хоч кладе ся перед ними сполучник што або ож пр. кум казáў цигани́нови, што я знáу пчóлы в лысьі Стр. м. казав циганови кум, що знає пчоли в лїсї т. є. знає, де борть. — Кáроль повíсть старéнькому, што я думáу, ож тут тоти́ триé чорты́ бывáуть, што я днéська з них єднóго заби́ў Пу. м. ..., що він ду́має, що тут мéшкане тих трох чортíв, з котрих однóго він ни́нї зáбив. — А дыдо йому́ так повíў, ож сы не дам ти, кедь повíш ми непрáвду І. м.... повів, що дасть му, єсли він му скаже неправду. — І казáли Кáрольови, ож пой за нáми Пу. м. казали..., щоби ішóв за ни́ми.

Иноді уживає ся глагол єм (= старосл. ѥсмь) яко так зване слово притульне (ἐγκλιτικὴ λέξις) пр. тобí-м вíрный [повстало із: тобі єм (єсмь) вірний]; то-сь ґолесáрь (то єсь, то-єси); тó-сьме щасли́ві (то єсьме в старосл. ѥсмъ); то-сьте чи́таві (то єсьте чит. в старосл. ѥсте) = seid ihr aber brav. — Споміžник єм в часах зложених стягає ся і притулює то до particip. praet. II., то до заіменника або і до частицї пр. у́браў єм (із: убраў єсмь); писáла-м (із: писала єм, писала єсмь); ходи́ў єсь (із: ходи́ў єси); співалась (із: співала єси); ігрáлисьме (із: ігрáли єсме, іграли єсмъ); люби́лисьте (із: любили єсьте, любили єсте). — — я-м íграў (я єм іграў, я єсмь іграў); ты-сь коси́ў (ты єсь, ты єси́ коси́ў); мы-сьме заяли́ (мы єсьме заяли́); вы-сьте ни́кали (вы єсьте, вы єсте). — — ... тебé-м звíдаў (із: тебе єм, тебе єсмь звідаў); когó-сьте люби́ли (кого єсьте, кого єсте любили); могo-сь не ви́дьіла; своró-сьте не дали; йогó-сьме з'охáбили; обы́-м войоваў (обы́-єм, обы єсмь войоваў); бы-м ся не впали́ла (бы єм

(єсмь) ся не опалйла); бы-сьте ся не чу́довали (бы-єсьте, быєсте); — — де-м зрóсла, там стóю Лв. = де єм (єсмь) зросла там стóю etc. —

Рідко дуже уживає ся єм енклїтично при теперішнику иньшого глагола пр. удколи́-м ся уженӣу, усé живу́, áле-м бідуу Пу. seither ich geheirathet, bin ich am Leben, doch elend ist meine Existenz. (áле-м повстало з: áле єм, áле єсмь; не належить так ділити: а лем, що значило би: а лиш; те енклїтичне єм тут різше увидатняє особу оповідача).

Для більшої ваги повтаряє ся той сам присудок (Praedicat) в реченях, котрі звичайно в письмі стягáють ся: дасть Кáрольови єдну́ шкату́льку мáсти і дасть єму́ єдéн прут мідяны́й Пу. м. дав Кар. шкатулку масти і прут мідяний. — ідé один день, іде дру́гый день і ідé третый день м. іде один день, другий і третій. — а тепéрь стары́й ду́мать, ду́мать і пише Пу. = думає довго і пише. — Часом цїле реченє в оповіданю повторя́є ся, а лише дéкотрі присловникові доповненя бувають відмінні пр. узя́у, намочи́у тот кожу́х раз і стряс на зéмлю; узя́у, намочи́у тот кожу́х дру́гий раз і стряс на зéмлю; узя́у намочи́у тот кожу́х третый раз і стряс на зéмлю = намочив той кожух тричи (раз, другий і третий) — причім виражає ся також довше тріванє дїйства.

Для означеня неозначеного докладно підмету уживають часто глагола-присудка в 3. лицї единичного числа пр. начи́нить мáйоші кáшоу та мáло мня́са поклáде Вл. man stopft die Würste mit Heidegraupen und giebt ein wenig Fleisch dazu. — óгарі (у́гарі) у́гнявит гет спуд кóжи Мар. man drückt die unter der Haut des Rindes befindlichen Larven der Dasselbreme heraus.

Число мнóге для показаня чести (Pluralis reverentiae). у́дкы пришли́? woher sind Sie gekommen? — де бывáуть? wo wohnen Sie? — Зу́ткы (з'удкы) валу́шны? wo sind sie zugehörig (zuständig)? — не є попóнька дóма: пóшли́ до Ірля́вы клю́чикы куповáти, церькóвцю од(ъ)мыкáти Лв. — а што Вам ня́ню є? Пу. was fehlt Ihnen Vater? (питає хорого вітця). — царь пресві́тлый гадáуть, што они́ с попóм говоря́ть ВШ. — най мені́ пан превелéбный даду́ть сьім стöв золоты́х ВШ. — суть пан великомóжный дóма? НД. — у́кажу ім вшы́тко ВШ. ich werde dem Herrn alles erzählen.

Глагол (part. praet. act. II. в минувшику) яко присудок стоїть иноді в роді середнім, хоч підмет иньшого рода пр. А церькóвникови не обстáло ся, лишé лéвеш ВШ.

Для описаня звуків і явищ в природї або, коли підмет неопредїлений, уживає ся присудок-глагол в минувшику середного рода пр. загремíло, дожджúло, позорńло ся, шумотьíло в лыíсі, блы́снуло, блы́скало, завалúло путь, запищáло в хамнику́, задубоньíло на мóсты, я́ло в лыíсі гóйкати — часом також і в иньших разах, іменно, коли подїя стала ся мовби сама собою яко виплив доконечний обставин пр. тáреликōв не пōстáло З. die Zahl meiner Thaler reichte nicht aus.

Тепéрішник повіствуючий (теп. опóвістний, praesens historicum) дуже часто уживає ся в оповіданях угорско-руских, через що надзвичайно зискує живість представленя пр. вы́йме і подáсть письмó. — тогды́ поклúче гóлосом іншакым на вóлы і кáже. — то óзьме Фéдōр дéржано на батозыí та удáрить ся по кожу́хови. — жид пōчнé гóйкати. — дуже жúда пōбé по головí. — воробóк укáже: ат-сяк! зáбе гóлову пуд крилó ВШ.— зажéне йому́ письмó. — прúйде до трахтыíльныі, звíдать ся трахтыíльника Пу. — напúше Кáроль карточку ід принцéзныі. — приицúзна позúрать на óблак і увúдить Тису; тогды́ скоренько прибíгне і поцыілю́е Тису. — дóраз тотó письмó с кошáрика вóзьме і письмó прочúтать. — заклúче ку́харя, с кóждойі стрáвы до óдного пугáрчика набúрать і до кошáрика іскладе. — так онá пúше єднó письмó. — прúйде там влады́ка божúти йіх, а принцéзна з'охáбить младóго і пōде ід Кáрольови, хóпить йогó і пōдé ід влады́цыі. — Кáроль вóзьме шкату́льку, помастúть єйí мáстьоў і полóжить йі на столúць і дасть йüй книжку в ру́кы. — Кáроль вéрже єдну́ лóжечку псóви. — та тепéрь собí Кáроль велúкого кáменя полóжить на грōб пропáсникови і там напúше собí на кáмени: што то є розбōйник. — і с тым ся вóзьме і посáдить вéрьбу єдну́ на грóбі свóго пса. — тепéрь гадáє собí Кáроль, набúрать собí злáта, стрíбра, позамы́кать вшúтко і печáтку полóжить. — ай бо кóчіш у́йме пистóлю та кáже. - а царь обíцять дóчку дáти за кóчіша Пу. — ухóпить йому́ письмó. — пообзúрать на стíну Стр. — у́йдуть на бéрїг, пообзúрать ся Христóс на Петрá Стр. etc.

Инодї в оповіданю побіч теперішника опóвістного стоїть минувшик пр. лисúця скóчить тогды́ та імúла воробкá тай іззыíла ВШ. — тепéрь дасть кошáрик Тúсыі і пустúла Тúсу вон. — трахтúрош позúрать і побільыíў. — тепéрь вóзьме собí с принцéзны тоту́ масть і до шкату́лькы збéре і крáсно ю змыў і назáд плáтычко на ню даў.

Повельник (imperativus) може служити для означеня условного або припустного дійства. пóйте, не пóйте — я сам ýкажу вшы́ткò möget ihr gehen, oder nicht, ich selbst werde alles aussagen. — купі́т, не купі́т, áйбо кля́сти не слóбудно ihr möget dies kaufen oder nicht, aber ihr dürfet nicht schelten.

Перед повельником кладе ся в реченях условних, припустних або питальних противположних: хоть — хоть пр. Ой хоть гуди́, хоть не гуди́ гóлубе неборе Д. ob du (traurig) girrst, oder ob du nicht girrst du arme Taube (— Schmerz empfindet meine Brust). В таких реченях може друге хоть також опустити ся: Хоть купу́й, не купу́й, кури́ти не бу́ду, Я тебé дьі́вко люби́ти не бу́ду ВШ. Du magst Tabak kaufen, oder nicht — ich werde nicht rauchen, dich Mädchen werde ich nicht lieben. В подібних случаях, також коли глагол в способі вказнім (indicativus), може хоть тілько перший раз покласти ся: хоть покы́ню, не покы́ню ВШ. ob ich es unterlasse oder nicht; sei es, ich unterlasse dies oder nicht.

Повельник (imperativus) уживає ся иноді в оповіданю для означеня протепности, наглости або незвичайности дійства (um das Ungestüme, das Plötzliche, das Ungewöhnliche der Handlung zu bezeichnen) пр. онá пöшлá та Петрá бий іс крáю ВР. sie gieng und schlug Peter, der auf dem äusseren Bettrande gelegen. — айбо Дунáй, Дрáва, Ти́са ýхопли собí по єдному за нóгы та бий вшы́ткых Пу. und (die Hunde) Donau, Drau, Theiss zerrten einzelne (Räuber) an den Füssen und schlugen alle nieder.

Иноді сполучником часовим (coniunctio temporalis), условним (c. conditionalis s. hypothetica) і допустним (c. concessiva) з неопреділеником (infinitivus) виражає ся дійство взагалі без означеня певної особи діяча нпр. кедь стати на ньóго (на кóлесо) і повíсти Лв. wenn man auf das Rad tritt und spricht. — Часом кладе ся лишень сам неопреділеник в подібних разах нпр. поклáсти сідлó на коня́, вы́жеє од коня́ — поклáсти на зéмлю, ни́жеє од свиньí Ир. wenn man den Sattel auf den Pferderücken legt, so liegt jener höher als das Pferd; wenn man den Sattel auf den Boden legt, so ist der Sattel niedriger, als das Schwein.

Неопреділеник з дайником означає доконечність дійства або стану пр. де ся дьі́вка згодувáла, там йй не бывáти wo das Mädchen erzogen wurde, dort wird sie nicht ihr Leben führen (da sie als Vermählte in ein anderes Haus geht). — йомý злóў смéртьоў погы́нути Стр. er muss einen grässlichen Tod sterben.

[Далї буде].

Miscellanea.

Кілька документів з житя Забужської Руси XVI в.

Для руської кольонїзациї на лївім боцї Буга, особливо в північній части та в західній, в порічю Вепра, маємо досить скупий запас материялу, тим часом се русько-польське пограниче має для нас дуже визначний інтерес, як з огляду на історию кольонїзациї так і для суспільно-полїтичної й культурної нашої історії. Тому не маловажними уважаю кілька документів, що я подибав у т. зв. Руській Метрицї (короннім відділї Записей Литовської Метрики) московського Архива міністерства справедливости, й подаю отсе тут.

Перші два документи — се потвердження сьвящеників м. Воіна й сусїднього села Рудна на їх парохіях. Місто Воін (тепер Вогинь, в порічю Тисмениці, притока Вепра, в теп. Радинськім повітї) має свою історию: воно ще в XIII в. виступає як одна з пограничних осад (під 1182 р.: воспомяну Володимѣръ, оже преже того Лестко, пославъ Люблинѣць, взялъ бяшеть у него село на Въкраиници, именемь Воинь — Іп. 586); за литовських часів воно стає містом. Православна парохія мусїла тут бути від давна. Її пізнїйшою памяткою зістала ся звістна Четя-Мінея 1489 р., що належала в XVII в. воінській церкві. Цікаво, що грамота говорить не про православних тільки, але таки р у с ь к и х міщан м. Воіня (всихъ мещанъ воинскихъ, которие сут вери греческое, то есть Руси) — підношу се супроти гадок деяких, що треба розріжняти тут слїди православія від слїдів Руси: тут від яких XII—XIII в. не можна припускати иньших православних окрім Русинів, цїлих чи спольщених уже.

Церков в с. Руднї (N 2) виступає як новозбудована, за дозволом ревізорів (сей дозвіл — факт сам по собі цікавий), до неї тягли й сусїднї села: Деревично, Виски і Березовий Кут, але пізнїйше вона, здаєть ся, стала приписною церквою (філїєю) Воіна, судячи по тому, що бачимо її в державі тогож воінського „попа“ Аврама Василевича.

Обидві грамоти дають деякі дуже цікаві суспільно-історичні подробиці. І так дуже інтересна ся десятина для православних парохів, заведена за взірцем латинських — в м. Воіні по копі жита, по копі ярини і по 2 гр. з дому, в селах по копі жита з волоки; вона уставлена, як підносять се грамоти, за добровільною згодою самих людей. Друге — бачимо, що ерекциональні ґрунти підпадали в середині XVI в. редукциї до двох волок, „водле уставы нашое господарское, такъ яко и иншимъ попомъ“ (N 2). Нарештї вкажемо й володимирського епископа, не заведеного в дотеперішні реєстри — Іосифа (перед 1555 р. — N 1).

Третїй документ дуже інтересний для історії селянського оподаткования: він подає норми селянських податків, уставлені в трох селах Руденського вийтівства (з попереднього документа звістних нам як православні, значить руські) — Руднї, Березовім Куті і Висках ревізорами 1558 р. При тім знесені були всї роботи, а натуралії переложено на гроші, і сума виносила в Руднї 106 гр. з волоки, а в Березовім Кутї й Висках 97 гр., бо тутешнї ґрунти уважали ся гіршими. При тім одначе король не уважає сї ревізорські постанови непорушною нормою й робить застереженнє в разї як би мали бути на селян положені нові обовязки вже по ревізиї.

Четвертий документ — фундация брацтва при церкві Спаса в Люблинї, на взірець брацтв львівського, виленського й берестейського. Хоч сам факт заснования сього брацтва давно відомий, але фундацийна грамота, скільки знаю, не була видана. В королївськім потвердженню цікаві імена міщан: вони сьвідчать, що маємо до дїла не тільки з православними, „веры греческое“, але й з Русинами.

I. *В. кн. Жиґмонт Август потверджує сьвященника м. Воіна Аврама Василевича на його становищі, з його доходами, 21 мая 1555 р.*

Кор. Стефан потверджує сю грамоту і старостиньське наданнє десятини від руських міщан м. Воіна 25 червня 1566 р.

Потверженье попу воинскому на церковъ въ Воине светого Дмитрея и на десятины.

Стеѳан божою милостию корол полский, великий княз литовский, руский, пруский, жомоитский, полянский, княжа седмигродское.

Ознаймуемы тым листомъ нашымъ, всим вобец и каждому з особна, кому того ведати належит, нинешнимъ и напотомъ будучимъ, иж указовал перед нами учтивый Аврам Василевич, попъ места нашого Воинского

церкви светого Дмитрея, листъ славное памети Жикгимонта Августа короля продка нашог[о] с подписом власное руки и с печатю великого князства литовского, которимъ листомъ тую церковъ в месте нашом Воинском и до нее две волоки земли ѳундованых ему дати и потвердити рачил, яко то все ширей и достаточней на том листе продка нашог[о] естъ описано, котрий слово от слова такъ се в собе маеть:

Жикгимонтъ Августъ, божю милостью корол полский, великий княз литовский, руский, пруский, жомотский, мазовецкий и инымъ.

Бил намъ чолом попъ з Воина на име Аврам Василевичъ церкви святого Дмитра и поведил перед нами, иж владыка володимирскый берестейский Иосиѳъ поставил его в попы к той церкви воинской, которую он держачи бил намъ чоломъ, абысмо листомъ нашимъ при той церкви его зоставили и с тых земль ку оной церкви наданых от нас господара рушати его не велѣли, якож дей и державца волковыйскый панъ Миколай Нарушевичъ, ревизоромъ тамъ от нас будучы, тых земль церковных в него не одыймовал, якож дей тепер при оной церкви меновите зостало землѣ нашое три волокы. А так кгдыж тая церков при местечку Воинскомъ за росказанемъ нашим господарскимъ есть збудована и ѳундована, до которое от владыки володимерского попом он поставленъ естъ, мы з ласкы нашое на чоломбите ег[о] вчинили, при той церкви воинской его зоставили, и тым листом нашим зоставуемъ: мает он тую церковъ светого Дмитрея у Воиню на себе держати, а за нас господара Бога просити, и во всем слушне а рядне водле уставы закону своего греческого справоватися, и теж земль, сеножатей церковных уживати; ведже болшей он там при той церкви земле в себе мет не мает одно две волоки зуполных, с которых нихто его рушати и перек азы никоторое в том ему чинити не мает. И на то дали ѐсмо ему сес нашъ листъ з нашою печатью. Писан в Петркове лета божого нароженя тисеча пят сот пятдесятъ пятого месяца мая двадцать первого дня.

Ку тому показовалъ перед нами листъ велможного пана Яна Тарла з Щекарович, каштеляна на он час радомского, старосты пилзенского, воинского и ломазского, на которомъ листе описуетъ иж за жалобою всих мещан воинских которие сут вери греческое, то естъ Руси, которие бы были приймушани от плебана воинского ку отдаваню десетины на костел полский, то постановене учинил, якобы все мещане места нашого Воинского, которие сут вери греческое, десятины нигде инде одно на церковъ рускую помененому попу воинскому по тому яко и до костела полского плебанови люди вери латинское дают, то естъ по копе жита и по копе ярин, а по два гроши с кождого дому давали. На што воит воинский и все мещане вери греческое сами доброволне позволили. И бил намъ чоломъ преречоный богомолецъ нашъ попъ воинское церкви светого Дмитрея, абысмо

все то водлугъ листу продка нашого на тую церковъ воинскую и землю ку ней наданую, также и десетины з мещан воинских, которие сут вери греческое, водлугъ листу впрод реченого Яна Тарла каштеляна радомского и водлугъ власного позволенья мещан воинскихъ потвердили ему нашимъ листомъ. А такъ мы видечи в том слушную прозбу ег[о] тую церковъ в месте нашомъ Воинскомъ и две волоки до ней фундованых продокъ нашъ ему потвердилъ, ижъ мещане воинские сами тую десетину поступили (*на тім кінчить ся*). *Записи В. кн. 26—27 л. 2.*

II. *В. кн. Жиґмонт Август потверджує священика с. Рудна в Воїнській волости Аврама Василевича на його становищи з його доходами, 24 жовтня 1558 р.*

Кор. Стефан потверджує сю грамоту, 25 червня 1576 р.

Потверженье попу руденьскому на церковъ светого Спаса и десетину до ней.

Стефан, божою милостью король полский, великий княз литовский, руский, пруский, жомоитский, мазовецкий, ифлянский, княжа семикгродское.

Ознаймуемъ тымъ листомъ нашимъ всимъ вобецъ и каждому зособна, кому то ведати належит: указовалъ перед нами ушстивый Аврамъ Василевич, поп церкви светого Спаса з села воинского Рудна, листъ славное памети Жикгимонта Августа короля, предка нашого, с подписомъ власное руки и с печатью великого князства литовского; которимъ листомъ продокъ нашъ церковъ в селе Рудне светого Спаса и до нее земли волокъ две фундованых, также десетину з села Рудна и Деревячина, с кождое волоки по копе жита, яко сами подданые доброволне дают — позволили ему, потвердити рачилъ, яко то все ширей и досточней на томъ листе продка нашого естъ описано, который слово отъ слова так се в собе маеть:

Жикгимонтъ Августъ, божою милостью король полский, великий князь литовский, руский, пруский, жомоитский, мазовецкий иныхъ.

Билъ намъ чоломъ богомолецъ нашъ попъ церкви светого Спаса з села староства албо волости Берестейское воинского Рудна Аврамъ Василевичъ и поведилъ перед нами, ижъ перво того Сарафин Воронский, наместьникъ воинский воеводы виленского, маршалка земского, канцлера нашого великого князства Литовского, старосты берестейского и ковенского, державцы борисовского и шовленского пана Миколая Радивила, а Станиславъ Свидерский, служебникъ подсудка белского Матея Левицкого, будучи на померe волочной у Войне, подданымъ нашимъ руденскимъ а деревеченскимъ церковъ въ селе Рудне збудовати дозволили, и попа до тое церкви на име Мартина Левоновича, давшы ему три волоки земли нашое в том же селе в певныхъ границахъ албо ме-

жахъ к той церкви, установили; а тые подданые наши селъ верху реченых тому попу десетину от себе с каждое волоки по копе жита давати доброволне поступили. Якож то и мы господаръ для ѳалы божое и розмноженя подданыхъ нашихъ тамошних оному попу рудницкому Мартину Левоновичу и потомком его, которие по нем в той церкви светого Спаса попами будуть, за жаданемъ и причиною пана воеводы виленьского потвердили, и на то листъ нашъ — потвержене наше на паргамене онъ перед нами покладалъ. То пакъ дей дворянинъ нашъ ревизор тамошний Иванъ Сопега, будучи за росказанемъ нашимъ на ревизии тамъ у Воине, тые три волоки земле, продку его даные в него отнялъ, а ему дей водле уставы нашое господарское, такъ яко и иншимъ попомъ, две волоки к той церкви божой в порядку волочномъ далъ. На чомъ онъ вже и самъ преставаючи, билъ намъ чоломъ, абыхмо при тых двухъ волокахъ, отъ Сопеги ему даныхъ, и теж при оной десетине, которую подданыи наши тых селъ Рудны и Деревечинца на тую церковъ рудневскую давати с кождое волоки по копе жита поступили, зоставили, над то ему нашимъ листомъ потвердили.

Ино кгды ж оная церковъ в селе Рудне за прозбою подданыхъ нашихъ тамо[ч]них тамъ стала, и они сами доброволне таковую десетину з себе на нее давати позволили и поднялисе, а иж теж Сопега тые две волоки на оную церковъ тому попу ведле уставы нашое волочное далъ, на чом он сам перестает, третее ся не допираючы, мы з ласки нашое господарское на чоломбите его то вчинили: на тых двух волоках от Сопеги, яко ревизора тамошнего, тому попу рудневскому поданых и заведеных, по тому ж и при оной десятине з волок руднянскихъ и деревеченскихъ тую церковъ божую светего Спаса и оного богомольца нашого Аврама Василевича и потомковъ его поповъ, которые по немъ в тое церкви будут, водлугъ першого потверженя зоставуемъ, и симъ листомъ нашимъ знову потвержаемъ: Мает тот попъ спаский Аврамъ и потомки его перворечоныи оные две волоки к той церкви рудневской и деревечинских десетину с кождое волоки по копе жита брати, а за нас господара Бога просити. И на то дали есмо сему сес нашъ листъ з нашою печатю. Писанъ в Варшаве лета божого нароженя тисеча пет сот пятдесят осмого месеца октебра двадцат четвертого дня.

Ку тому поведилъ перед нами иж подданые наши Руденского войтовства: село Вискы, также войт березовский, подданыи нашы села Березова Кута сами доброволне поступили и позволили ку той церкви руденской десетины давати с кождое волоки по копе жита, якож и лист вызнаня их на тую десятину перед нами покладал, бьючи намъ чолом, абыхмо ему з ласки нашое господарское тую церковь светого Спаса въ селе нашомъ Рудне и две волоки земли до нее наданыхъ водлугъ листу

продка нашого, десятину ку той церкви належачих с подданых нашихъ з села Рудна и Деревечинцы, села Висковъ и Березова Кута, с кождое волоки по копе жита, яко они сами водлугъ позволеня своего суть вышей мененому богомолцу нашому попу руденскому и потомкомъ его власнымъ, которие по нем в той церкви светого Спаса в селе Рудне будут, потвержаем и умоцняем тым листом нашимъ: маетъ онъ самъ и потомкове его попы руденские тую церковь светого Спаса в Рудне, землē, до нее наданых и фундованых, з ыными всими землями, сеножатми, до тое церкви належачими, держати и уживати, и десетину з селъ нашихъ Рудна, Деревечина, Висков, Березова Кута, з кождое волоки по копе жита в кождый рокъ брати, окрем пренагабаня и переказы старосты нашого воинского теперешнего и на потом будучих и их подстаростих, справуючисе в той там церкви во всем пристойне по обычаю и порядку закону своего вери греческое, а за нас господара Бога просити повинни будут. И на то есмо ему и потомком его власнымъ, которие по нем в той церкви светого Спаса попами в Рудне будут, дали тот нашъ листъ, подписавши его рукою нашою и росказавши до него печать нашу коронную привесити. Дан в Варшаве дня двадцат пятого месеца июня року по нароженю сына Божого тисеча пять сот семдесят шестого и панованя нашого року первого. *Записи В. кн. 26 - 7 л. 4.*

III. *Кор. Стефан потверджує селянам Руденського війтівства обовязки їх, як вони були означені ревізиєю 1558 р. 26 червня 1576 р.*

Потвержене подданымъ воинскимъ, тром селом, на постановене ревизорское.

Стефан, божю милостю король полский, великый...

Ознаймуемы тым листом нашим всим вобецъ и каждому зособна, кому то ведати належит, иж указали перед нами подданые наши державы Воинское войтовства Руденского трох сел: Рудное, Березова Кута а Висков три листы уставные ревизора на он час берестейского и воинского Ивана Өедоровича Сопеги а Криштофа Кграевского с печатми их, под датою року тисеча пят сот пятдесят осмого, в которих листех своих описуют, иж они будучи на постановеню платовъ, оповеданю уставы их продка нашого Жикгимонта короля Августа и осаженю волок на он час ново помереных в тых селах наших войтовства Руденского, постановили тые три села нашы на осаде и велели ко.. платити с кождой волокы села Рудной, яко з кгрунту доброго, цинъшу двадцать и одинъ грошъ, а с тихъ двух селъ Березовому Куту и Висков циншу, яко з кгрунту середнего, по дванадцяти грошей, а ку тому всим трем селомъ ровно платити уставили с кождое волоки овса бочокъ две албо

за овесъ и за отвоз гр. двадцать, сена воз один або за сено и отвоз гр. пять, за гуси, кури и яица гр. полчварта, на неводы гр. два, за стацыю гр. полтретя, осады гр. тридцать, за толоки гр. дванадцать, а за кгвалты перво уставичные жита бочка одна, албо гр. десеть, чого всего сумою з волоки описали селу Руденскому копу одну гр. сорокъ и шесть, а селамъ Березовому Куту и Вискомъ копу одну гр. тридцать семъ, а вже ихъ отъ роботы толок, служебъ и всяких кгвалтовъ и повинностей волными учинили, яко то меновите на тых листех ревизорских уставленых естъ описано. И били намъ чолом преречоные подданые нашы войтовства Руденского села Рудны, Березова Кута и Висковъ, абыхмо ихъ при той уставе ревизорской вышей в том листе описаной нашей зоставивши, потвердили и то имъ нашимъ листомъ.

А так мы вырозумевшы з листов и постановеня ревизорского, которое з росказаня предка нашого короля Жикгимонта Августа в тых трех селах Рудной, Березове Куте и Висках естъ постановлено, звлаща еслибы постановене ревизорское было остаточное а потомъ жадная повинность на них не вложона, з ласки нашое господарское тых подданых наших вышей мененых трех сел Рудной, Березова Кута и Висковъ при томъ постановеню ревизорскомъ, яко вышей меновите в том листе нашомъ описано, зоставуемы, и то им тым нинешним листомъ нашимъ потвержаемъ и умоцняем на вечность, такъ ижъ тые подданые наши войтовства Руденского села Рудной, Березова Кута и Висковъ водлугъ постановеня ревизорского, яко меновите в том листе нашом описано естъ, циншы и вси подачкы на них вложоные отдавати с кождой волоки мает, а болшей над тое постановене ревизорское вышей описаное жадных подачокъ давати, повинностей, робот, толок, кгвалтов, от воженя збожя до берега на спусты и в подводы ездити и никоторое службы тяглое служити не повинны. Староста нашъ воинский теперешний и напотом будучий и их врядникы над тое постановене ревизорское и тое наше потвержене в том им кривды чинити, болшей подачокъ вытегати и до жадных повинностей и роботъ тяглых, отвоженя збожя до берега на спусты и в подводы примушат не мают. И на то есмо им дали тотъ листъ, подписавшы его власною рукою нашою, и росказавши до него печат нашу коронную привесити. Дан в Варшаве дня двадцать шостого июня месяца року по нароженю сына Божого тисеча пят сот семдесят шостого, а панованья нашого року первого. *Записи В. кн. 26—7 л. 6.*

IV. *Митрополит Михайло Рогоза дає дозвіл на заснованнє брацтва в м. Люблині, 28 червня 1594 р.*

Кор. Жиґмонт потверджує сю грамоту, 24 квітня 1596 р.

Конъфирмацыя брацства мещаном Любелъскимъ релии греческое. Confirmatia bractwa miesczan Lubelskich religiey greckiey.

Жикгимонт третий etc.

Ознаймуемъ тымъ листом нашимъ всим вобецъ и кождому з особна, которим того ведати належить, нинешнимъ и напотом будучимъ: Покладали перед нами мещане Любелские, подданые нами, вери греческое, на име Дмитръ Стативчичъ, Леонтий Опанасович а Андрей Лукъянович, сами от себе и от всего братства подавцовъ церкви Преображенья Господня Спаса нашого Исусъ Христа, з кгрунтами ее, стоячой на горе, при гостинцу, в Люблине, листъ на паракгамине писаный от велебного Миха(и)ла митрополита киевского и галицкого и всея Руси, собе на братство духовное по обычаю братства в ыныхъ церквахъ маючих наданое, яко о том ширей и достаточней в томъ листе—братства принятого пречоных мещан Любелскихъ описано и доложено естъ, и били нам чолом тые то мещане, подданые наши, абыхмо им таковое братство листом нашим потвердили и до книг канцелярии нашое лист митрополий вписати казали; которого мы огледавши и читаного выслухавши, до книгъ канцлерии нашое и в сес листъ нашъ вписати есмо велили, и такъ се в собе слово в слово мает:

Мы смиренъный Михаилъ Рагоза, аръхиепископъ, митрополит киевский и галицкий и всея Руси, будучи намъ на тот час на зъезде пашомъ духовном водлуг уѳалы и постановенья нашого на ден уреченный рожества светого пророка и предотечи крестителя Господня Иоана во благоспасаемомъ граде места господарского Берестейского, при бытности их мл. честных епископовъ, аръхимандритовъ, игуменовъ и немало свещенического чину по имени их в року теперешнем тисеча пят сот девятъдесятъ четвертом, ознаймуем и возвещаемъ всим благочестивым православья закону нашого светого греческого о том, иж молиша нас свещенный ерей Сава Петровичъ, сослужитель церкви Преображенья Господня Бога и Спаса нашого Исусъ Христа и при нимъ благочестивые и христолюбивые граждане места господарскаго Любелского, сыны по духу послушные зверхности пастырства нашого епархии епископии Холъмское, благословитисе им от нашого смирения прияти чин братства светого светейшим патриярхом кир Иеремеемъ даного по чину братства духовного Львовского храму Успения светыя Богородица, а Виленского храму светое живоначалное Тройцы также и Берестейского храму светого чудотворца Христова Николы соборнее церкви. И о семъ молиша нас мещане релии закону светого греческого, жебы смы имъ яко параѳияномъ церкви тамошное любелское светого Спаса Преображения Господня мет позволили в заведане и опатренье их тую церков зо всими кгрунтами и пожитками, то(и) церкви Любелско(и) належачими на выхованье свещенъника их; которие то братя, где бы ся от когож колвекъ якие кривды в добрах церковных деяли, мают боронити и заступовати

водле правъ наданых той церкви и артикулов в порадках братских описаных заховати ся мають. Што мы аръхиепископъ сполечне из их мл. епископы на тотъ час при мене будучими, а меновите при бытности его мл. отца кир Ипатея, епископа володимерского и берестейского, и его мл. отца Кирила Терлецкого, епископа луцкого и остроского, и иных аръхимандрытовъ и игуменовъ, в небытности на тот час господина отца Деонисия Збируйского епископа холъмского и белзкого, нарадивши ся со всим свещенънымъ соборомъ нашимъ и то добре усмотревши к намъ пастырем своим моление ихъ зело честно и богоугодно мещан Любелскихъ, при той церкви еже о Христе братство духовное мети, радити, справовати и добрами церковными опекатисе и от вшеляких кривдъ боронити, заступовати мают по чину и встроению братства вышей реченого. В которой то церкви братству и всим порядкам их нихто жадное переказы чинити не мает, так я сам архиепископъ, яко и епископъ их теперешний холъмъский и по ним будучие наместники того престола и церъкви, сиреч епископи и протопопы и вси причетники церъковные вечными часы, заховуючи а благословение настоящого пастыра епископа холъмъского. Также на вси порядки духовные церкви божой потребные благословляем и во всем соединяем сему вышей менованому братству единочестно и единомыслльно и правоверно жити водлуг взаконения светое апостолское каеоолическое сиреч соборнее церкви, матере нашая, седми собори вселенскими утъвержоной, ничим не отлучно и послушно, со смиренъномудриемъ, в любвѣ нелицемирной во вся веки строити по обычаю реченъного братства о Господи, всегда с любовию и кротостию собираюсчися. Священников же богоугодных честных православных и достоверных, не корчемных откольже колвек бы траеити и збирати собе могли; при которомъ священнику и наука школная чадом своимъ мети, пришелцовъ и убогих по чину школному приймовати, болницу и шпиталь убогих своих любезно и праведно строити, церковное благолипие по силе своей честно украшати, собранное наданое маетности от когож колвекъ благолюбца во влагалищи своемъ и шпиталными братскими праведно справовати и радити мають; в напастех, в бедах и в недузехъ братии своей сановнымъ помагати и до гробу равночестно провожати, нищих, по преставлении брати своей сиротами же и вдовами елико мощно пещи ся, а между братьею своею кротостию и терпениемъ нелицемерно праведно розсужати; ащели же в ниякой вещи недоумеють, се да испытают о семъ испытнейшаго розсужения иншого братства вышей менованого, а по увищению правилом всим любовно смирити се. Ащели же кто не будет жити з братством во единой мысли, но противно мысля творити будеть соблазну между братею и не престанет ли, таковогo тогды епископъ и пастыр епархии тамошнее со розсужениемъ да отлучат от

объщаго братства к целомудрию, а в небытности епископа ино наместникъ его и з ихъ священъникомъ братским да изжденуть из церкви; и аще бы кто собе иного искалъ безчинного братства ко уничижденю сему светому братству, таковые да и нѣ меють ни единоя власти во всем строению церковного братства, ибо Господь наш Исус Христос рече: иже нист со мною — на мя естъ, иже не собирает со мною — растачает. Сего ради от нашого смирения и соборного сего собрания завещевается и во Светом Дусе повелевается быти братству сему неразрушно и неподвижно во веки ниже от единого по временем пришлыхъ по них обретаемого епископа, ниже от князей, пановъ или священъниковъ или миръских, под запрещениемъ непрощенъным и отлучением неразрешным от светое восточное каеголическая божия церкви светого православия нашого греческаго. И аще кто явится разорая сия, яко соблазнитель и разоритель и злотворец и дияволу другъ, а врагъ Христу да будет отлучонъ от Отца и Сына и Светого Духа и проклят и по смерти неразрешен и да имеет клятву т҃и светых отец иже во Никеи и прочих светых. Богъ же всякоя благодати той да совершит их, да утвердит, да укрепит, сохраняя от всякого вреда. Сего ради сия писания смирения нашого пастырского даемъ имъ, утверъжаючи их благочестно евангелскии жити от ныне и во вечныя роды. Писан во богоспасаемом граде Берестейскомъ на въезде нашомъ соборномъ в лито от создания мира семъ тисечей сто першое, а от воплощения Господа Бога и Спаса нашого Исус Христа с преблагословенныя Дѣвы Мария тисеча пят сот деветдесят четвертого мѣсяца июня двадцат осмого дня

в которого то листу паркгаменового вышей описаного печат митрополяя и подпис руки тыми словы: Михайло Митрополит Киевский и Галицкий и всея Руси рукою власною.

А такъ мы король прозбе пречечоной яко слушной ласкаве се прихиляючи, лист братства мещан любелскихъ вышей омененый, если они его сут в уживаню, тымъ нинешним листом нашимъ спотвержаемъ и во всих его артикулех, члонках и кондыцияхъ умоцняемъ и в зуполной моцы тыле, иле право посполитое допустити может, оный заховуемъ вечными часы. До которого то потверженья нашого для болшое вери рукою нашою королевскою подписавшися, и печат нашу коронную притиснути есмо казали. Писан у Варшаве на сойме валном коронном тисяча пят сот деветдесят шостого мѣсяця априля двадцат четвертого дня, а панованья кролествъ нашихъ полского девятого а шведского третего. Sigismundus Rex. Florian Olieszko secreth. i pisarz. *Записи В. кн. 11 л. 70.*

М. Грушевський.

Наукова хроніка.

Огляд західно-европейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та штуки в 1898 р.

I. Історнозофія, помічні науки історії, загальні публікациї.

Історнозофічна література і спір про історичний науковий метод поступають тепер у нову фазу. Социольоґічна школа тратить своє значінє, бо метод природничих наук показує ся непрактичним і майже неможливо приложити його до історії. З другого боку що-раз більше симпатиї находить погляд, що для научного оброблення історії конче потрібне знанє психольоґії і що много прояв можна пояснити лише при помочи сеї останньої. При тім замітно, що рух сей розвинув ся у Франциї і вона тут веде перед. В Німеччині йде дальше спір про коллективне і індивідуалїстичне розумінє історії, викликаний ученим Лямпрехтом. Анґлія держить ся відсторонь від історнозофічних питань і бере в полєміці дуже слабу участь.

На потребу психольоґічного метода в історії натякнув в перве Тен, але ширше розвинув се і зложив у суцільну систему аж Лякомб. Праця його ще не викінчена в цїлости і сей рік приносить нам її 2-гу частину: Lacombe Pierre — Introduction à l'histoire littéraire, Paris, 8⁰. Ледви замовкла полєміка з поводу звістної роботи сего самого автора: „Histoire considéré comme science", та ось він виготовив вже другу книжку, котра має бути продовженєм і доповненєм першої. І вона не визначає ся легкістю стилю та гладоньким викінченєм, одначе для читачів, що шукають нових здорових гадок — ся праця дає богато пожаданого. Часть предмету, який автор обговорює, належить до штуки і фільозофії, — напр. все то що він гово-

рить у книзї II про психольоґію артиста і в книзї IV, про психольоґію стилю; тут находимо чимало нових гадок і поглядів. Книга I, де Л. розслїджує, щó властиво є лїтература і по якому методу треба студиювати історию лїтератури, та книга III, де він шукає, чи є який розвій в лїтературі, належать до історії. Виводи автора незвичайно докладно висловлені; все, про що говорить, старає ся він докладно означити. Імя лїтератури прикладає він лише до праць писаних з наміром передати другим якесь вражінє без дальшої цїли. Всяка праця, котра має цїль наукову, моральну чи полїтичну, хочби й лїтературна по своїй формі, не належить сюди з огляду на свою цїль. Старий подїл лїтератури на епіку, лїрику і драматурґію він задержує. Щоб пізнати научно лїтературу якоїсь епохи, не треба брати ґенїяльних писателїв за представителїв свого часу з сего боку, де вони проявляють ся чимось виїмковим, а з сего, з котрого вони підходять до иньших своїх сучасників. Незвичайно сильно ударяє автор на потребу виділюваня всего, що є припадкового (événement) від загального (institutionnel). Замітний також і кінцевий уступ, де говорить він про ролю лїтератури і її вплив на чутливість чоловіка.

Дуже схожа з теориєю Лякомба нова публїкация: Ch.-V. Langlois et Ch. Seignobos — Introduction aux études historiques. Paris, 12⁰, ст. XVIII—308. Праця оголошена під сим неясним заголовком обговорює єство й метод історичних наук. Як всї сего рода книжки, дїлить ся і сеся на дві головні части: аналїтично-критичну і синтетично-конструкцийну. Попереджає їх загальний вступ, де подані елементарні замітки для поясненя (про евристику, палеоґрафію, епіґрафіку, дипльоматику, фільольоґію і т. и.). По сих кількох увагах з'упиняє ся автор над загальними умовами історичного пізнаня. Доказує доволї певно і основно, що история не є зовсїм наукою спостеріганя (observation), але наукою розумованя (raisonnement). Історичний метод се не метод безпосередного спостеріганя. Як документи є лише границями психольоґічних операций, то треба конче відтворити цїлий ряд посередних причин, які дали істнованє документови; методольоґія історична є проте у своїй основі психольоґічною. Переходячи до розбору задачі критики і критичного методу, висказує автор богато нових і інтересних поглядів про ерудицию. Найзамітнїйша безперечно є частина синтетична. Критика документів дає нам лише відокремлені події; щоби їх злучити в якусь цїлість, потрібно цїлого ряду синтетичних операций. Се складанє не може ніяк відбувати ся по ідеальному пляну науки; воно цїлком залежить від материялу. Тут дуже часто блудять фільозофи історії. На основі слїдів розкинених по документах ми складаємо собі образи і то все на подобу подій, які замічаємо в теперішности; одже один з інтересів історії, може і головний, лежить в ріжницї

між минувшиною і теперішностю. При збираню фактів находимо ріжні прогалини — їх стараємо ся виповнити розумованем, опертим на відомих подіях, себ-то гіпотезами. Але маса фактів за велика, аби її можна було обняти, нею заволодїти. Треба проте виділювати відсїля загальні черти і відносини, через формули. Се й є вершок історичної будови. Ся задача — слїдити за поодинокими подіями веде за собою се, що кажуть немов історня не може бути наукою, бо наука займає ся лише загальними річами. Історня находить ся в тім самім положеню, що космоґрафія, ґеольоґія і наука про звірячий сьвіт. Вона не є абстрактним пізнанем загальних відносин, вона є лише наукою для поясненя дїйстности, а дїйстність істнує лише раз. Одна лише є еволюция землї, житя зьвірячого, людскости — її не можна иньшим способом зрозуміти, як лиш слїдячи за поодинокими фактами — і тут сходить ся історня з ґеольоґією та палеонтольоґією. Який хосен історії як науки? Вона не дає нїяких приписів житя і се не є її ціль. Вона тілько значно влекшує зрозумінє теперішности і через се вона конче потрібна при полїтичних і суспільних науках.

На сю тему появилось досї много поглядів і теорий, написалось чимало праць. Але мало найдеть ся між ними таких, де-б зібрано тільки нових думок і так глубоко обдумавих. Правда, найти можна і тут дещо невикінченого, як змаганє звести історию на дорогу строгої емпірії, або полишенє на боцї особистого „талану“ автора при синтезї. А проте дорога виведена ясно і просто. Книжка ся звернула на себе загальну увагу і вже появились деякі вискази по поводу її появи. „Revue des questions histor.“ 127 містить статю: „P. Fournier — `A propos d'une „Introduction aux études histoques“. Головний заміт, який автор підносить против сеї працї звертає ся против розуміня історії яко науки. Він поборює сей погляд тому, бо сам виходить із за вузького понятя науки. Trojano P. R. — La storia come scienza sociale. Napoli, 8⁰, ст. 271. Ми згадували попереднього року („Записки“ т. XXII, Наукова хронїка ст. 3) про пробу проф. Кроче вичеркнути історию з поміж наук і зробити з неї штуку. Трояно, його земляк виходить з другого бігуна і заступає тезу, що історня є чиста наука і немає нїчого спільного зі штукою. Продовженє сеї розвідки має дати критику, льоґіку і фізику історії, себто обговорити єство і предмет історії, її становище між иньшими суспільними науками і розслїдити природні умови людського роду як основу зрозуміня історії. Автор забуває, що історня має богато спільного зі штукою, що бодай артистична форма тут конче потрібна; ріжниці, які він найшов між историю і штукою, не відповідають дїйстности. А про те можна надїятись, що дальші томи дадуть богато інтересного. Levasseur,

Em. De la méthode dans les sciences économiques (Revue bleue. ч. 10 і 11) де автор поручає метод історичний перед доґматичним. В „Archiv f. systhematische Philosophie“ дає L. Stein в розвідції: Wesen und Aufgabe der Soziologie, критику „орґанічного“ методу в социольоґії. Він виступає заразом в обороні порівняно-історичного методу попри орґанїчно-еволюціонїстичний, що не звертає уваги на ріжницю історичного і природничого предмету. З „Revue des deux mondes“ за 15 лютого виписуємо статю F. Brunetière — La doctrine évolutive et l'histoire de la littérature. Ben. Croce — Francesco de Sanctis e i suoi critici recenti. Napoli, 8°, ст. 40 — в друге боронить історичний метод і розумінє науки історииї проф. Де Санктіс, против ріжних нападів на него.

Суперечка Лямпрехта зі своїми противниками про новий історичний метод тягнеть ся все дальше. На статю Kaemmel-а в часописи „Neue Jahrbücher f. das klassische Alterthum, Gesch. u. deut. Literatur“ відповідає Лямпрехт у 2-ім зошитї сеї самої часописи, де автор в противність Кеммелю, обстає за заведенєм нового напряму також у історичні лекциї у висших школах. На се відповідає Кеммель з незвичайною іронїєю і подає приміри свого 25-лїтнього досьвіду в тім напрямі. H. Barge — Entwickelung der geschichtswissenschaftlichen Anschaüungen in Deutschland. Leipzig, 8°, ст. 36. Зміст розвідки обертає ся коло звеличаня Лямпрехта. Про цїлий розвій історіозофічних поглядів говорить автор на 36 сторонах, з тих майже половина присьвячена Лямпрехтови. В імени школи ново-ранкістів, котра збирає ся коло часописи Sybel's Historische Zeitschrift, промовив: Below G. v. — Die neue historische Methode (Sybel's Hist. Zeitschr. 81 Bd. ст. 193—273). Цїлий зміст статї звернений против Лямпрехта. Автор збирає всї вискази Лямпрехта про науковий історичний метод і старає ся показати, що тут нема нїчого нового, що еволюционїстичні погляди походять ще з часів романтичної школи і Гердера. Своїх позитивних поглядів про задачу і цїль історичної науки не подає автор у ясній формі. Їх треба вишукувати і збирати поодинокі реченя з цїлої розвідки. Він виступає против приймaня історичних законів, бо їх істнованя не можна доказати, а виводи його кульмінують у висказї, що історики не потребують журити ся питанєм значіня закона причиности (Kausalitätsgesetz). При тім він попадає в суперечність із самим собою, часто через се, що воює понятями і висказами, котрих значіня ясно не розуміє. Як оборонець Лямпрехта виступив R. Hurstmann — Below gegen Lamprecht (Grenzbote ч. 39), одначе доволї нещасливо. В „American Historical Review 3, 3“ надрукована статя: Dow

C. W. — Features of the new history: Apropos of Lamprechts „Deutsche Geschichte“. Автор стає рішучо по сторонї Лямпрехта і нового напряму. Противне становище займає Henry Howorth: Old and new methods in writing history (Archaeolog. Journal 55, ч. 218). „Новий“ метод, який анґлїйський учений поручає своїм землякам, не ріжнить ся нїчим від школи Ранке в Німеччинї. G. de Pynode — Des lois de l'histoire (Journal des économistes за серпень) — обговорює книжку: „Soulier — Des origines et de l'état social de la nation française“. Як основи цїлого історичного розвою називає автор в першій мірі економічне положенє а далї расу і релїґію.

Taine Hippolyte — Studien zur Kritik und Geschichte. Autor. Übersetzung von Paul Kühn & An. Aal. Mit einem Vorwort von Georg Brandes, Paris, Leipzig, 8⁰, ст. 27—551. Інтересне становище, яке Тен займає в історіоґрафії, виступає в тих очерках дуже виразно. Він сам каже про себе, що не має нїякої системи, лише метод, окремий спосіб роботи і писаня. Коли глядить на всї прояви людської дїяльности в якімсь періодї, він запримічує у всїх спільні прикмети. Коли ми житєві прояви якого часу уняли в формулу і коли зробимо те саме з другою епохою, то найдемо знов спільну прикмету, характер і дух народа, „питомі для раси, що лишають ся незмінені протягом цїлого культурного розвою всїх перемін в орґанїзациї“. Вплив окруженя і характер раси — се, на думку Т. два основні моменти історичного розвою. Одначе він не відкидує значіня одиницї, бо ті дві сили се тільки „сума нахилів і здібностий одиниць“. Тут не місце подавати основний зміст сеї книжки. Не важна вона якимись новими фактами; її цїна в новім осьвітленю річий давнїйше відомих, в підпорядкованю поодиноких прояв під загальні. Серед найріжнороднїйших народів і часів Т. вишукує спільні прикмети, в молодости, як вона виходить у Плятона, у Франциї XVII ст. як її описує Saint-Simon, Racine, панї Lafayete, в сучасній Ішпанії, змальованій панею Aulnoy. Як фільозофічні і релїґійні рухи вяжуть ся тїсно, показують його розвідки про Буддаізм, Мормонів і Марк-Авреля. Через те, що його метод веде все до того самого вислїду, стає він остаточно системою, і сей спосіб розуміня історії набирає значіня фільозофічного погляду на сьвіт. Cabanes — La pathologie dans l'histoire. Le cabinet secret de l'histoire 1—3 série. Paris, 18⁰. Documents relatifs à la maladie de Rousseau. Не від нинїшнього дня шукають в фізиольоґії і патольоґії поясненя історичних подій. Але сего рода звістки є дуже рідкі в жерелах і не сягають, з малими виїмками поза XVI ст. Через се й проба д. Littré, щоб зложити історию

слабостий визначних дїячів старини, не опирає ся на реальних основах. Автор займає ся иньшим питанєм, питанєм фізиольоґічної дідичности в королївських і аристократичних расах, котрі живуть житєм ексклюзивним супротив иньших верств суспільности. Свою студию починає від Людвика XI, одначе головно займає ся Людвиком XIV, Наполєоном і Русо. У сего останнього виводить він цїлу дїяльність і напрям, який він заступав з хоробливого розстроєня ґенїто-уринарних орґанів.

Про загальну історию культури находимо кілька інтересних публїкаций. Сего року появив ся перший річник нової часописи „Archiv für Religionswissenschaft“ (Freiberg i. B. річно 4 зошити), видаваної Т. Ахелїсом. Тут находимо вступну розвідку: Edm. Hardy — Was ist Religionswissenschaft? Автор заявляє ся за сполученєм порівняного з історичним методом і ся часопись має служити такій науцї релїґій в ширшім обсягу, котра опирає ся на лїнґвістицї, мітольоґії і антропольоґії для відріжненя від історий релїґій в тїснїйшім значіню. Pöhlmann, Robert — Die Anfänge des Sozialismus in Europa. Zweiter Theil. (Sybel's Histor. Zeitschr. Bd. 80, ст. 193—242, 385—435). Огляд першої части сеї інтересної розвідки ми подали попередного року. (Див. „Записки“). Результатом, яким закінчила ся епоха революций і диктатури у найбільш розвинених грецьких морських і торговельних держав VI-го столїтя, був, по думцї автора, новий полїтичний і суспільний лад і зміна в економічних основах суспільности. Велика часть промислу попала в руки кількох капіталїстів, які орудували тисячами невільників і забивали всіляку дрібну конкуренцию. В часї пельопонезької війни пхали ся свобідні робітники тисячами, аби за дневну оплату 3-ох оболїв сповняти тяжку службу веслярів. Таким чином бачимо, що робуча верства не мала участи у зростї добробиту, який наступив в Атенах у IV ст. Сї відносини замітні і в рільничій верстві. В старину закуповували богаті купцї залюбки земельні маєтности льокуючи тут свій капітал. Земля стала ся предметом фінансових спекуляций. Рільники попадали в довги, позбували ся своїх ґрунтів, та мандрували у міста, всї роботи пільні перейняли й тут невільники. До того 55-лїтня війна тяжіла найбільше на бідних і вже Аристотель звернув увагу на се, що у війнї частина людности стає незмірно богата, а друга цїлковито убожіє. З сим кріпшала полїтична могучість олїґархії. Сей стан річий тревожив сучасних визначних мужів і автор наводить вискази Аристотеля, Плятона, Аристофана, Демостена, де вони остро критикували той капіталїзм, подібно як се в нових часах робили Сен-Сімон, Прудон, Ляссаль і Маркс. Далї малює автор виставне житє богатих капіталїстів, упадок етичного почутя, коррупцию — головно в Атенах. Від IV-го ст. замітне постійне чисельне зменшуванє середного

стану. Одначе мимо сего заостреня суперечности між богатими і убогими, у політичнім розвою панує прінціп свободи і рівности. Навіть Америка не дійшла до сеї степени демократизма, який находимо в Атенах у 5-ім ст. Одначе з причини нужди робучих верств сей демократизм зістав ся теоретичним, без найменшої практичної вартости. Тому то Аристотель каже, що ἡ τελευταία δημοκρατία мусить бути суспільна, мусить помогти масї до тревалого добробиту. Він іде дальше і каже, що коли всї горожане мають бути рівні, то й посїлість їх мусить бути рівна. Frobenius L. — Die Weltanschauung der Naturvölker, Weimar, вел. 8⁰, ст. XV+427. Погляд на сьвіт звязаний тїсно з релїґійним поглядом. Питанє про початок африканськоі культури пересуває ся що раз то більше до островів Тихого Океану, відкіля йшла течія до Африки і Америки. Незнанє відносин маляйсько-неґрицької культури є причиною, з якої африканська етноґрафія була так замотаною. Се не підлягає сумнївови, що в часах доісторичних була величезна мандрівка народів з полудневої півкулї на північну. Автор розслїджує отже погляди на сьвіт народів маляйської раси. Перша часть посьвячена маляйським птичим мітам, друга розвоєви погляду на сьвіт у східних, третя — у західних краях. Остаточний вислїд працї підтверджує походженє африканської культури зі сходу. Cunningham W. — An essay on Western civilization in its economic aspects (ancient times), Cambridge, вел. 8⁰, ст. XII+220. Праця ся хоче показати вплив, який мали економічні обставини на історичний розвій старини. Перший відділ займає ся сходом, другий Греками, третїй Картаґенцями, Римлянами і Византийцями. Много важних річий пропущено, як нпр. розвій процентової стопи. Авторови незвістні виданє Момсена Edictum Diocletiani de pretiis і найновійші працї по грецькій історії.

Поодинокі помічні науки історії не мають богатої лїтератури, як се вже виходить з вузких округів їх студий, а також із обставини, що вони переходять допорва першу стадию розвою. Ricci, Serafino — Epigrafia latina. Trattato elementare con esercizi prattici e facsimili illustrativi, Milano, ст. XXXII+447. Підручник вельми практично уложений, з 65 таблицями. Поділений він на 6 частий: історія римської епіґрафіки, обясненє цїли і методу сеї науки, подїл римських написий що до віку, змісту, або цїли, написи вотивні, нагробні і почестні, епіґрафічні документи офіцияльного характеру. Вельми цїнний альфабетичний покажчик сіґлів. Wessely C. — Schrifttafeln zur älteren lateinischen Paläographie, Leipzig, f. ст. 12, табл. 20. Задача, якої автор підняв ся, дуже вдячна, але публїкация ніяк не вдоволяє вимог, які ставить ся до сего рода видавництв. При незручнім рисунку текст засїяний помилками. Chatelain, Émile —

Paléographie des classiques latins. Collection de fac simlés. Treizième livraison, Paris, f. Поодинокі зошити сеї хосенної публї-кациї появляють ся з незвичайною точністю і приносять ріжнородний інтересний материял для фільольоґів і палеоґрафів. 15 таблиць сего випуска і замітки долучені до них вводять нас у критику текстів Сенеки, Квінтілїяна і Валерия Максима. Paoli, Cesare — Programma scolastica di paleografia e diplomatica, III, 1. (Diplomatica), Firenze, 4°, ст. 158. Rosemund, Rich. — Die Fortschritte der Diplomatik seit Mabillon vornehmlich in Deutschland-Oesterreich. München, вел. 8°, ст. X+125. Nostitz-Rieneck, R. v. — Zum päpstlichen Brief- u. Urkundenwesen der ältesten Zeit (Festgaben zu Ehren Büdingers, ст. 151—168). Tangl M. — Die päpstlichen Register von Benedikt XII bis Gregor XI (Festgaben zu Ehren Büdingers, ст. 287—309). Найбільш специяльних розвідок приносять ще хронольоґія і нумізматика. Ми згадуємо лише важнїйші. Lehmann C. F. — Zwei Hauptprobleme der altorientalischen Chronologie und ihre Lösung, Leipzig, 8°, ст. X—224. В 1884 р. найдено фраґменти повного катальоґу вавилонських королів, яка сягала аж у 3-те тисячлїтє назад. Але тут бракує королів від середини 8 ст. аж до 10-го. Через се не можна було означити точно часу володїня давних королів. До помочи прийшла напись з Бавіян, де сказано, що 418 лїт перед здобутєм Вавилона Сангерібом (689) вавилонський король Мардукнадінахе відобрав Тіґлятпілєзерови I статуї богів. Одначе ся дата для Тіґлєтпілезера I (1106) суперечить иньшим жерелам. Автор каже читати на написи з Бавіян 318 замість 418 і на тій основі укладає цїлу хронольоґічну систему. По нїй починає ся перша вавилонська династия коло 2300 р. пер. Хр., володїнє Касситів коло 1688 р. Се питанє дотикає також і египетської хронольоґії, особливо володїня Тгутмозіса, яке автор визначає на 1515—1461 р. Друге питанє дотикає написи Набонеда, що Нарамзін володів 3200 лїт перед ним (отже 3750 пер. Хр.). Автор каже й тут читати не 3200 а 2200. Simon — Vereinfachtes Verfahren jüdische u. christliche Daten in einander umzurechnen. (Monatschs. für Geschichte u. Wissensch. des Judenthums. Jg. 42, ст. 265—272). Подає новий скорочений спосіб переміни жидівських дат на християнські і навпаки. Коли хочемо нпр. обчислити, коли припадає 1 Nissan 5576, шукаємо 1 Tischri 5576 р., визначуємо на який день христ. календаря припадав сей день, а потім находимо 1 Nissan. Колонгъ И. де — Автоматическое составленіе пасхальной таблицы. (Записки императ. акад. наукъ, С.Петербургъ, т. VI, N. 7, ст. 1—57). Для обчисленя дня сьвяткованя Великодня зложив Ґаусс 1800 р. незви-

чайно прості формули, котрими похіснував ся академик Буняковский для уладженя пасхальної таблиці. Одначе формули Ґаусса дають спромогу зложити автоматично пасхальну таблицю на вічпий час для Юліянського календаря і для кождого столїтя осібно для Григориянського. Таку таблицю подає автор і просторо поясняє прінціпи, на яких вона заснована. Grotefend H. — Taschenbuch der Zeitrechnung d. dt. Mittelalter und der Neuzeit. Hannover, ст. 166. Особливо нумізматика має вже кілька часописий, посьвячених сему предметови, як: Gazette numismatique français dirigée par F. Mazerolle et éditée par R. Serrure; Zeitschrift für Numismatik; Journal international d'archéologie numismatique — і туди відсилаємо всїх, що хочуть близше пізнати цїлий рух на сім поли. F. Imhoof Blumer — Bithynische Münzen (Journal international d'archéologie numismatique. Tome I, Athenes, ст. 11—36). Автор описує переховані монети поодиноких бітинських міст. Більша їх частина походить з римських часів. Загальних виводів не дає нїяких. U. Köhler — Über die attische Goldprägung (Zeitschr. für Numismatik, Bd. 21, ст. 5—16). Перший, що доказав істнованє аттицьких золотих монет, Beule, думав, що в Атенах били золоті монети від половини 5-го ст. Пізнїйші учені обмежили час вибиваня сих монет на початок 4-го ст. Автор мав при своїм розслїдї 32 золоті аттицькі монети під рукою. Він дїлить їх на 2 кляси; з тих першу кладе на 406/7, рік а другу на половину 3 ст. B. Pick — Thrakische Münzbilder (Jahrb. d. kaiserl. deut. Archäologischen Instituts. Bd. XIII, ст. 134—174). Автор вибрав предмет незвичайно інтересний і трудний, бо мало доси опрацьований. Монети грецьких міст у Тракиї незвичайно богаті образами, що мають значінє археольоґічне і мітольоґічне. Хоч, як всюди, не бракне й тут конвенциональних типів, росповсюжених головно римською монетою, одначе стрічають ся образки творів штуки предметів культу міст або краю, котрі нам не переховали ся нїяким иньшим способом. Особливо детайльно описує автор монети, на яких представлений Орфей, Геракль (цикль 12 робіт), великий бог з Одесса, Аполльон. Типи всї грецькі; одначе монети роблені на тракійській земли. Kirchner, Joh. E. — Zur Datierung der athenischen Silbermünzen der beiden letzten vorchristlichen Jahrhunderte (Zeitschr. für Numismatik, Bd. 21, ст. 74—105). Автор дїлить переховані з сего часу монети на три доби: I 196—186 пер. Хр. II 186—146, III від 146 р. до половини I ст. З 88 монет означує 50 зовсїм докладно що-до року їх вибитя. При розслїдї замічає, що монетний уряд був приступний лише першим аттицьким родинам. Seeck O. — Zu den Festmünzen Constantins und seiner Familie

(Zeitschr. für Numismatik. Bd. 21, ст. 17—65). В 4-ім ст. істнував між Римлянами звичай при празничних нагодах давати приятелям дарунки, — в першій мірі тим котрі були присутні при самім празнику. Ті дарунки були звичайно в виді монети або медалї величини 2-ох солїдів і звали ся sportula. Того звичаю придержували ся й цїсарі та їх родини і про такі sportula Константина і його родини говорить наведена висше розвідка. Meier, P. I. — Zur mittelalterlichen Geschichte und Münzgeschichte der Unterelbe (Zeitschr. für Numismatik. Bd. 21, ст. 118—167). Почин до сеї розвідки дала нахідка брактеатів в Hohen-Voffin з весною 1893 р., яка дала не лише много незнаних досї монет але й деякі поясненя для монет з иньших нахідок. Автор відкладає сам опис нахідки на пізнїйше, а тут обговорює лише деякі особливо важні пфеніґи. Для ґенеальоґії важні отсї публїкациї: Lorenz, Ottokar — Lehrbuch der gesammten wissenschaftlichen Genealogie. Stammbaum und Ahnentafel in ihrer geschichtlichen, soziologischen und naturwissenschaftlichen Bedeutung. Berlin, 8⁰, ст. IX+489. Книжка дїлить ся на 3 части і вступ. У першім віддїлї розвиває автор понятє ґенеальоґії, у другім роздивлює становище сеї науки серед наук взагалї, а у третім обговорює ґенеальоґію й історию. Далї наступають уступи: ґенеальоґія і право, ґенеальоґія і природничі науки, ґенеальоґія і психольоґія та психіятрия, ґенеальоґія й історичний розвій. Короткими кінцевими замітками кінчить ся вступ. Перша частина книжки Л—а містить науку про родовий пень, при чім він ударяє на ненаукове перемішуванє понять „Ahnentafel“ і „Stammtafel“. Друга частина займає ся як раз сими „Ahnentafel“, а третя переходить зовсїм на медичне поле, обговорює теорию дїдичности. Ся остання частина стрітить мабуть богато протесту зі сторони фахових людий. Siebmachers — Wappenbuch. Lfg. 424—428. Випуск 424 і 426 про моравську шляхту, випуск 425 про шляхту Хорватиї і Слявонії, випуск 427 шляхта семигородська, випуск 428 — шляхта російських прибалтийських областий. Kowalewski, G. — Der Hülsbusch in d. Heraldik; mit besonderer Berücksichtigung der hamburgischen Wappen (Zt. d. Ver. f. hamburg. G. 10, ст. 337—84 табл. 21). Bárczay, O. — A heraldika kézikönyve. Budapest, ст. 714.

Незвичайно богату лїтературу має старинна археольоґія. Наука ся дійшла тепер у многім ідеальної докладности і принесла історії богато нового, чого иньшою дорогою дістати-б годї. Тому то й ми звертаємо у сегорічнім огляді більшу увагу на археольоґічну лїтературу, як се зробили попереднього разу. Для лїпшого перегляду обговорюємо на тім місци лише нечисленні загальні публїкациї, а специяльні при огляді

лїтератури за ті краї, яких вони дотикають. Otte, Heinrich — Archäologischer Katechismus. Leipzig, 8⁰, ст. VIII+152. Незвичайно важний підручник до введеня в історию і археольоґію церковної штуки середнїх віків. Наведена лїтература, котра, правду кажучи, моглаб бути повнїйша, показує дорогу до глибшого студиюваня певного питаня. Незвичайно богато місця посьвячено тут архітектурі, через що іконоґрафія випала за скупо. Armellini, M. — Lezioni di archeologia cristiana. Roma, 16⁰, ст. 679. Згадаємо ще одну замітну публїкацию по фільозофії штуки. Vischer, Friedr. Theod. — Das Schöne und die Kunst. Zur Einführung in die Ästhetik. Stuttgart, вел. 8⁰, ст. XVIII+308. Імя Фішера знане не лише між ученими, але й у ширших кругах. Тому з незвичайним заінтересованєм прийняла публика сей початок видавництва його лекций. Коли тут не все найшло ся як слїд, се треба оправдати тим, що покійник не полишив зладженої рукописи, лише нариси, які допєрва треба було доповнювати із стеноґрафічних записок. Перша частина обговорює загальні естетичні понятя, друга обіймає загальну науку штуки. Обі частини творять вступ до науки про поодинокі штуки. Спосіб представленя дуже приступний і для початкового обзнайомленя.

Під кінець переходимо до збірників і компендий культурних і історичних: Tiele, C. P. — Elements of the Science of Religion, Part I. Morphological. Édimbourg, 8⁰, ст. VIII+302. В сїм першім томі розроблена морфольоґія релїґій, себто безнастанні зміни форми, наслїдком непереривного розвою релїґійних ідей. По короткім начерку методу, якого, по думцї автора, треба вживати при научнім розслїдї сего предмету, находимо пояснене понятя релїґійного розвою. По тім наступає огляд розвою релїґій природних, починаючи від найнизших аж до тих, котрі автор зве етично-спірітуалїстичними (юдаїзм, браманїзм, конфуціянїзм, іслям, маздеїзм і на решті: буддізм і християнїзм). Всї релїґії є або теантропічні (θεῖον ἐν ἀνθρώπῳ) або теократичні. Перша форма доведена до перфекциї в арийській расї, друга в семітській. В останнїх уступах говорить автор про вплив, який мали одиницї на розвій поодиноких релїґій. Weiss, Joh. Bapt, — Weltgeschichte 2 & 3 Auflage 22. Bd. 1809—1815. Graz, вел. 8⁰, ст. XIV+914. Останнїй том великої історичної компендиї, писаної зі становища строго католицького. Вона замітна із-за просторих оглядів історий лїтератури і наукового руху. Annegarus — Weltgeschichte in 3 Bänden. Nach des Verfassers grösserem Werke neu bearbeitet von Franz Fassbaender u. Joseph Vaders. 9 Aufl. Münster, вел. 8⁰. ст. X+385, VII+293, IX+431. Lavisse, E. et Rambaud A. — Histoire générale. Tome IX et X. Paris, 8⁰,

a. XVIII+917. Обіймає майже цілу першу половину нашого столїтя (1800—47). Fontane M. — Histoire universelle. T. IX: Les Barbares (117—395 après I. C.) Paris, 8⁰, ст. 518. Jahresberichte der Geschichtswissenschaft, im Auftrage der histor. Gesellschaft zu Berlin herausgegeben von E. Berner. XIX Jahrg. 1896. Berlin 1898, ст. XVIII—280—512—317—352. Сей том так важної публікациї для історичної науки виріжняє ся користно від попереднїх тим, що тепер виріжнено сильнїйше як попереду, замітні вартістні працї від дрібних нарисів і компіляций. Всюда звернено увагу на питаня основного значіня і обговорено їх з глубоким зрозумінєм та критичним осудом. Історию Росиї від 1713 р., України (Südrussland), Чехиї, Моравії, Угорщини і деякі иньші відділи переложено до дальшого тому.

II. Старинні часи (до 475 р. по Хр.).

Попереду виписуємо кілька праць, що обговорюють історию і культуру старинних віків в цїлости: Kamgers, Franz — Die Idee von der Ablösung der Weltreiche in eschatologischer Beleuchtung (Histor. Jabrbuch d. Görres-Gesellsch. Bd. 19, ст. 453—446). В незвичайно старанно і бистроумно зложеній студиї переходить автор всї т. зв. історнозофічні системи старинного сьвіта і віднаходить в них ідею дїдичности великих держав по собі. У перве підмічує сю ідею у пророка Даниїла. Доволї просторо обговорює перекази й оповіданя про Александра Великого і сильно зазначує жидівсько-есхатольоґічний їх характер і початок. Дальший розвій міту про Александра у західно-европейських краях, роман Псевдо-Каллїстена і Псевдо-Методия відкладає автор до дальшої частини. Kaerst I. — Studien zur Entwickelung und theoretischen Begründung der Monarchie im Altertum. München, вел. 8⁰, ст. VII+109. Розвідка обмежує ся головно на грецьку старину а на римский державний устрій звертає доперва тодї увагу, коли сей попадає під вплив гелленїзму і коли монархія стає головною формою полїтичного житя. Найінтереснїйші частини сеї працї, се уступи: „Монархія в загальних відносинах до полїтичного житя Греків“ та „Розвій монархічної теориї під впливом софістики і сократичної фільозофії“. Тут показує автор, як власне серед аттицької демократиї зумів розвинути ся безмежний індівідуалїзм, як грецька фільозофія підчеркувала хосенність і потребу такого індівідуалїзму і як зродив ся через се настрій серед суспільности, що уладив дорогу монархічному порядкови. Тому то Александер Великий не потребував бороти ся з великими перепонами і находив прихильність. Держава його була здїйстненєм космополїтичних змагань

грецьких фільозофів. Hultsch, Friedrich — Die Gewichte des Alterthums. (Abh. der königl. Sächsisch. Gesellsch. d. Wissensch.; philol. hist. Classe. Bd. 18, ст. 1—205). В незвичайно старанно обробленій студиї старає ся автор звести всї найріжнороднїйші системи ваг в старинї на одну спільну міру. За таку приймає єгипецьку „Deben“ з її десятиною „kite“ тому же що римський фунт = як раз 36 кіт, на унцию приходило 3 кіти, на найстарший денар $^1/_2$ кіти, на аттицько-сольонську міну 48 кіт, а на решті на норму легкої вавилонської міни стільки кіт, скільки у 60-ій системі перший степень від одиниці в гору має одиниць. Tiele — Geschichte der Religion im Altertum bis auf Alexander den Grossen. Bd. 2. Th. 1. Gotha, 8°. Сей том посьвячений релїґіям іранських народів. von Cohausen, August — Die Befestigungsweisen der Vorzeit und des Mittelalters. Herausgegeben von Max Jähns. Wiesbaden, 8°, ст. XLVI—340. Праця видана вже по смерти ученого, звістного зі своїх робіт по римській археольоґії. Перший віддїл описує первістні укріпленя, себто ті роботи, котрі зроблено для оборони житя і володїня, примітивними знарядами безпосередно з предметів, які подавало окружене, без огляду на час і нарід. Отже плоти, остроколи, палїсади, будівлї на палях (Pfahlbauten), вали, мури. Особливо довго розводить ся про мури грецьких і галлїйських кріпостий. Другий віддїл, про укріпленя Римлян, розбирає попереду ріжницю старинного і сучасного профілю. Незвичайно інтересний огляд укріплень римських провінций, за всї столїтя від Цезаря до Юстинїяна. Тут стрічаємо велику ріжнородність форм, яка толкує ся не лише ріжницею місцевих обставин, але й змінами військового ладу і тактики ворога. Далї переходить автор до опису середновічних укріплень нїмецьких міст, сїл і церков, при чім задержує ся довше при описї оборони брами. 5-тий віддїл посьвячений описови замчищ рицарів Марийського ордена, які зі стратеґічного боку стояли доволї високо. За сим іде опис італїйських і норманських кріпостий. В останнїм роздїлї находимо пояснене переходу до модерних укріплень, які викликав винахід стрільної зброї.

Переходячи до історії поодиноких країв підчеркуємо ще раз незвичайний розвій археольоґічної науки і несподївані вислїди, до яких історня при її помочи доходить. Аби зрозуміти цїлий вплив археольоґії на пізнане старинного житя, особливо східних народів, вистане порівнати підручники до старинної історії з перед 15—10 лїт з теперішними. Головно цїле пізнане внутрішного устрою і культурного старинного житя завдячує історня сїй науцї.

1. Египет і старинний схід. Головна часопись по етнольоґії: „Rec. de travaux relat. à la Philol. et la Archéol. Egyptiennes et

Assyriennes de G. Maspero, подає від кількох літ незвичайно інтересний огляд найновійших відкрить і розкопок на сему полї, під заголовком: Notes et remarques (Vos. 20, ст. 72—86, 133—146). Першу частину зладив G. Daressy, а другу A. Wiedemann. В замітцї ч. 148 подає Daressy звістку про новонайдені два королївські імена, яких нема на туринськім папірусї. По всякій імовірности вони належать до першої половини XIV династиї. 149. На папирусї в Ґівег найдено напись гіератичну дуже старинну з іменем ще одного невідомого короля, як автор догадує ся з VI династиї. 150. В лютім 1896 найдено в Gournah гріб з часу XVIII династиї, з численними написями. Замітки 151—161 обговорюють дрібнїйші нахідки. В ч. 162 автор на основі нових розслїдів справляє свою похибку, зроблену давнїйше і каже, що королева Mehit-n-usekht не була материю Псаметіка, а його жінкою. Wiedemann починає свій огляд від замітки, що його теория висказана ще в 1878 р. (Aeg. Zeitschr.): немов то король Амазіс володїв через літ спільно зі своїм попередником Апрієс-ом оправдала ся тепер цїлковито. Дальші звістки ч. 2—11 дотикають дрібних питань мітольоґічних і нахідок скульптурних. Henning, Ch. L. — Die neuesten Forschungen über die Steinzeit u. die Zeit der Metalle in Ägypten (Globus, Bd. 74, ст. 75—79, 208—211). Реферат про вислїди останнїх робіт знаменитого французького еґіптольоґа Морґана. Морґан є прихильником теориї, що властиві Єгиптяне прийшли з Азиї і доказує се майже безперечно фактами із культурного житя сего народу. Ріжниця між автохтонами долини Нїля і прихожими Єгиптянами удержала ся довго; вона замітна ще нинї при розкопках, бо похоронні звичаї у обох рас були ріжні. З незвичайною бистротою ума складає французький учений образ житя і культури тих автохтонів з над Нїля, на основі нечисленних нахідок з камяної епохи. Virchow Rud. — Über die ethnologische Stellung der prähistorischen u. protohistorischen Ägypter nebst Bemerkungen über Entfärbung und Verfärbung der Haare. Berlin. Останнїми часами найдено в околицї Абидос множество малих гробів, у котрих тїла лежали поодиноко, окриті шкірою і матами. Гроби ті мають так незвичайний вигляд, що Флїндерс Петрі приписав їх новій расї. Автор розглядає одну прикмету людий так похованих, вельми важну до означеня раси, себто волосє. Переважно краска волося показала ся брунатною, одначе деякі місця або лише кінцї волосків виріжняють ся замітно ясною, жовтавою або червонастою краскою. Отже прояву сю толкує В. не закрашенєм волося, а зблякованьем під впливом довгого часу. Волося се не підходить анї на Лібійцїв анї на Муринів. Питаня про захованє сеї окремої раси від доісторичних часів аж до нас не рішає нї

в один нї в другий бік. Wiedemann A. — Observations on the nagadah period. Proced. of the Society of biblical Archaeology. Vol. 20. ст. 107—122. Лупкові плити з часу перед IV династиєю найдені в гробах типу Nagadah пояснив Морґан, зовсїм справедливо, тобто, що се амулєти. Одначе близші детайлї вимагали ще основнїйшого розслїду і сю задачу взяв на себе автор наведеної розвідки. Він звертає увагу на ріжні ґеометричні рисунки на плитках і пояснює їх значінє. Borchardt Ludwig — Über das Alter der Chefrenstatuen (Zeitschr. f. ägypt. Sprache u. Alterthumsk. Bd. 36. ст. 1—18). Нї один історик не подумає, що образ Кароля Великого зроблений Дірером може бути автентичним портретом сего короля. Одначе в египтольоґії сеї системи досї всї придержують ся. Коли на якій нахідцї виписане імя якого там короля, вже без сумнїву вона походить з часу сего короля. Найклясичнїйшим прикладом сего можуть бути статуї Хефрів, найдені в сьвятинї коло Ґізег 1860 р. Доси всї їх вважали за памятки з часу 4-ої династиї. Автор подає дуже основні докази, що сї статуї походять з часу далеко пізнїйшого, найімовірнїйше з часу 25-ої династиї. Bissing — Eine Bronzeschale mykenischer Zeit (Jahrbuch d. kais. deut. Archäologischen Instituts Bd. 13. ст. 28—56). Бронзова чарка найдена в мартї 1896 р. на захід від Теб, у скальнім гробовищи з часів Аменофіса III. Автор не обмежив ся обговоренєм сеї одної памятки штуки. Він зібрав увесь досї відомий материял і доходить на його основі ось до яких вислїдів: В другім тисячолїтю витворила ся в Сириї і північній Мезопотамиї кераміка і торевтика, котра при многих самостійних прикметах приняла де-що з египетської штуки. Вона стоїть також у близькій звязи з Кипром, але брак їй всїх характерних микеньских прикмет. Ся штука розвивала ся під все сильнїйшим впливом єгипетської, а потім і ассирийської, і перейшла у мішанину знану під назвою финїкійської штуки. Spiegelberg Wilhelm — Die Balinschrift Amenophis' III auf der Flinders Petrie-Stele (Recueil de travaux relat. à la Philol. et la Archéol. Égyptiennes et Assyriennes de G. Maspero. Vol. 20, ст. 37—54). Напись вичисляє будівлї Аменофіса III, і описує їх незвичайно фантастично, немов які казочні замки. Sethe Kurt — Altes u. Neues zur Geschichte der Thronstreitigkeiten unter den Nachfolgern Thutmosis' I (Zeitschr. f. ägypt. Sprache u. Alterthumsk. Bd. 36, ст. 24—81). Попереднього року подав у тій часописи Naville розвідку про заворушеня і боротьбу за престол, які настали зі смертию Тутмозіса I, при чім прийшов до вислїдів зовсїм суперечних з поглядами автора. Тому д. С. збирає ще раз тут все, що висказав досї по сему питаню і дещо нового, та підпирає новими доказами, доказуючи заразом нестійність виводів Naville-а. Головний спір іде тут про відносини спо-

ріднения між соперниками за престол, особливо про Тутмозіса III і Макеру. Автор вважає Тутмозіса III братом Макери, а не її братанком або пасербом. Bissing F. von — Stierfang auf einem ägyptischen Holzgefäss der XVIII Dynastie (Mitth. des kais. deut. Archäolog. Instituts. athenische Abth. XXIII 2, 3. ст. 242—266). При розкопках в Кагун найшов учений Пері у пізнїйших гробах 18-ої династиї деревяну посудину з малюнком вирізаним на зверхній поверхни. Сей малюнок представляє польованє. Автор підчеркує незвичайну, як на єгипетську штуку, рухливість постатий і находить велику схожість зі стінним малюнком, який найшов Шлїманн в Тіринтї. Мущини, одїті не в єгипетські костюми, нагадують мало-азийських наємників. А про те технїка чисто єгипетська (вирізані лїнії напущені зеленою краскою). Далї порівнує д. Б. посудину з иньшими нахідками, що переховують ся по ріжних музеях, начеркує коротко відносини грецької штуки до єгипетської і приходить до виводу, що хоча Микенцї й забрали деякі мотиви з Єгипту, то лученє тих елементів у артистичну цїлість — се виключно заслуга грецького ума. Baillet Aug. — Le temple d'Apet à Carnac. (Rec. de travaux relatifs à la philologie et à l'archéologie Egyptiennes et Assyriennes. Vol. 20. ст. 100—111). Ebers Georg — Die Körpertheile, ihre Bedeutung und Namen im Altägyptischen. (Abh. der philos.-philolog. Classe d. k. bayer. Akad. d. Wissensch. Bd. 21, ст. 81—174). Доси не звернено уваги, як важну ролю відграють части тїла не лише в медицинї, але й у многих иньших сферах єгипетського житя, а прецї се кидає ся в очи в цїлій єгипетській лїтературі. Автор задумує сею розвідкою розʼяснити погляд Єгиптян на цїлий ряд житєвих питань і притім помогти лексикальним розслїдам. Відповідно до сего дїлить він розвідку на дві части. У першій обговорює значінє яке у Єгиптян мали части тїла людського, а часом і звіринного. Друга вишукує їх імена у ріжних часах і порівнує. Головним жерелом для сего питаня є „книга померших" (Todtenbuch) і їй споріднені письма, маґічні рукописи і релїґійно-мітольоґічні уривки. Maspero G. — A travers la vocalisation Égyptienne. (Rec. de travaux relat. à la Philol. et la Archéol. Égyptiennes et Assyriennes de G. Maspero. Vol. 20, ст. 146—161). Grenfell, Bern. and Arthur Hunt — The Oxyrhynchos Papyri. With eight plates. London, 4°, ст. XVI+284. Детайлї з величезної нахідки папірусових рукописий подали видавцї до відомости вже попереднього року. (Пор. „Записки" т. XXII Наук. хрон. 6). Тепер надрукували вони цїлу першу частину рукописей, і що року має появляти ся оден том. Сей перший том містить: I, теольоґічні кусники ч. 1—6. II. Нові клясичні фраґменти 7—15. III. Уривки звістних вже клясичних писателїв 16—29. IV. Латинські рукописи 30—32.

V. Документи з перших 4-ох століть 33—124. VI. Документи з 6-го і 7-го ст., 125—158. VII. Опись недрукованих документів 159—207. Се все зладжено до друку за 11 місяців, від коли 280 пак привезено до Анґлії. Aegyptische Urkunden aus den königl. Musseen zu Berlin. Herausgegeben von der Generalvervaltung. Griechische Urkunden 2. Bd. 10—12 Heft. 3 Bd. 1 Heft. Berlin, вел. 4^0. Сї зошити кінчать том 2 і починають 3-ий. Остатнїй зошит т. 2-го містить indices і доповненя, між ними копію інтересного латинського папіруса ч. 628 (зошит 10) з едиктами Августа, і формами букв важну для палеоґрафів.

Ассиріольоґія, новійша від єгиптольоґії, виказує останнїми часами також незвичайний розвій. Особливо хетитське питанє оброблено сего року славно. Scheïl O. P. — Notes d'épigraphie et d'archéologie Assyriennes. (Rec. de travaux relat. à la Philol. et la Archéol. Égyptiennes et Assyriennes de G. Maspero. Vol. 20. ст. 55—71, 200—210). Се збірка ріжних справоздань і заміток про найновійші відкритя, яка у сїм журналї ведеть ся вже пару років. У 30-ій замітцї розказуєть ся про фраґмент нового оповіданя про потоп сьвіта, з часу короля Аммізадуґи. Поданий тут заразом і текст сеї написи на таблицї. У 31-ій йде річ про релєф, який показує похоронний вавилонський обряд. Сей релєф є тепер в музею в Царгородї, куда його забрали з нахідки в Zerghoul у Халдеї. 32 Про богиню Іштар під символом корови. 33 Про оден мітольоґічний фраґмент найдений в Сіппара зі старо-вавилонською написю. 34 Учений Sayce подав тамтого року звістку про найденє імени нового короля Rim-Anum. (Proceedings. 1897 ст. 73). Автор найшов тепер 12 юридичних табличок у музею в Царгородї, котрі підписані також тим іменем. По письмі прикладає він їх до епохи короля Гаммурабі. 35 Подає напись з новим іменем короля: Tukulti bêl niši. 36 Новий додаток до написи короля Bur-Sin. 37 Публїкация нового землеписного спису. 38 Кілька дрібних написей на каменях. 39 Мінїятурна клинова напись на цилїндровім амулєтї. 40 Шлюбна ассирийська умова, де в однїй части вичисляє ся, що муж приносить до удержаня сїмї, а у другій посаг жінки. Се зовсїм новий додаток до культурного житя Ассирийцїв, бо досї не оголошено ще нїчого подібного. 41 Хартия наданя з епохи короля Набу-шум-ішкун. Ball C. I. — Babylonian Hieroglyphs (Proced. of the Society of biblical Archaeology. Vol. 20. ст. 9—23). Автор подає новий доказовий материял, що єгипетська і китайська гієроґлїфна система взяла початок з лїнїйного халдейського письма, яке потім дорогою повільного розвою перейшло у відому клинову форму. Cuneiform Texts from Babylonian Tablets in the British Museum. Parts III—VI 199 таблиць —

тексти, що сягають 2-го і 3-го тисячолїтя пер. Хр., написи королїв Ур і династиї Гаммурабі-го. Feuchtwang D. — Assyriologische Studien IV (Monatschrift für Geschichte u. Wissensch. des Judenthums. Jg. 42, ст. 145—154). Частина довшої розвідки, що займає ся критикою сьвятого письма стар. завіту. Тут доказує автор, що Йозуа (VII, 21) не робить історичної похибки, коли каже, що Вавилонцї володїли Палестиною. Дві написи Гаммураба дають певне сьвідоцтво про володїнє Вавилонцїв в Палестинї під кінець 3 тисячолїтя. Ґудеа брав будівляний материял з „західного краю“ (= Палестина). Також і пізнїйші королї аж до Тіґлят-Пілєзера I мали не лише зносини з Палестиною, але й володїли нею. Kennedy I. — The carly Commerce of Babylon with India 700—300 b. c. (Journ. of the royal Asiatic Soc. ст. 241—288) — визначує старинні дороги караванної торговлї, а далї розбирає питанє: від якого часу почалась правильна морська торговля між західною Азиєю і Індиями і доходить до вислїду, що доволї пізно, бо доперва в 7-ім ст. пер. Хр., та що старинна торговля Єгиптян, Вавилонцїв і Арабів зі сходом не обіймала Індиї.

Відколи в 1870 р. віднайдено в Hamât памятки з незнаними досї письменними знаками, котрі названо хетитськими, бо Ассирийцї і Єгиптяне називали півн.-зах. Сирию іменем Hātē, много учених силкувало ся відчитати сї написи. Се повело ся доперва Єнзенови 1893 р. і він висказав зараз здогад, що бесїда написей є індоґерманська, найбільш зближена до вірменської. Сего року вийшла праця, що містить результати всїх його дотеперішнїх дослїдів: Jensen P. — Hittiter und Armenier. Strassburg, 8°, ст. XXVI—225. Починає він описом народу і краю „Hatio-Hayk“. Відкидає назву „хетити“, бо Hātē є понятє ґеоґрафічне а не етноґрафічне. Подає перегляд доси опублїкованих написей, їх перепись і переклад, о скілько їх можна було відчитати. До сего навязує розвідку про хетитське письмо і вважає його перерібкою египетського, далї говорить про мову та її схожість з вірменською. В тім напрямі йде він так далеко, що ідентифікує Хетитів з Правірменами. Автор кінчить свою книжку оглядом хетитсько-вірменської історії. Тут особливо замітне його нове поясненє битви під Каркеміш і означенє границь килїкійської держави на основі границь перської сатрапії Килїкії. Праця ся має без сумнїву епохальне значінє. Conder C. R. — The Hittites and their language. London. 8°, ст. X+312. Не дорівнує зовсїм попереднїй роботї. Написи хетитські походять, на думку автора, з часу 2250—1500 пер. Хр., самий-же нарід вважає монгольським (!). Його виводи про письмо, про споріднення письма клинового і египет. гієроґлїфів з монгольським відповідають вповнї дальшим акад.-ассир.-грек -лат.-інд.-египт.-сирийським мітольоґічним порівнаням. Недавно оголосив учений

Chantre справоздане зі своєї Mission en Cappadoce в роках 1893 і 94. Се мабуть найважнїйша археольоґічна праця, яка появила ся в останнїх лїтах. Відкритя, зроблені у двох Хетитських осередках Boghaz Keni і Euyuk, кинули нове і несподїване сьвітло не лише на археольоґію Малої Азиї, але на много питань що тикають культурного житя західної Азиї і Єгипту в старину. Про важнїйші находки Chantre'а подає коротке резюме: Sayce A. H. — Assyriological Notes. (Proced. of the Society of biblical Archaeology. Vol. 20, ст. 250—262). Незвичайно інтересне особливо відкрите численних кусників табличок з клиновими написями, в Boghaz Keni. Форма азбуки иньша як у звичайних, і дуже можливо, що ті написи вияснять темну і довго обговорювану загадку про хетитські гієроґлїфи.

Piepenbring — Histoire du Peuple d'Israel. Paris, 8°. Прегарна праця, що має метою спопуляризовати найновійші наукові вислїди на сему полї. Обіймає полїтичну, лїтературну і релїґійну історию Ізраильтян від найдавнїйших часів аж до Антіоха Епіфана. Sayce A. H. — The early History of the Hebrews. London. Книжка написана зі становища чисто археольоґічного. Автор вихіснував тут, з великою зручністю і знанем предмету, всї відкритя в Єгиптї і Вавилонї до обяснення старозавітних книг. Починає він від початків єврейської раси у вавилонськім краю Ур, переходить часи патриярхів, їх оселене в Єгиптї, вихід відсїля, оселене в Палестинї аж до смерти Соломона. Loisy, Alfred — Le monstre Rahab et l'histoire biblique de la création (Journal Asiatique. Neuvième Série. Tome XII, ст. 44—67). В новійших часах часто звертали увагу на замітну схожість між вавилонською поемою про сотворене сьвіта і біблїйними памятками. В 1895 р. учений Герм. Ґункель віднайшов слїди більш-меньш певні, які головний епізод поеми, боротьба Мардука з Тіаматом, полишив у біблїї від перших роздїлів ґенези аж до XII-го апокалїпса. Дїйстно находимо тут противника Ягви, названого Рагаб, і він замішаний подібно як Тіамат в оповідане про сотворене сьвіта. Автор обговорює тут відносини обох тих постатей з огляду історичного і лїтературного. Oppert Julius — Noli me tangere. A mathematical Demonstration of the Exactness of Biblical Chronology. (Proced. of the Society of biblical Archaeology. Vol. 20, ст. 24—47). Від довгого часу війшло в звичай вважати дати подані у старозавітних книгах за цїлковито неправдиві. В теперішнїм розцьвітї ассиріольоґічних студий учені переконують ся, що-раз то більше, що „книга королїв" є реальною основою нашої історичної науки. Причину до сеї помилки дало первістне нерозуміне ассирийських написей, бо дати хронольоґічні не є предметом фільольоґії анї теольоґії, лише математики. Автор на основі астро-

номічних заміток на написях складає нову хронольоґію. Assurnasirabal прийшов на престол не 884 р. лише 930-го, 2 червня. Смерть Ахаба кладе автор на 854 р. а початок володіня Єгу на 841 р. пер. Хр. Віддаленє часу між упадком Самариї і володінєм Єгу зменьшує з 166 на 200 літ. Rassam, Hormuzd — Abraham and the Land of his Nativity (Proced. of the Society of biblical Archaoology. Vol. 20. ст. 70—92). В новійших і давнїйших часах богато сперечали ся про положенє краю „Ур Халдейців“ буцїм то родинне місце Авраама, особливо від відкритя кількох клинових написей в звалищах Moggayir, на полудневім кінци Мезопотамиї, на яких приходить імя „Ур“. Автор старає ся звалити ідентичність назви на написях з назвою згаданою у пятикнижію, одначе на його вислїди годї опирати ся, бо він зовсїм не обізнаний з ассиріольоґією. Lieblein J. — L' Exode des Hébreux. (Proced. of the Society of biblical Archaeology. Vol 20, ст. 277—288). По найбільш росповсюдженій гадцї вихід Жидів з Єгипту відбув ся за володїня Менефтеса I, сина Рамзеса II. Против сего виступав автор ще в 60-их і 70-их роках доказуючи, що ся подія наступила за Аменофіса III, котрий по його хронольоґічній системі володів 1355—1318 пер. Хр. Тепер подає він нові докази на потверджене своєї тези. Про їх стійність годї на разї судити, бо статя ще не скінчена. Schürer Emil — Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi. 3 Auflage. Bd. 2: Die inneren Zustände; Bd. 3. Das Judenthunn in der Zerstreuung und die jüdische Literatur. Leipzig, вел. 8⁰, ст. VI+584, V+562. Нове виданє сеї книжки стало конче потрібним, через новійші дослїди на сему полї. Відповідно до збільшеня материялу зросла й великість працї, так що первістний 2-ий том подїлено тут на 2 томи. Шкода лише, що много давних перестарілих уступів з попередного виданя (з 1866 р.!) перенесено у нове. Се замітне особливо у 3-ім томі. Schütz Ph. — Palästinensische Geistesrichtung und religiöse Parteien zur Zeit Jesu. Wien, вел. 8⁰, ст. VI+71. Pilcher E. J. — Herodian Pottery and the Siloam Inscription. (Proced. of the Society of biblical Archaeology. Vol 20. ст. 213—222). Про напись сільоамску писав автор ще попереднього року, доказуючи, що вона не походить з давнїйшого часу, як з початків християнської ери. Він опирав ся головно на палеоґрафічнім критериї, на новійшій формі деяких букв згаданої написи. Тепер збиває кілька закидів противників і звертає увагу на напись на збанку найденім Warren-ом 1869 р. між плятформою храму Ірода і пол.-сх. рогом огородженя Гарам. Він походить без найменьшого сумнїву з часу Ірода Великого. Отже д. П. порівнує азбуку обох написей і доходить до вислїду, що й сільоамська напись зложена у тім самім часї. Singer Wilhelm —

Das Buch der Jubiläen oder die Leptogenesis. Erster Theil. Tendenz und Ursprung. Stuhlweissenburg, 8°, ст. IV+322. „Книга ювилеїв" належить до найінтереснїйших з'явищ псевдоепіґрафів старого завіта. Етіопська версия видана Ділльманном і кусники латинської, видані Церіянї, повстали з грецького підкладу. По сьвідоцтву Гієронїма був первістний текст писаний по єврейськи. Що у тім творі не згадує ся про зруйноване Єрусалима, а противно вважає ся се місто осередком — то він мусїв бути зладжений перед війною з Римом. Про партийне становище автора ріжні ріжно писали. С. вважає його юдео-християнином, котрий боров ся против впливу поганства на християнїзм і против аброґациї мойсеєвого закона, за чим виступав св. Павло. Bettany G. T. — Asketsch of the history of Judaism and Christianity in the light of modern research and criticism. Ward, 8°, ст. 192. Lueken W. — Michael, eine Darstellung und Vergleichung der jüdischen und der morgenl. Christlichen Tradition von Erzengel Michael. Göttingen, 8°. Студия з обсягу науки порівняної релїґії, повна документів і леґенд єврейського і християнського походженя.

Про иньші східні народи лїтература дуже невеличка. Ми найшли лиш кілька замітнїйших розвідок, котрі й наводимо. Rouvier Jules — Les ères de Tripolis de Phénice. (Journal Asiatique. Neuvième série. Tome XI, ст. 1—34). Під володїнєм Ахетенїдів не мав Триполїс всїх привілеґій і прав, якими хіснували ся иньші великі фенїкійські міста. Одначе опісля приходить до певного рода автономії, на що вказують самостійні триполїйські монети. Сьому питаню присьвячена сеся розвідка і доходить до ось яких виводів: 1 Триполїс випускав в протягу II ст. пер. Хр. шкіряні монети без дати. 2. Монети шкіряні і срібні в датою починають ся роком 111 пер. Хр. Срібні зникають вже в 74 р. а шкіряні йдуть аж до 67 р. по Хр. 3. Монети сї носять дату ери Селевкидів або народньої триполїйської ери. На шкіряних з часу Авґуста стрічаємо еру Акцийської битви, і то в 31—13 р. пер. Хр. Противно, ери Помпея нїколи тут не вживали. Geiger Wilh. & Ernst Kuhn — Grundriss der iranischen Philologie. I Bd. 2 Abth. 1 Lief. & II Bd. 3 Lief. Strassburg, 8°. ст. 160, 321—480. Перший випуск 2-го віддїлу I-го тому містить розвідку: Horn P. — Neupersische Schriftsprache. Тут містить ся часть звукословна та наука про форми зі становища історично-етимольоґічного. Через се розвідка немов доповняє етимольоґічний новоперський словар того-ж самого автора. Богато готового в сїй справі найшов автор у славних „перських студиях" Гібшманна. Випуск II 3 містить кінець істориї новоперської лїтератури ученого Ethé, де головну увагу звернено на прозаїчну гарну лїтературу.

Наукові праці вичислені на кількох сторонах. За сим іде істория Персиї від найдавнїйших часів аж до упадку Сасанїдів, зладжена таким специялїстом як Юсті. Порівнанє зі звістною працею сего ученого з перед 20 років показує, як величезний поступ зробила наука історії східних народів у послїдні часи. Dahlmann Joseph — Buddha. Ein Culturbild des Ostens. Berlin, вел. 8⁰, ст. IX+223. Праця писана тим самим деклєматорським тоном, що і попереднї роботи сего автора. Тут находимо вічне повторюванє тих самих висказів, що буддизм не приніс нїчого нового для Індиї, що все в нїм пожичене, що його єство — лише неґация і знищенє. Супротив сего славить автор браманїзм, малює в ярких красках браманську культуру перед виступом Будди. Всї свої здогади зі студиї про Магабарату і Нірвану переносить він сюда як докази. Courant Maurice — La Corée jusqu'au IX siècle. (Archives pour servir à l'étude de L' Asie orientale IX, ст. 1—27). Жерела до старинної історії півострова Кореї маємо трох родів: китайські, з першого ст. пер. Хр. і 1-го ст. по Хр.; японські з 7-го і 8-го ст. по Хр. і корейські з часу далеко пізнїйшого часу (XII ст.), котрі одначе опирають ся на давнїйших жерелах в 4—7 ст. На основі сего материялу представляє автор відносини Кореї і Япану і її вплив на початки японської цивілїзациї.

2. Греция. І сьогорічна лїтература, подібно як тамтогорічна, виказує невелике число розвідок по полїтичній історії. Вся увага учених звернена тепер на археольоґічні роскопки і їх змаганя звернені до витвореня ясного образу житя приватного і культурного грецької суспільности. Ми зачинаємо від розвідок по археольоґії, переходимо потім до праць по полїтичній історії та історії грецької мови та лїтератури. Collignon Maxime — Geschichte der griechischen Plastik. 2 Bd. Ins deutsche übertr. v. Fritz. Baumgarten. Strassburg, лекс. 8⁰, ст. X+763. Праця проф. К., признана ученими за найлїпшу, заслугує безперечно на переклад на иньші мови. Сам переклад зладжений старанно і містить богато додатків і заміток переводчика. Wolters — Vasen aus Menidi. (Jahrbuch d. kais. deut. archäologischen Instituts Bd. 13, ст. 13—28). Zahn Robert — Vasenscherben aus Klazomenai (Mitth. des kais. deut. Archäologischen Inst. athenische Abth. XXIII, 1. ст. 38—79). A. Koerte — Kleinasiatische Studien, III. (Mitth. d. kais. deut. Archäologischen Inst. athenische Abtth. XXIII, 1, ст. 80—153). В тій части своєї просторої студиї обговорює автор фриґійські памятки, головно скальні гроби. Сей, тепер майже зовсїм пустинний край почав вабити археольоґів від часу славних розслїдів Ramsey-a. З незвичайною докладністю перешукав сей учений цїлий край, так що нїщо замітнїйше не проминула його увага. Не так щасливий був

він при відрисованю і докладнім описаню сих памяток. Се й спонукало автора до нової подорожи у Фриґію в р. 1894—95, котрої вислїди тут подає. Перш за все простує він дві головні помилки, що не давали справедливо оцінити фриґійські памятки: по перше, дослїдники вважали всї більші монументи за похоронні (sepulcral), а далї думали, що вони творять один ряд, на котрім можна слїдити крок за кроком переміни фриґійського стилю під впливом геленїзму, від IX ст. аж до часу Діядохів. Против сего ставить автор дві тези, котрі й доказує в розвідцї. 1. Так званий „гріб Мідаса" і всї подібні до него фасади з ґеометричним рисунком — се місця культу. 2. памятки дїлять ся на дві строго відріжнені части, між котрими лежить прогалина яких 600 лїт; всї твори, що показують вплив доспілої грецької штуки належать до епохи римских цїсарів, до 2—4 ст. по Хр. За сим слїдує детайльне описанє памяток обох епох. Prott H. von — Enneakrunos, Lenaion und Διονύσιον ἐν Λίμναις. (Mitth. des kais. deut. Archäologischen Instit. athenische Abth. XXIII. 2. 3. ст. 205—231). Six J. — Ikonographische Studien. (Mitth. des kais. deut. Archäolog. Instituts, roemische Abth. XIII. 1. ст. 60—78). Студия, що збирає і порівнує з'образжуванє у стариннім малярстві і плястицї історичних і мітичних осіб, тягнеть ся у сїм видавництві ще від 1895 р. В сїм зошитї обговорює автор статуї Гомера, при чім полємізує з Bernuolli-м. Szanto Emil — Stiertorso der Akropolis. (Jahreshefte des Österr. Archäolog. Institutes in Wien. Bd. I. ст. 191—196). Monumenti antichi publicati per cura della Reale Accademia dei Lincei. Vol. VIII. Con 14 t. e 238 incis. Milano, вел. 4° ст. 558. Подає й сего року богато материялу та розвідок по археольоґії. G. de Sanctis видає богато тесалїйських каменів з написями, лише в части нових, Savignoni публїкує жїночу голову з Ґортини, вроблену на спосіб праксителїйських Афродит. Головна часть розвідок посьвячена пра-італїйскій культурі. Weber — Die Hochdruck-Wasserleitung von Laodicea ad Lycum (Jahrbuch d. kais. deut. Archäologischen Instituts. Bd. 13 ст. 1—13). Ляодицейський водопровід звернув вже в XVII ст. увагу подорожника Дра Сміта, і єго описували вже не раз, хоч може не з таким фаховим технїчним знанєм як сим разом. Час будови водопроводу переносить у геленські часи. O. Benndorf — Bildniss einer jungen Griechin (Jahreshefte des österr. Archäolog. Institutes in Wien. Bd. I. ст. 1—8). Blinkenberg Chr. — Epidaurische Weihgeschenke. (Mitth. des kais. deut. Archäologischen Inst. athenische Abth. XXIII. 1. ст. 1—23).

Дещо інтересного находимо й до грецької мітольоґії. Gilbert Otto — Griechische Götterlehre. Leipzig. 8° ст. 516. Доґма-

тика грецької віри в богів виведена незвичайно штучно. Автор силкував ся подати цїлу купу нових бистроумних поглядів і насипав богато нїсенїтниць. Brown Robert — Semitic Influence in Hellenic Mythology. London. 8° ст. XV+228. Автор виступає против виводів М. Мюллера і А. Лянґа і твердить, що колись побідить „аріосемітська школа грецьких мітолоґістів“. Розвідка переповнена етимольоґічними продукціями á la Berard і не має нїякої наукової стійности. Reisch Emil — Athene Hephaistia. (Jahreshefte des österr. Archäolog. Institutes in Wien. Bd. I. ст. 55—93). Порівняна студия про спосіб представлюваня Атени Гефайстиї в V ст. перед Хр. і про культ, який їй віддавали при панатейськім сьвятї. Mommsen August — Feste der Stadt Athen im Alterthum. Geordnet nach Attischem Kalender. Leipzig. вел. 8° ст. VI+548. Нове виданє Геортольоґії з р. 1864. приносить много нового, відповідно до поступу розслїдів від 34 літ. Замітне лише занедбанє археольоґіної части і поминенє новійших археольоґічних робіт. O. Rubersohn — Kerchnos. (Mitth. d. kais. deut. Archäol. Instituts. athenische Abth. XXIII. 2, 3. ст. 271—306). Розвідка до археольоґії елевзинського культа. Verrall A. W. — Death and the Horse. (The Journal of Hellenic Studies. Vol. XVIII. part. I. ст. 1—14). Розвідка обговорює питанє, чи Греки, а властиво чи гомерицькі поети лучили понятє смерти з виображенєм коня. Питанє се важне для археольоґії штуки тай для релїґії. Чи поети описували Гадеса, бога смерти як „бога гарних коний“? Чи так треба толкувати слово κλυτόπωλος? Автор перечить сему. Таке розуминє річи не має, на його думку, нїякої здорової основи. Слово πῶλος в значеню кінь не було зовсїм відоме творцям Ілїяди й Одиссеї. Waser Otto — Charon, Charun, Charos. Mythologisch-archäologische Monographie. Berlin. 8° ст. VIII+158. Річи виведені в тій розвідцї не є нїчим новим. Що етрурийський Харун з молотом є демон етрурийського пекла, та що єго імя взято з Гелляди, що ново-грецький Харос має зі старинним Хароном лише імя спільне, а сама ідея само = смерть, так як її собі на заходї уявили — се річи відомі вже давно.

Burckhardt Jacob — Griechische Kulturgeschichte, 2 Aufl. 2 Bde. Stuttgart. 1898. ст. IX+370; 443. Книжка ся повстала з університетських лекций. Том. I. говорить про πόλις, II. про релїґію. На жаль, зміст не відповідає надїям, які викликує заголовок. Серед множества жерел автор тратить цїлий плян будівлї і подає очевидно „mixtum compositum“. Weber G. — Die Flüsse von Laodicea. (Mitth. des kais. deut. Archäologischen Instit. athenische Abth. XXIII. 2. 3. ст. 178—195). Автор виступає против поглядів Ramsey-а і боронить давного погляду, на основі Стратона і лядицейських

монет; по тім збирає весь доказовий материял на се, що Кадмос = Gök-bunar-su. Тут замітимо, що рівночасно появила ся робота I. G. C. Anderson-a — A. Summer in Phrygia (Journal of Hellenic Studies, XVII.), котра між иньшим займає ся й сею справою. Тут стрічаємо тезу, що Eleinos = Dere-köi-su. E. Babelon — Gétas, roi des Edoniens. (Journal international d'archéologie numismatique. Tome I. Athénes ст. 1—10). Народи, що у глибоку старину, за часів нападу Ксеркса, замешкували долину Стримону, не лишили по собі нїяких иньших слїдів, окрім монет. Сї кусники срібла визначають ся зовсїм окремим стилем і дають деякі рефлекси культурного житя тих „варварів". Автор обговорює відомі досї монети короля Едонцїв, Ґети, не знаного в історично; по стилеви монет автор кладе час єго володїня на початок V ст. Weilbach Fr. Drakon og Kylon. En kronologisk bemaerkning. (Nordisk Tidsskrift for Filologie 6, 4) виступає за роком 612 для Кильона. Dareste R., Haussoullier B., Reinach Th. — Recueil des inscriptions juridiques grecques. (deuxième serie, premier fascicule). Paris. 8⁰ ст. V+177. Перша серия сеї публїкациї вийшла в трьох випусках в рр. 1891—94. Перша часть сего нового випуска містить закони і постанови (décrets) і починає ся прегарним розбором законів Дракона. Друга містить богато актів і судових умов, третя кілька вироків. Ferguson, William Scott — The Athenian secretaries. Ithaca. вел. 8⁰ ст. 80. Про ріжних атенських γραμματεῖς. Доходить до вислїду, що тих урядників вибирали по строго офіцияльнім порядку філь. Radtke Wilhelm — Beiträge zu der Lydischen Geschichte des Xantos. (Progymnasium zu Bischofsweiler) 4⁰ ст. 21). Питанє про відносини Геродота до єго попередників може подати ще богато інтересних подробиць. Се бачили ми найлїпше на розвідцї Diel-a „Herodot und Hekataios" (Hermes XXII). Р. вибрав собі за тему моноґрафа Ксантос-а, що описав історию Лїдиї. Находимо тут зібране все, що можна дізнатись про час і житє моноґрафа, а також про його хронїку. Богато відомостий взятих із Ксантос-а є на думку автора, у Диметрия зі Скепсіс і Стратона. Wordhouse W. I. The Greeks at Plataiai. (Journal of Hellenic Studies. Vol. XVIII p. I. ст. 33—59.). Fritzsche Georg — Geschichte Platääs bis zur Zerstörung der Stadt durch die Thebaner im 4 Jh. v. Chr. Bautzen. 4⁰ ст. 28. Про прилученє Плятаї до Атен, її становище і долю у перських і пельопонезьких війнах, історию міста аж до другого зруйнованя Тебанцями. Burrows, Ronald M. — Pylos and Sphacteria. (The Journal of Hellenic Studies. Vol. XVIII p. I. ст. 147—159). Полеміка з ученими Lindsay i Grundy в справі звістного епізоду

пельопонезької війни між Демостеном і Бразідом. Karbe Hans — Der Marsch der Zehntausend vom Zapates zum Phasis-Araxes, nach Xenophonts Anab. III. 3. 6—IV. 6. 4. historisch-geographisch erörtert. Berlin. (Königsstädtisches Gymnas.) 4^0 ст. 38^0. Wilhelm Adolf — Ein Vertrag des Maussolos mit den Phaseliten. (Jahreshefte des österr. Archäolog. Institutes in Wien. Bd. I. ст. 149—162). Holleaux M. — Epigraphica (Revue des études greques, липень—вересень) обговорює: 1. Polykratès stratège de Cypre; се імя віднайдено на одній пафійскій написи. 2. Inscription de Pergame, яку прикладає до побіди Атталя під Хіосом. 3. Décret d'Alabanda. 4. Fragments de décrets de Mégare. 5. Inscription de la Lynkestide. Koehler U. — Die Eroberung Asiens durch Alexander d. Grossen und der korinthische Bund. (Sitzungsber d. Berliner Akademie ч. 7 і 8.). — розслїджує, о скілько коринтийський союз брав справдї участь при здобутю Азиї, і яке значінє прикладав Александер до кооперацпй своїх союзників. Підчеркує тїсну звязь між пожежою Персеполя і звільненєм коринтийських та грецьких союзних військ і показує, що Александер вважав сим програм воєнний виставлений в Коринтї звязковою радою 336 р. за сповнений.

Christ W. — Geschichte der griechischen Literatur bis auf die Zeit Justinians. 3-te Aufl. München 8^0 ст. XIII+944. Автор віддїлює від клясичного періода александрийський і два римські (перед і по Константинї). Праця надає ся не так до читаня як до информованя в поодиноких подробицях і вже мабуть сам автор мав се на метї. Schweizer Eduard — Grammatik der Pergamenischen Inschriften. Beiträge zur Laut- und Flexionslehre der gemeingriechischen Sprache. Berlin. вел. 8^0 ст. VIII+212. Автор розслїдив язиково оба томи написий з Перґаму, видані Fränkel-ом і виказує діялектичну ріжницю ґраматичних форм сих написий від аттицького. Bechtel Fritz — Die einstämmigen männlichen Personennamen des Griechischen, die aus Spitznamen hervorgegangen sind. (Abh. d. königl. Gesellsch, d. Wissensch. zu Göttingen. philol.-hist. Classe. Neue Folge Bd. 2. Nr. 5. ст. 1—83.). Цїль автора, натякнена вже у заголовку, є показати, що велика частина грецьких мужеських імен походить від односкладових призвищ. Він наводить множество прикладів, як незвістні прізвища, надані ізза якогось незвичайного момента фізичного, душевного або товариского житя, переходили з батька на сина, витискали властиве імя родове і ставали самі родовим іменем. Потім вичисляє всї такі призвища, надавані із-за одної із згаданих 3-ох причин. Allen T. W. — The Text of the Homeric Hymns. (Journal of Hellenic Studies.

Vol. XVIII p. I. ст. 23—32). Продовжене студиї над уставленєм тексту имнів. Тут обговоренї имни: Афродита, Діонизнй, Пан, і ин. Ludwich Arthur — Die Homervulgata als voralexandrinisch erwiesen. Leipzig. вел. 8⁰ ст. III+204. Закінчене цілої серії праць про науковий текст Гомера. Тут обговорює найновійші находки гомерових текстів (дублїнську і оксфордську публїкацию та женевський фраґмент) і остерігає перед їх перецїнюванєм супроти цитатів з часів перед александрийських. Потім подає збірку тих цитатів та доказує, що їх незвичайна згідність з нашим гомеровим текстом вказують на істноване гомерової вульґати в часах до-александрийських. Тота вульґата мала хоронити твори від усяких змін. Ćwikliński L. — O nowoodkrytych poezyach Bakchylidesa. (Akad. um. w Krakowie, histor.-filoz. kl.). Обговорює попереду папірусову рукопись та її лїтературне значінє для фільольоґічної науки. По короткім перегляді житя Бакхилїда, його відносин до Сімонїда і Піндара, його побуту на дворі Гієрона в Сиракузах і хронольоґії його поезий, переходить автор до розбору коротших епінїкій, та V і III оди на короля Гієрона. Під кінець додано кілька заміток про мову і метричний склад новонайдених поезий і коротку характеристику автора на основі тих нових і давнійше знаних творів. Schneider Gustav — Die Weltanschaung Platos dargestellt im Anschlusse an den Dialog Phädon. Berlin. 8⁰ ст. XV+138. Праця призначена для учеників до введеня у лектуру Плятона. Haigh A. E. — The Attic Theatre. 2 ed. revised, enlarged, and in part rewritten. Oxford, 8⁰, ст. XVI+420. Не вважаючи на рекляму в заголовку, видане се не ріжнить ся майже нічим від першого з 1889 р. Нова лїтература дуже мало використана. Kaibel Georg — Die Prolegomena ΠΕΡΙ ΚΩΜΩΙΔΙΑΣ. (Abhandl. der köngl. Gesellsch. d. Wissensch. zur Göttingen; philol. hist. Neue Folge. Bd. 2, ст. 1—70). Не богато переховало ся до наших часів з лїтературно-історичних праць старини. Через се тим більш інтересними являють ся prolegomena до грецької комедиї, призначені до введеня у лектуру Арістофана, а переказані нам Византийцями у численних рукописях сего писателя. Одначе автор не вдоволяє ся іменами такими як Плятонїос, Андронїкос або Тзетзес; він шукає за їх жерелами, за тим збірником, з якого черпали Византийцї свою мудрість. Busolt — Aristoteles oder Xenophon? (Hermes 33, 1) — обговорює відносини обох писателїв до себе з огляду на історию „Трийцятьох“ в Атенах. Аристотель хіснував ся записками Андротіона і його оповідане більш варто віри, як Ксенофонтове. Wunderer Karl — Polybios-Forschungen. Beiträge zur Sprach und Kulturgeschichte. I Teil: Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten bei Polybios. Leipzig, 8⁰, ст.

123. Характер деяких παροιμίαι, спосіб їх толкованя, знанє пароймїоґрафічної лїтератури у Полїбія вказують, що історик мав під рукою якийсь збірник грецьких пословиць, мабуть збірник стоіка Хризіппа. Одначе він мав ще великий засіб иньших пословиць, котрі забрав з релїґійної і епічної поезиї, з байок, оповідань і комедиї. Тому то його мова то вульґарне наріче піднесене у лїтературу. З тих пословиць видно цїлий сьвітогляд тодїшнїх Греків, їх почуте спільної звязи на духовім поли і висшости над иньшими народами. Herriot É. — Philon le Juif. Essai sur l'École juive d'Alexandrie. Paris, 8°, ст. 366. По осуду фахового критика (П. Вендлянда, Berl. philol. Wochenschrift 1898, ч. 11) поверховна компіляция.

3. Рим. У північній Італїї дали роботи останнїх десятьох лїт суцїльний, живий образ найдавнїйшого розвою культури. Пізнїйше доперва почала ся робота на другім кінцї Італїї, в Сицилїї. Се що почали: Cavallari i v. Adrian, Salinas i Mauceri никне перед роботою ученого Orsi, котрий від десяти лїт працює у східній части острова. Мало археольоґів ведуть розкопки з такою точністю і сумлїнностю, так всесторонно вихісновують свій материял, як сей останнїй. З найновійшими вислїдами роботи Orsi-я й иньших археольоґів познакомлює нас статя: Petersen E. — Funde und Forschung (Mitth. d. kais. deut. Archäolog. Instituts, roemische Abth. XIII. 2. ст. 150—191). Orsi віддїлює три епохи сикелїйської культури, котрі попереджає період передсикелїйський. Сей період, судячи лише по гробах, був заразом неолїтичний, бо находимо тут лише базальтові сокири і ножі з кременя, а нїчого металевого. Посудини з глини часто чудово викінчені, з орнаментарними прикрасами вирізаними на стїнах. I епоха — культура Сикелїйцїв. Ножі кремянні лучають ся ще часто. Прикраси з міди, алябастру і каменя. Деякі з тих річий, а особливо незвичайно делїкатно оброблені кусники костий, вказують на імпорт з передмикенської Трої. Начиня з глини мішаної з лявою окрашені орнаментом, рисованим кистею мінеральною чорною краскою. Орнамент майже виключно ґеометричний. II епоха — лучають ся ще ножі з кременя, прикраси з бронзи (желїзо дуже рідко): спіралї, перстенї; зі скла: перли. Нове з'явище — се вази безперечно микенського походженя. Найбільше число находок — се знов місцеві вироби з глини; орнамент на них по части вже рослинний і зьвіринний. III епоха — бронза ще головний метал. Деякі прикраси вже й зі срібла. В кераміцї зникає микенський імпорт зовсїм, за се приходять старогрецькі вази. В IV по-сикелїйській епосї замітний упадок місцевої штуки через грецьку конкуренцию. Сї вислїди довголїтної працї Orsi старав ся дальше розвинути Patroni в італїйських археольоґічних часописях і порівнати сикелїйські епохи синхронїстично з грець-

ками. Одначе його виводи не мають вже тої твердої основи, що виводи Orsi, операють ся часто на хитких гипотезах. Особливо не оправдана теза ріжниці етноґрафічної між першою і другою сикелїйською епохою і прикладанє першої до Сіканів, а другої до Сікелїв. Автор нашої розвідки д. П. противить ся навіть ріжниці, яку робить Orsi між періодом перед-сикелїйським і трьома сикелїйськими, та надає їх одному і тому самому племени. Він доказує се доволї основно на керамічних памятках, які мають ще найбільше ознак самостійности. Borie Fernand — La mort du minotaure. Miroir étrusque. (Mélanges d'archéologie et d'hist. XVIII année. Fasc. I—II, ст. 50—63). Amelung W. — Orphisches in der unteritalischen Vasenmalerei. (Mitth. des kais. deut. Archäolog. Instituts, roemische Abth. XIII. 2. ст. 97—107). Про найдений в Руво збанок з вибраженєм забраня Кори. Автор находить на сїм і на иньших малюнках на посудинах звязь з вірою в орфійські мистериї і вплив орфійської поезиї. Scott Leader — A Gallic Necropolis in Italy. (The Reliquary. Illlustrated Archaeologist. Vol 4, ст. 1—14). В північній Італії між Анконою і Ріміні сидїли в 3 і 4 ст. пер. Хр. Ґаллї Сенонські. Дотепер одиноким слїдом їх оккупациї був звістний „Aes з Ріміні" з характерним портретом Ґалля, тай імя Siniggaglia. Тепер найшов Conte Giampieri Carletti більш певне і несумнїве сьвідоцтво їх побуту, в ґалльськім цвинтарищи під горою Montefortino, коло Arcevi-ї. Крім кістяка найдено ґалльські етрурийські посудини з бронзи і множество золотих прикрас. Опісля, при дальших розкопках найдено ще богато кістяків з прикрасами чисто ґалльської форми. Roquefeul M. de — Recherches sur les ports de Carthage. (Acad. des Inscript. et Belles-Lettres. Comptes rendus des séances de l'année 1898. ст. 20—39, 653—666). На основі нових розслїдів і розкопок справляє дотеперішні погляди учених: Cecil-а Torr і Glauckler-а про старинні порти Картаґіни. Richter — Der Castortempel am Forum Romanum. (Jahrb. d. kais. deut. Archäologischen Instituts. Bd. XIII, ст. 89—114). Mau A. — Ausgrabungen von Pompeji. Insula VI, 15. (Mitth. des kais. deut. Archäolog. Instituts, roemische Abth. XIII, 1, ст. 1—59). В 1896 р. подав автор справозданє про відкопаний на Insula VI, 15, дім Веттиїв. Від сего часу відкопали цїлу Insula аж до міських мурів. Се по більшій части малі домики. Землетрясенє в 63 р. наробило тут богато шкоди і спонукало мешканців до перебудовуваня. Одначе головно лише на полудневім боцї Insul-ї; дальше на північ не було так великих шкід, і тут направляли лише доми, оскільки можна було. Всї ті нові будівлї, з одною лише виїмкою, не мають зовсїм нїяких мальованя, так що всї мальовань, навіть і найновійшого стилю, походять з часу перед 63 р. Тут автор реєструє

і описує всї відкопані доми, написи, знаряди і твори плястики. До розвідки доданий ситуацийний плян. E. Hübner — Die Büste von Ilici. (Jahrb. d. kais. deut. Archäologischen Instituts. Bd. XIII. ст. 114—134). 4 серпня 1897 найдено на східнім побережю Іспанії, на місци старинного Ілїці, памятку, що займає перворядне місце між викопками з перед-римських часів сего півострова. Се жіночий бюст з білого, крейдяного вапняка, дохований майже без ушкодженя. Автор, на основі виводів про вплив фенїкійської і грецької штуки на іберийську, кладе сей бюст у 4 ст. пер. Хр. і виказує на нім безсумнївний вплив грецької штуки. Degering H. — Ueber die militaerischen Wegweiser in Pompeji. (Mitth. des kais. deut. Archäolog. Instituts, roemische Abth. XIII. 2, ст. 124—146). Авторови удалось до чотирох досї відомих оскийських написей, котрих мілїтарний характер вспів уже доказати Nissen у своїх помпеянських студиях, віднайти ще пяту. Він бачить у тій новій написи потвердженє теориї Nissen-a і поборює погляд Conway-a, що вважає ті написи за оповіщенє місця, де задержують ся вози і лектики до найму. Задачею тих таблиць було орієнтувати чужі військові відділи, котрі не знали міських відносин. Stuhlfauth G. — Bemerkungen von einer christlich archäologischen Studienreise nach Malta und Nordafrika. (Mitth. des kais. deut. Archäolog. Instituts, roemische Abth. XIII, 3, ст. 275—304). Короткий реферат про археольоґічну подорож і нахідки автора в лїтї минувшого року. Про памятки з перших віків християнства на Мальтї маємо лише працю: Caruana — Report on the Phoenician and Roman Antiquities in the group of islands of Malta. Malta 1892 — котра опирає ся лише на сьвідоцтвах старих жерел, без найменьшої критики. Автор описує катакомбу S. Paolo, де відправляли богослуженє і в середних віках, — на се вказують пізнїйші малюнки на стїнах. Предмети тут найдені зберігать ся в музею бібліотеки в Валєттї. Епіґрафічний материял з'ужиткував уже Mayr. Далеко більше старохристиянських памяток находимо в Африцї, особливо в Альжирі. Нахідки тутешні головно трьох родів: написи, лямпи і мозаіки. Всї вони зберігають ся в Musée Alaoui des Bardo (пів милї від Туніса) і Musée de St. Louis (коло старинної Картаґіни). Інтересні також плити терракоти з релієфами, яких вживали до прибраня стїн старинних базилїк. Цікаво, що на них представлені не лише події з св. письма, але й поганські сюжети.

По римській мітольоґії находимо не богато праць. Виписуємо отсї: Besnier Maurice — Jupiter Iurarius. (Mélanges d'archéol. et d'hist. XVIII année. Fasc. III—IV, ст. 281--289). Між назвами, які Римляни лучили з іменем Юпітера подибуємо лише двічи назву „Iurarius"

і то не у писателїв, лише на написях. Вісконті, поясняючи першу зі згаданих написей (найдену 1854 р.) висказав здогад, що Iurarius означає местника зломаної присяги і відповідає грецькому Ζεὺς ὅρκιος. Оріолї противно читав сю назву Lurarius = бог слабостий жолудка (lura). Автор відкидає се останне толкованє і поясняє близше значінє першого. Wünsch R. — Sethianische Verfluchungstafeln aus Rom. Leipzig, 8⁰, 3 карти, ст. 123. Автор сеї прегарної роботи по історії релїґії віднайшов в Museo Kircheriano таблицї, найдені 1850 р. на Via Oppia і потім запропащені, і надрукував текст тих 48 таблиць і одної перехованої в Magazzino archeologico. Долучена до сеї публїкациї розвідка займає ся питанєм про час, з якого таблицї походять і про їх історично-релїґійне значінє. Відсїля довідуємо ся, що таблицї виготовано в останнїх десятках лїт 4-го або перших 5 ст. на замовленє візників (agitatores), котрі тут проклинають своїх соперників. Релїґійний обрій проклонів ґностичний, детайльнїйше сетіянський, мішанина египетських, жидівських, грецьких і християнських поглядів. Головним богом являє ся єгипетський Тифон-Сет. З тим богом, на погляд автора, з'єдинила сетиянська ґноза Сета, сина Адама, себто Ісуса-чоловіка. Riese A. — Zur Geschichte des Götterkultus im rheinischen Germanien. (Westdeutsche Zeitschr. für Gesch. und Kunst. Jg. 27, ст. 1—40). Хоч не численно осїдали Римляне в Ґерманїї, одначе з'уміли витиснути й тут своє пятно — особливо у надрейнських провінциях. Їх вплив був в ріжних часах ріжний і не на всї стани однаковий. Що се дотикає ся й культу богів, на се звернено досї мало уваги, проте задачею сеї розвідки є змалювати вплив романїзму, ріжницї часу і місця що до римського і домашнього культу. За жерела служать авторови вотивні написи на вівтарях і дарах, написи по сьвятинях, статуї і вісти у писателїв. З виводів автора наводимо, що низші верстви людности дуже мало підлягали впливови ґалльсько-римської культури (трохи більше по 180 р.) і переходять просто з кельтицизму у християнїзм.

Pais E. — Storia di Roma. Vol I, Parte 1, Torino, 8⁰. Hoim Ad. — Geschichte Siciliens im Alterthum. Dritter Band. Leipzig, 8⁰. Останнїй том сеї совістної працї визначає ся тими самими прикметами, що й два перші. Особливо замітний тут уступ (ст. 543—741) про історию сицилїйської монетної системи аж до доби Августа. Автор дїлить її на 11 віддїлів. До кождого віддїлу додана передмова, де автор обговорює крім історичних також і нумізматичні та артистичні питаня. Modestov — De Siculorum origine, quatenus ex veterum testimoniis et ex archaeologicis atque anthropologicis documentis apparet. Berlin, ст. 98. Про давну суперечку за походженє Сикулїв. На потвердженє своєї тези про лїґурийський початок Сикулїв

наводить автор Філїста і Феста, а далї опирає ся на археольоґічних роскопках учених: Мелліїлї, Кастелючо, Тремензано і ин. При лїнґвістичних виводах полемізує з прихильниками єдности Сикулїв з Італїками. Henderson B. W. — The Campaign of the Metaurus. (The English Historical Review ч. 52) — вважає неможливим винайти певне місце сеї битви. В „Hermes“ веде I. Kromayer дальше свої „Kleine Forschungen zur Geschichte des zweiten Triumvirats“ V. Іллїрийські походи Октавіяна 35 і 34/33 р. пер. Хр. Опис тих походів і пояснене, чому результат їх не відповідав великим приготованям і плянам. VI. Причини війни під Акцієм. E. Bormann — Neue Militärdiplome. (Jahreshefte des österr. Archäolog. Institutes in Wien. Bd. I, ст. 162—180). Автор обговорює тут диплъом найдений перед 2 роками в Мітровіцькім окрузї в ріцї Саві, порівнує його з иньшими, і по грубости плити виводить, що він походить з давнїйшої епохи. Детайльнїйше займає ся також двома иньшими диплъомами найденими у останнїх роках в полуд. Угорщинї. Schulten A. — Libello dei coloni d'un demanio imperiale in Asia. (Mitth. des kais. deut. Archäolog. Instituts, roemische Abth. XIII, ст. 221—247). Halgan C. — Essai sur l'administration des provinces sénatoriales sous l'empire romain. Paris, 8⁰. Schurz Wilhelm — Die Militärorganisation Hadrians. 2. Theil. Gymnasium zu M. Gladbach, ст. 32. В сїй другій части обговорено: 1. Зброю і вправи в уживаню її і 2. Боєвий стрій у фалянґовім порядку. Головні жерела, на яких опирає ся автор се Арриян і Веґетий. Offord Joseph — Roman Inscriptions relating to Hadrian's Jewish war. (Proced. of the Society of biblical Archaeology. Vol. 20, ст. 59—69). Перед кільканайцяти роками Дармштетер виказав на основі написий, як небезпечний для римської держави був бунт Бар Кохби, і що до придушеня його треба було стягнути аж 22000—23000 війська. Автор оцінює силу війська, призначену до тої цїли на 50.000. Gwatkin H. N. — Notes on some chronological questions connected with the persecution of Diocletian. (English historical review ч. 51) — кладе едикт Діоклєтияна против Манїхейцїв на 31 марта 297 р. і обговорює деякі дати у Евзебія „de martyribus Palaestinae“. Schulten Adolf — Die römische Flurteilung und ihre Reste. (Abhandl. der königl. Gesellsch. d. Wiss. zu Göttingen, philol.-hist. Klasse. Neue Folge. Bd. 2, ст. 1—38). Автор доказує, що не лише великі військові дороги лишили ся з римських часів до нинї незмінені, але що й пільні доріжки, які служили подїлом римських піль (centuriatio) лишили ся ті самі. Се слїдно особливо ярко на дороговій сїти околицї Парми, Больони, Парви й ин., де доріжки творять

квадрати відповідно римським „assignatio“ під кольонії. Один такий квадрат рівнав ся 100 подвійних „iugera“ (1 iugerum = пруському морґови). Він звав ся через те „centuria“, а поділ піль на центуриї „centuriatio“. Toutain J. — Études sur l'organisation municipale du Haut Empire. II. (Mélanges d'archéol. et d'hist. XVIII année. Fasc. III IV, ст. 141—163). В продовженю розвідки почато ще в 1896 р. обговорює автор питанє, чи провінцияльні міста римської імпериї, котрі носили назву кольонїй, мали самоуправу чи нї. Се питанє рішив був автор давнїйше афірмативно, у своїй розвідцї „Cités romaines de la Tunisie“, одначе против сего виступили такі поваги наукового сьвіта як проф. Beaudouin і Момсен. На основі листу Плїнїя мол. до Траяна і на основі Павзанїя доказує тут автор, що кольонії Апамея в Бітинії і Патри в Ахаї мали самоуправу. Те саме доказує потім на основі написий і монетних памяток про 12 иньших кольонїй. Одначе слабше вийшов доказ, що ся самоуправа була правилом у всїх кольонїях, що вона була наслїдком наданя містови назви кольонії. Bodewig — Das römische Coblenz. (Westdeutsche Zeitschr. für Gesch. und Kunst. Jg. 27, ст. 223—272. Старає ся відтворити образ і положенє міста за римських часів і подає його історию аж до V ст. по Хр.

Schanz Martin — Geschichte der römischen Litteratur bis zum Gesetzgebungswerk des Kaisers Justinian. I Theil. Die römische Litteratur in der Zeit der Republik. 2 Aufl. München, вел. 8°, ст. XVIII+421. Супроти першого виданя мало нових змін, лише всунено деякі нові уступи або переставлено. Тому не задержуємо ся при тій працї довше. Reinhold Gustav — Das Geschichtswerk des Livius als Quelle späterer Historiker (Luisenstädtisches Gymnasium) Berlin, 4°, ст. 20. Вивід сеї працї такий, що затрачений витяг з Лївія був жерелом для Periochae і Орозия, а також для хронїстів Евтропія, Феста, Кассіодора і Юлїя Обсеквенса. Свою гіпотезу про затрачений витяг опирає автор на обговореню кількох паралельних місць зі згаданих лїтописий. Fügner F. — Lexicon Livianum. Bd. I. Leipzig, 8°, ст. VI+1572. Giri Giacomo — Sul primo libro delle elegie di Properzio. Palermo. Обговорює деякі труднїйші місця з Проперция. Автор дав тут мало ориґінальних гадок, але умів зібрати справедливі погляди висказані вже давнїйше. Die Elegien des Sextus Propertius, erklärt von Max Rothstein. 2 Bände. Berlin, 8°, ст. XLVIII+375+384. Пояснене елеґій Проперция аж до найдрібнїйших детайлїв. Критику тексту виключив автор зовсїм і опирає ся на 5-ім виданю Гаупт-Балєна. У вступнім слові оповідає житєпись елеґіка, говорить про

елеґічну поезию взагалї і становище, яке в нїй займає Проперций. Само пояснене подає все, чого можна бажати для докладного зрозуміня поета. Fisch Rich. — Tarracina — Anxur und Kaiser Galba des Petronius Arbiter. Berlin, 8°, ст. 43. На погляд Момсена являє ся місто Кума місцем оповіданя одної части сатиричного романа Петронїя Арбітра. Ф. старає ся доказати, що Момсен не зауважив найважнїйших висказів Петронїя як раз до сего питаня, і що він надає деяким словам роману тїснїйше, як належалоб, значінє. Автор думає, що не Кума а недалеко віддалене місто Terracina, в часах перед-римських зване Anxur, треба вважати містом Trimalchi-a, а сама карикатура означає цїсаря Ґальбу. Prosographia imperii Romani saec. I, II, III. Pars III. Consilio et auctoritate acad. scient. regiae Borussicae edd. Paulus de Rohden et Hermannus Dessau. Berlin, лекс. 8°, ст. VI+502. Видавництво стоїть зовсїм на висотї своєї задачі і відповідає всїм вимогам. Завважати можна-б лише за рідке відсиланє до новійшої лїтератури в статях про писателїв грецького походженя. Schenkl Heinrich — Zur Kritik und Ueberlieferungsgeschichte des Gratius und anderer lateinischer Dichter. Leipzig. вел. 8°, ст. 387+480. (Sonderabdr. a. d. 24 Supplementbd. der Jahrbücher f. class. Philologie). Критично-палеоґрафічна студия ріжних рукописей, головно cod. Vindobonensis 277, Vindobonensis 3261 і Ambros. S. 81 sup. Arnim Hans von — Leben und Werke des Dio von Prusa, mit einer Einleitung: Sophistik, Rhetorik, Philosophie in ihrem Kampfe um die Jugendbildung. Berlin, вел. 8°, ст. 523. В перших столїтях римського цїсарства, великою симпатиєю у публики тїшили ся майстри слова, котрих звали софістами. Сюда належав Діон з Прузи. Одначе несправедливо вважати його звичайним фільозофом ретором, як се робить Фільострат в уступі йому присьвяченім. Діон в першій половинї житя старав ся блестїти, одначе опісля почув потребу моральної реформи і коли поступив сам на нову дорогу, вживав своєї вимови, аби й иньших навернути. Ся точка підчеркнена сильно в житеписи Діона, зложеній Synési-єм. Д. Арнїм розвиває лише те, що Synésios сказав, а при тім з великим знанєм обставин укладає працї Діона у хронольоґічнім порядку та дає докладний образ його розвою. Cassii Dionis Cocceiani historiarum romanarum quae supersunt ed. W. Phil. Boissevain. Vol II. Berlin, вел. 8°, ст. XXXI+690. Сей том обіймає книжки 41—60, отже, як звістно, текст самого Діона. Виданє оперте на основній критицї тексту і рукописий. Широко ужито також і найновійшу лїтературу. Butler Dom Cuthbert — The Lausiac history of Palladius. (Textes and studies. Contributions to biblical and patristic literature ed. by J. Armitage

Robinson Vol. VI Nr. 1). London, 8^0, ст. XIV+297. Головна вага сеї працї обертає ся коло реконструкциї найдавнїйшої форми „Historia Lausiaca" Паллядия, важної для істориї східного, головно египетського монашества. Се властиво лише вступна розвідка, бо містить prolegomena до виданя Паллядия, яке має появитись у дальшім томі. Обіймає критичний перегляд дотеперішнїх видавництв. Автор виступає за грецьким ориґіналом і вважає Руфіна лише перекладчиком. У другій части він характеризує теольоґічне становище Паллядия. Rehling Bernhard — De Fausti Reiensis epistula tertia. Münster, ст. 53. Ducc. Elmer Herbert Charles — Studies in Latin Moods and Tenses. Ithaca, вел. 8^0, ст. IX+231. Про уживанє латинських форм: coniunctivus hortativus, optativus, concessivus, dubitativus, prohibitivus і potentialis і особливо про ріжницю в ужитю coniunctivus perfecti і praesentis у того рода реченях. Altenburg Otto — De sermone pedestri Italorum vetustissimo. Leipzig, ст. 485+534, 8^0. Про характер і окремішности староіталїйської складнї і стилю, на основі материялу поданого у Шнайдера: Dialecti lat. priscae et faliscae exempla.

Під кінець обговорюємо ще кілька публїкаций по істориї церкви з перших віків християнства. Allard Paul — Saint Basile avant son épiscopat. (Rev. des questions histor. tome 64, ст. 1—52). Автор починає від історії родини св. Василия. Житє св. Василия описує він зі всею можливою докладністю аж по 368 р. Головним жерелом служать йому письма самого сьвятого і Григория Назіазенського. Тут можна запримітити, що автор, аби зібрати як найбільше подробиць, не дуже критично вживає своїх жерел. Gwatkin H. M. — Selections from early writers illustrative of church history to the time of Constantine. London, 8^0, ст. 214. Eugippii — Vita Severini denuo recognovit Th. Mommsen. Berlin, 8^0, ст. XXX+60. Невтомний робітник на поли римської історії видав сю незвичайно важну памятку на основі кампанських манускриптів, котрі він (против погляду Knoll-а) вважає за найлїпші. З дальші кляси рукописий: горішньо-італїйська, італїйська і наддунайська представляють три степени що-раз то більшого зіпсутя тексту. До видавництва додана карта старинного Норіка. Wolfsgruber Coelestin — Augustinus. Auf Grund des kirchengeschichtlichen Schriftennachlasses von Ioseph Othmar Kardinal Rauscher. Paderborn, 8^0, ст. XVI+952. Перворядне значінє, яке св. Августин займає в історії, оправдує до певної степени незвичайну великість присьвяченої йому працї. Одначе розвідка ся має більш характер популярного оповіданя, а не строго-науковий. Автор, обзнайомлений з величезною лїтературою, яка про сего дїяча вже істнує, забрав у свою розвідку множество чужих,

між собою навіть часто суперечних поглядів. Представленє науки і поглядів св. Августина не відповідає вимогам теперішньої критики; особливо слабко і млаво вийшов уступ про предестинацию. Одначе відділи, де описуєть ся житє і діяльність сьвятого, зладжені добре і з великою докладністю в подробицях. Augustini Hipponiensis episcopi epistulae. Recensuit et commentario critico instruxit Al. Goldbacher. Pars II. Vindobonae, 8⁰, ст. 746. Часть перша сего збірника появила ся 1895 р. Ся друга частина обіймає найважнійші листи, як переписку з Єронимом про пояснене посланія до Ґалатів, новий переклад св. письма і т. и. Незабаром має появитись переднє слово, що безперечно принесе богато нових інтересних поглядів. Schöler H. — Augustins Verhältniss zu Plato in genetischer Entwickelung. Jena, 8⁰, ст. 124. Виводи розвідки сходять ся з заміткою зробленою у иньших учених. Вплив Плятонїзму на Августина виходить найсильнійший в його першій писательській епосї. Чим більш Авг. поглублює ся в християнську науку про откровеніє, тим більш холоне його почитанє для грецького фільософа. Ladeuze Paulin — Étude sur le cénobitisme pakhomien pendant le IV-e siècle et la première moitié du V-e. Paris, ст. XI+390. Від часу появи публїкациї д. Амелїно богато писали про св. Пахомия і монахів горішньої Тебаіди. Коптийські і арабські рукописи, які він віднайшов і видав, звернули на себе загальну увагу. Робота д. Л. є доволї інтересна для тих, що займають ся початками монашества.

Др. Мирон Кордуба.



БІБЛЇОҐРАФІЯ

(рецензиї й справоздання).

Die Reste der Germanen am Schwarzen Meere, eine ethnologische Untersuchung von Dr. Richard Loewe, Галле, 1896, XI+269.

„До найпривабнїйших задач етнольоґічної науки, каже автор на вступі, належать безперечно дослїди про роскидані дрібні останки народів“. Ся досить зрозуміла цїкавість від давна вже притягла особливу увагу до останків ґотської, чи краще сказати — взагалї східноґерманської кольонїзациї на Чорноморю; в другій половинї сього столїтя не переставали появлятись розвідки про них, головно нїмецьких і російських учених; останнїми були розвідки Васілєвского (1878), Томашка (1882), Брауна (1892). Тепер д. Лєве присьвятив чималу специяльну студию сим останкам. Книжка поділяєть ся на чотири роздїли, присьвячені останкам Ґерманцїв в Малій Азиї, в околицях Тамани, коло Каспийського моря, в Криму і в Мізиї. Найбільше місця присьвячено Ґотам таманським — Тетракситам і кримським. Роздїл про Таманських Ґотів (с. 19—105) найбільш інтересний; автор зводить до купи гадки про них і приходить до переконання, що їх останки істновали до кінця XVIII в. і щезли аж коли російське правительство, здобувши Тамань, на ново її кольонїзовало; він се толкує тим, що відокремлене положеннє сих ґотських осад на Таманськім півострові (чи острові) давало їм можливість довго задержати свою национальність. Дїйсно, він наводить ряд згадок про Ґотів на Кавказї, „в сусїдстві Колхіди“ і т. и. (між иньшим і згадку Слова о полку Ігореві про „ґотських красних дїв“ він прикладає до сих таманських, а не кримських Ґотів — с. 35), потім виріжняє ті звістки про чорноморських Ґотів взагалї, що на його думку мусять прикладатись

до кавказьких Ґотів, але сї звістки дуже загальні, і при тім істнує велика перерва в звістках, що згадували б як раз про таманських Ґотів (більш меньш для VII—XIII в.); се все до певної міри ослаблює вивід автора, хоч він обставив його дійсно досить сильно.

Меньше нового і ориґінального міг автор сказати про Ґотів кримських; він зводить до купи звістки про них, аналїзує язиковий материял Бусбека і приходить до виводу, що се був діялект західно-ґерманський, але під ґотським впливом (с. 163). Сих кримських як і таманських Ґотів автор уважає Герулами, але всї доводи його на се, окрім простої правдоподібности, опертої на східній позициї Герулів, могли бути тільки дуже гіпотетичні.

Автор старавсь, скільки міг, використати лїтературу; одначе дещо, от як декотрі російські розвідки, здаєть ся знав він з других рук. Тому в деяких питаннях не міг він стати безпосередно на ґрунтї і мусїв повторяти як факт чужі гіпотези; вкажу його звістки про ґотського топарха, відносини кримської Ґотиї до Сьвятослава й ин. (с. 217—8). Але взагалї праця автора становить солїдну і користну вкладку в лїтературу питання. *М. Грушевський.*

Ю. Кулаковскій — Къ исторіи Готской епархіи (въ Крыму) въ VIII вѣкѣ (Ж. М. Н. П., 1898, II, с. 173—202).

Маленька розвідка проф. Кулаковского є коментарем до звістки виданого недавно de-Boor'ом (в Zeitschrift für Kirchengeschichte, 1891 і 1894) катальоґа грецьких епархий про ґотську митрополїю. Автор боронить гадку, що ся звістка належить до тогож часу як і цїлий катальоґ — до 2-ої пол. VIII в., і його гадка дїйсно має більш правдоподібности, нїж де Боора, що сї відомости зачисляє до часів Юстинїяна. Далї д. К. пробує з можливою докладністю означити вісїм катедр сїєї ґотської митрополїї, вичислених в сїм катальоґу — на них і полягає головний інтерес сїєї звістки, бо тут стрічаємо епархию хозарську, ітильську, оноґурську, гунську і таматархську. Осібний екскурс присьвячує автор місту Фулам, уважаючи, що се пізнїйший Старий Крим, і що тут, в сусїдстві Фул, була якась хозарська кольонїзация. Чи були Фули акурат на місцї Старого Крима, чи нї, але, очевидно, були десь в тих місцях, і тотожність Хоцірів катальоґа з Хозарами, дїйсно, досить правдоподібна.

Взагалї розвідка д. Кулаковского написана основно, виводи зроблені науково, обережно і оперті на докладнім студийованню звязаних з ними фактів і материялів, тож маємо тут користну вкладку в богату лїтературу Крима. *М. Г.*

Ю. Кулаковскій — Христіанство у Аланъ (Византійскій Временникъ, 1898, I—II, с. 1—18).

Автор ставить за задачу: означити хронольоґічно початок християнства у Алянів і на підставі кореспонденциї патр. Миколая Містика датує його початком X в., потім слідить дальшу історию християнства у Алянів і алянської епархії до XV в. Для нас мають близший інтерес кінцеві сторони розвідки. В своїм часї д. В. Мілєр у своїх Осетинських етюдах висловив гадку, що алянська (яська) кольонїзация в XI—XII в. ще досягали Дона; тепер д. Кулаковський (не згадуючи про попередні виводи д. Мілєра) приходить до тогож вивода; тут інтересні його доводи, що алянська людність була в Танї; натомісь він безпотрібно кладе „во главу угла“ звістку нашої лїтописи під 1111 р. про половецькі городи: гадка, що ся звістка говорить про християнську людність сих городів оперта на непорозумінню (див. мою Історию України-Руси I, с. 391, прим. до с. 142). *М. Г.*

А. Соболевскій — Двѣ замѣчательныя рукописи XIII вѣка.

— Двѣ библіографическихъ рѣдкости (Чтенія київ. істор. товариства, т. XII, с. 3—21).

В першій замітцї д. С. описує два євангелія, перше — євангеліє 1283 р. Евсевія поповича. Запись сеї памятки показує, що автор її був підданим галицького князя; д. Соболєвский догадує ся, що він жив в тих руських оселях, котрі стикались з болгарськими оселями, отже або на Буковинї або в північній части нинїшньої Молдавії.

Ся гадка дуже привабна, але факти подані в записи писаря промовляють за тим, що євангеліє писано в Холмі — на се вказано було проф. Грушевським у Записках т. XIV бібл. с. 40.

Друге євангеліє знайдене в Народній Біблїотецї м. Софії походить так як перше з кінця XIII в. Язик сеї памятки середньо-болгарський з численними русизмами. Поминувши те, язик обох сих памяток дуже схожий. Ріжниця лиш така, як каже д. Соболевский, що ориґіналом софійського євангелія був текст середньо-болгарський, а другого руський, але й софійське євангеліє по думцї д. С. було списано на тімже русько-болгарськім пограничу.

В тійже Народній Біблїотецї в Софії д. С. знайшов збірник книжочок руських і польських з кінця XVI і з початку XVII в., і в нїм між иньшими оправлено незвісну дотепер книжечку:

Ламентъ домѹ княжатъ ѡстрозскихъ.

На жаль з сеї книжки дуже мало що заховало ся.

На першій картці вона має таку напись:

Ла́ментъ | до́моу кнѧжа́т | ѡстрѡ҃скихъ. | на҃ зе́шлый҃ с того свѣта | ꙗсне ѡсвецонымъ | кн҃жате́м але́ѯа́ндро́м | конъстан́ти́новичо́м | кн҃жате҃ ѡстрозски́м | воево́дою волы́нски҃. | В ро́ку тысѧчно҃ шесть со҃ | третемъ. мц҃а деке́врїѧ | в҃ днѧ.

На другій стороні першої картки герб князів Острозьких і вірші на герб.

Початку „Ламента", кінця і кількох карток в середині нема.

Заховали ся такі вірші: Мова вдови, Отъ небожчика до жоны, До товаришовъ, Отъ отца до сыновъ, — де батько так говорить до синів:

„Памятайте жесте с княжатъ рускихъ острозскихъ вышли,
ихъ вѣру дѣльность, и набожность мѣйте на мысли.
Вами хочу похвалитися перед' маестатомъ,
божимъ, кгды з васъ жаденъ не будет' апостатом'...

Дальше заховали ся вірші: До слугъ, До всѣхъ посполите, О томъ, поком' тотъ ламентъ і Ксюнже Янушъ до брата.

Соболевский догадує ся, що автором сих віршів — не богатих змістом — був один з учителів острозької академії.

Друга рідкість, описана д. С. в другій замітці, переховує ся в московській Типографскій бібліотеці; се польська книжка з 1625 р. Її заголовок такий: Labirynt | Abo | Drogá záwikłána: | Gdzie piękna Mądrość z po- | winności swey Pp. Mohy- | lowiánom y im niektorym w przed- | sięwzięciách swych podobnym krot- | szą y dáleko lepszą drogę pokázuie. | Napisana | Przez | Thomasza Yewlewicza | studenta náuk wyzwolonych. | Do Bráctwá młodszego Mohylowskiego no- | wo poczętego ku sobie cále vprzey- | mego. rć. rć. | W Krakowie | W drukárni Fránciszká Cezárego Roku P. 1625. На противній стороні першої картки: Bractwu młodszemu Mohylowskiemu nowopoczętemu, | Thomasz Jewlewicz naniższe służby zaleciwszy etc.

Як видимо з написи, автором сеї книжки був Тома Євлевич, правдоподібно той сам, що був в р. 1630 ректором Брацької школи в Київі. В ній говорить він про могучість і силу давньої Руси, про Київ, Галич і нарешті — про запорозьких козаків. *С. Гм.*

Всеволодъ Миллеръ — Очерки русской народной словесности. Былины, I–XVI, Москва, 1897, ст. VII+464.

Книжка з вищеподаним заголовком представляє з себе збірник 16 статей д. Міллера, присьвячених чи загальній характеристиці билинної поезиї чи окремим її сюжетам і мотивам. Всї отсї статї надруковані були

ранійше в ріжних российських часописях і збірниках (Русская Мысль дві, Журн. Мин. Нар. Просв. 8, Этноґраф. Обозрѣніе 3+1 і в збірн. Починъ 2) і майже всї були обговорені в ріжні часи на сторінках наших Записок. Лише в двох статях зауважили ми відміни від їх прототипів: статя XII — до билин про Садка — се доповнена й трохи перероблена розвідка д. М., що була падрукована вперше в Журн. Мин. Нар. Просв. 1879, ч. CCVI під иньшим заголовком, і в статї XV до билин про Іллю Муромця ми знайшли на ново зроблений розділ д.

Таким чином, — коли отсї статї були надруковані ранійше, розбирати і подавати їх зміст — праця зайва і не цікава: через те ми застановимо ся трохи на думках, що висловив д. М. в передмові. Се тим цікавійше, що вчений етноґраф, більш ніж 20 років простудиювавши российську билинну поезию, висловлює тут дуже цікаві погляди на метод студийовання й його здобутки. Сьогочасний стан, каже він, студий над российськими билинами не дає нам можливости відповідати на всї питання, що виникають в отсїй сфері, і збудувати зовсїм докладну, наукову гіпотезу. В студиях такого характеру важне значіннє мають т. зв. паралєлї й порівняний метод: вони дуже користні і збогачують нас дуже цікавими спостереженнями. Але зовсїм не можна думати, що пильний, детальний аналїз ріжних мандрівних, „бродячих сюжетів“, даючи нам їх ґенеальоґічну клясифікацию, може й визначити, у всїх випадках, той шлях, яким ішов сей чи той сюжет від одного народа до иньшого. Порівняний метод має велику вагу і дуже користний для науки метод, але пізнати ті шляхи, якими розповсюжувала ся нїде не записана казка протягом многих віків — се теж саме, що піймати вітер в полї. Спитати, звідкіля примандрував отсей сюжет — се значить спитати, від кого чув билину наш співець, спитати про біоґрафію нїкому невідомого автора билини. Тут нїколи не можна вважати на ґеоґрафічне спорідненє, бо іноді казки з місцевостей дуже віддалених між собою мають надзвичайно богато спільного. Через те в своїх студиях над билинами я більш студіював історию билин і відгук історії в билинах: працю треба починати з верхньої верстви билинної поезії, де найменьше темного й незрозумілого. Таким чином ми можемо визначити найбільш архаїчні її елементи, а потім вважаючи на історичні натяки і вияснити період і район її ґенези. Під отсїєю верствою лежать ще низші верстви, ще більш архаїчні моменти народньої творчости, але се вже не є поле науки, а сфера дуже непевних виводів і анальоґій.

О. Г-ий.

Мандельштамъ — Садко Вейнемейненъ (Ж. М. Н. Пр. 1898, II, ст. 328—338).

Ще в початку своєї наукової діяльности д. Міллєр висловив думку, що руська билина про Садка є відгуком финської Калевали та що постати Вейнемейена и Ahto з одного боку й Садка та морського царя билини з другого — стоять в певнім звязку між собою. По кількох роках д. Міллєр повторив отсю свою гадку (1879) й тепер знов у своїй книжці, що має дати резюме його праць в сфері руської епічної поезиї, вертаєть ся до давнього погляду на Садка (Очерки русской народной словесности гл. XII). Таким чином можна бачити, що ся паралєля має значіннє для вченого й на його погляд знаходить потверженния в народнім епосї. Зовсім иньше становище до отсего питання д. Мандельштама в вищезгаданій замітцї. Крім методольоґічних уваг д. Мандельштам користуєть ся й иньшими арґументами: він закидає неавтентичність тим уривкам Калевали, якими підпирає власну гадку д. Міллєр. Се давнє питаннє про наукову вартість етноґрафічних записів Lönnrot'а й уважаючи замалим власне знаттє финського фолькльору д. Мандельштам звернув ся до специялїста в отсїй сфері проф. Гельсінгфорського унїверзитету Карла Крона. Замітки відомого фолькльориста з приводу поданих в розвідцї д. Міллєра уривків Калевали д. Мандельштам наводить в своїй статї і вони мають певну цїкавість (про Wellamo, Wellamo neiot і т. и.) для того, хто студиює финський епос. *О. Г-ий.*

Ѳ. И. Леонтовичъ — Крестьянскій дворъ въ Литовско-русскомъ государствѣ (Журналъ Мин. Нар. Просвѣщенія 1896, II—IV, X, XII, 1897, IV—V).

Під таким титулом професор варшавського унїверситету Леонтович надрукував доволї велику статю (цїлу моноґрафію). Праця ся складаєть ся із коротенького вступу і чотирох відділів. Зауваживши, що в литовсько-руській державі до новійших часів істнувало два типи дворів 1) панський, що з кінцем XV віку прийняв форму польських zagrod і замків шляхетських і 2) селянський, що підлягав державі та з вічному праву тих, хто володів панськими дворами, проф. Леонтович в коротенькому вступі своєму викладає плян своєї працї. В першому відділї (II с. 341—382 і III 1—42) автор на підставі джерел поясняє численні назви селянських дворів; їх ріжнородність поясняєть ся тим, що майже в кожному повітї Литви та Руси місцеві обставини життя викликали осібні форми оселювання, а значить і осібні свої назви. Форми оселювання під впливом ріжних обставин (побільшення напр. кількости людей) мінялись, назви-ж часто зіставались тіж самі, хоч

поруч з ними вживались і нові. Через се і виходить страшенна плутанина в назвах. Через сю то плутанину читачеви трудно розібрати ся в назвах, щоб по схожим прикметам зґруповати їх в окремі ґрупи, і в сьому читачеви не поміг і сам проф. Леонтович, хоч треба признатись, що такому зґрупованню багато вадить і те, що одна назва часто означає то частину села, то ціле село, то такий хутірець, що тягне до села, то зовсім самостійний. Одначе я думаю, що деяке ґрупованнє можна булоб зробити і се відчував сам проф. Леонтович, бо в згаданому відділї всеж таки проглядує де-не-де тенденция до зґруповання назв. Може для проф. Леонтовича зґрупованнє се й ясне, але читачеви, що знайомить ся з виводами, до яких дійшов автор моноґрафії, доволї трудно вирозуміти таке зґрупованнє. На мій погляд, се значний мінус в праці проф. Леонтовича.

В другому відділї (IV, 203—217) запримітивши, що стародавні Славяни жили дрібними хуторами, проф. Леонтович доводить, що хуторний тип селянських осель треба вважати найбільш характерною і роспосвсюдненою ознакою у всїх повітах Литви-Руси, особливо там, де тілько починалась кольонізация. Українсько-руські землї Литви-Руси (лївобережна Україна, Київщина, повіти Черкаський, Канївський, Брацлавський й ин.) в XV і в XVI в. зовсїм не знали великих сїл, а мали тілько городи (міста), хутори, пасїки, входи, стани і т. и. Такі-ж хутори під ріжними назвами стрічають ся в середній і північних частях Литви, а також і в руських землях, що були під властию польських провінций (див. 204 стор.). Дрібні хутірки, при побільшуванню селян, згодом ставали великими селами. Але не скрізь, як показують інвентарі і иньші джерела, хутори розростались в села: „в деяких місцях, каже автор, рільники через місцеві обставини, повинні були все вести хуторне житє, не мали можливости заводити у себе великі села.

Так було нпр. на Пинському Полїсї, що вкрито болотами і низинами, не здатними до значної земляної культури. Культура велась тут на маленьких, роскиданих острівцях, між мало придатними для обробки болотами і пісками, селяне могли жити на таких острівках тілько невеличкими димами-дворищами. Коли дворища розростались, нові родини повинні були, хоч і не хотіли, виходити на иньші місця, пришукувати для своєї осади свобідні острівцї та заводити тут нові дворища з самостійним хазяйством“ (ibid. стор. 209).

До сього вів і самий устрій сїльського господарства. Дїло в тім, що тодї в степах та лїсах рільник сидїв на одному місцї кілька років, поки його земля не перестане родити, а тодї переходив на нове місце, а таких місць, коли людей було ще не багато, було доволї, се

господарство перелїжне в степах, і лядинне, або огневе, підсїчне в лїсах.

Далї, селянин займав ся не однією тільки рілею, але й всїлякими промислами — пчільництвом, скотарством, рибальством, ловами звіриними, пташиними і т. и. Усї такі „стани“ і „избы бортницкіе“, пасїки, становища, затони і т. и. скрізь мали значіння окремих хуторцїв, роскиданих далеко один від одного через самі обставини ловецького і иньших промислів, що потребували для себе богато місця і відокремлювали лїсні і степові стани і двори.

Крім того, велике значіннє мала ще й система натурального господарства в Литві-Руси. Річ в тому, що в маєтностях господарських і панських усї потреби господаря, пана і їх фільварків задовольнялись власними робітниками — працею селян, що відбували певні служби; через такі служби, що лежали на їх землях, селяне і відокремлювались і ґрупувались окремими хуторами. Мала значіннє і система данин — земельних участків дрібній шляхтї задля служби, кольонїзациї і т. и. Нарештї, на хуторну форму селянських осель мали великий вплив і татарські набіги, що не давали осадам розростати ся в великі села. Такі обставини вичисляє проф. Леонтович.

В третьому відділї своєї моноґрафії (ib. 217—241) автор студіює питаннє про те, із кого складав ся селянський двір. Джерела вказують, що в селянських дворах жили „люде з дїтьми“ — синами жонатими і нежонатими, також з дочками замужними і незамужними; далї в дворах жили брати з синами і сестрами, також з „синовцями“, „братаничами“ і „братаннами“; далї в дворах жили дядьки з дядьковичами або братами стрийними; нарештї в дворах жили зятї, невістки, пасинки, шурини і свояки. Частож замісць того, щоб перелїчувати синів, братів, братаничів, дядьковичів і ин., джерела прямо уживають вирази: „племя“, „племенники“ і „родичі“.*) Сїмї, в які входили брати, племенники і взагалї родичі, жили в своїх димах і хуторах неподїлено; в певних обставинах такі сїмї розростались в значні хутори. Але не скрізь се було: навпаки-ж часто під впливом тих обставин, про які згадувалось вище, селянські сїмї, що жили неподїлено і мали спільні будівлї, рілю і хазяйство, повинні були подїлятись на окремі господарства і виходити на нові місця. Такий розділ сїмї часто вів і до подїлу податків і повинностей, що лежали на старій сїмї, хоча се незавсїди бувало: виділена сїмя часто відбувала податки спільно з старою.

---

*) Проф. Леонтович висловлює думку, що „рід“ в значінню кровного звязку не стрічаєть ся в джерелах про селян і що се слово має шляхетський ґенезіс (стор. 226).

Крім свояків, в одному дворі проживали часом люде зовсїм чужі одні одним; вони звались ріжно: сябрами, потужниками, товаришами, спілниками, половинниками, приймаками, участниками, дольниками, витниками, сусїдами і ин. Пообіцявши простудіювати значіння всїх отсих чужаків де инде, проф. Леонтович у третьому відділї говорить тілько про сябрів. Сябри, каже автор, стрічають ся в джерелах земель литовських, кривичських, Підляхії та Сїверщини. „Сябрами вважались не тілько люде, що належали до однієї сільської служби і що сиділи вкупі на одній рілї — спільній власности — але й люде, що жили в ріжних дворах і навіть в ріжних селах, раз вони тілько мали спільне бортяне хазяйство, що заведено було спільною їх працею в сусїднїх лїсах і пущах (232 стор.). Крім селянських дворів, сябри зустрічають ся і в дворах міщанських і шляхетських.

Нарештї в останньому відділї, найбільшім із всїх (X. 174—203, XII. 153—192, IV. 408—462, V, 1—43), проф. Леонтович розповідає про економічний устрій селянського двора, про катеґорії служебних людей і про долю селян за часів заведення в господарських і панських маєтностях так званого волочного господарства.

Селянські двори — се окремі господарства на підставі кооперациї. Селянський двір, подібно як і панський, се ціла маєтність з певними територияльними границями і „обыходами". Сябринне господарство містило 1) рухомість — статок, річ, добиток, пожиток, і реманент (інвентар), 2) нерухомість (хати, обори і всякі дворові будівлї) і 3) землю — орану і неорану з усякими вигодами для промислів. Землї звались ріжно, найчастїйше — дїдиною, отчиною і господарством. Селянська вітчина все одно що шляхетська маєтність, hereditas paterna і спадала на дїтей від батьків і дїдів. Селяне-отчичі відомі вже за часів Міндовга і про них стрічають ся відомости далеко пізнїйше — в XV і XVI в.

Селяне здобували свої вітчини (батьківщини) перш за все через займанщину. „Селяне, каже проф. Леонтович, що засиділи займанщину і разом з своїми свояками та сябрами-потужниками вложили в ню працю, через се саме одержували на свої займанщини отчинні права, подібно як бояре (X, 180 стор.). Коли такі займанщини і могли відбирати ся (в данину) господарем і панами, то не інакше, як за гроші.

Далї, отчини здобувались селянами через купівлю не тілько у односельчан, але й у бояр, Татар, міщан. Нарештї отчини здобувались і через данини.

Що до прав селян роспоряджати ся своїм господарством, то до XVI віку вони користувались повними правами власности зарівно з боярами та иньшими вільними людьми. Але уже з початку XIV віку вимагалась згода господаря або пана, коли селянин хотів розпорядити своєю отчиною,

тілько се господарське призволеннє корінилось не в праві власности господаря на всї селянські землї, а в тягловому їх характері — в тому, що „всї свої служби селянин споконвіку ніс з своїх отчин, данин і куплених“. Така згода господарська і панська з кінця XV віку стає обовязковою для селянина, коли він хоче роспорядити своєю землею. Тут уже ми стрічаємось із початком кріпацтва.

Несвобідні, залежні люде зустрічають ся в джерелах починаючи від 40-х років XV віку під назвою людей „извѣчныхъ неотхожихъ“. Головною прикметою залежних людей було старожильство; вони вже не мали права виходу із свого двору. Під впливом такого кріпацтва змінилось і саме значіннє слова „отчич“. Під отчичом, як і під „извічним“ чоловіком за часів Статута всїх трьох редакций розумів ся селянин, що сам залежав від свого господаря і пана, до якого він перейшов як спадщина; „кваліфікация спадщини, каже автор, означає відносини отчича не до його землї-отчини, а до самого дідича, отчича його отчини (ibid. 192 стор.)“.

Кріпацтво утворилось споквола і виявлялось спершу в формі glebae adscriptio, перейнятого із Польщі. Сяж остання сама реципирувала від XII до XIV в. германське Hofrecht, де селянинови давалась земля на віки, тілько за се він обовязував ся вічно сидїти на своєму ґрунтї і відбувати з нього тягло на користь пана; правда, селянин мав право і покинути свій ґрунт, але тілько тодї, коли він на своє місто посадить другого, хто-б прийняв ся за нього нести його обовязки. Проф. Леонтович думає, що в такій же формі glebae adscriptio спершу вживалось і в Литві-Руси (195 стор.). З половини XV віку помічаєть ся тенденция господарів і панів-шляхти уставити вічне право на селян-отчичів без всякого права виходу їх. Повна реалїзация згаданої тенденциї настала від часу земського привілею 1457 року, бо сей привілей підтвердив і оформив социяльні відносини, що склались далеко ранїйш. Тут же проф. Леонтович доказує, що згаданий привілей 1457 року мав однакове значіннє не тілько для панських, але й для господарських селян, і значно ослаблює думку деяких вчених, що згадане кріпацтво істнувало не скрізь по Литві-Руси.

Розвиткови кріпацтва дуже сприяла з одного боку система натурального господарства в Литві-Руси. Через тїсний звязок селян з землею, служба, що лежала на землях, переносилась на самих селян, а се безперечно дуже сприяло кріпацтву. З другого боку кріпацтву сприяли політичні умови — широкий розвиток шляхетських libertates et iura, на яких засновувалось скупленнє земель в руках тілько господаря і шляхти. Згадані умови були загальними підвалинами кріпацтва. Специяльними джерелами кріпацтва були: 1) спадковість — те, що належ-

ність окремих людей до певної верстви суспільства вважалась по дїдам їх і батькам: в якому станї був дїд і батько, в такому-ж станї уважав ся внук і син; далї 2) земська давність — коли вольний чоловік засиджував на відомому містї давність, він ставав „засїдїлим“ і втрачував право виходу; земська давність спершу давала тілько право з засілого чоловіка брати викуп, коли він захоче вийти, а потім, по соймовій конституциї 1685 року, чоловік, що зажив давність, ставав власним без усякого викупу; 3) порядні або служебні записи, що видавали вільні люде на добровольну службу панам на віки; 4) купівлї мужицьких отчин і 5) данини господарських дворів і маєтностей з людьми і землями, а також сіл, дворищ, служб, а иноді просто людей. Про данину я не буду тут говорити, бо скоро маю подати про се осібну статю.

Кріпацтво одначе не обіймало всїх людей, що жили в селянських дворах і селах. Сюди не належали вільні люде, що носили ще багато иньших назв (похожі, захожі, незасидїлї люде і ин.). Що до того, звідки брались сї вільні люде, то треба сказати, що основні прінципи кріпацтва ставали й підвалинами висвобождення. Сюди належать: 1) спадковість — той уважав ся вільним, чий батько і дїд був вільним; 2) земська давність — коли блудящого чоловіка на протязї земської давности його пан не находив і не забирав, він ставав вільним; 3) приходні із міщан, вільних людей і з-за границї; 4) ряди-записи про добровольну службу — воля для таких людей забезпечувалась записами, грамотами, листами і 5) воля прихожих людей забезпечувалась в данинах.

Прихожі люде сидять на господарських землях або самостійними димами-дворищами, або присажують ся до дворів селянських отчичів. В першому разї вони мають дїло тільки з господарем і панами, в другому — з самими селянами. Одначе, чи живе прохожий чоловік на панській, чи на селянській землї, він господарує не як сябр, а як товариш по службі, потужник — дольник. Дольник часто тілько користуєть ся землею, що належить панови, або селянинови-отчичови й за свою працю одержує певну пайку у всьому, що придбає двір від рілї, ловів, затонів і т. и. На такому прінципі сябринної кооперациї розвились ріжні системи: із половини, із третьої, із четвертої долї.

Нарештї, в селянських дворах була ще одна ґрупа людей — се люде нові, вольники, що певний час користувались повною або неповною волею від служби, повинностей, від даней і поплатків панам або господарю. Такі люде звались також слободчиками, жалобщиками, лисичниками і т. и. Речинцї були ріжні, від 2, 3 років до 16, як де; звертала сь також увага і на те, з кого походив новий чоловік. Коли речинець кінчив ся, вольник вступав до катеґориї людей старожитних. По ухвалї витебських панів 1531 року осада з волею обмежувала право виходу:

чоловік, що висидів волю, повинен був своєму панови протягом стільких років, скільки він сидів на волї, давати певну долю здобутків свого господарства, або служити тяглими роботами стільки-ж років, роблячи на пана по два днї в тиждень. Тілько після повного одробітку волї, похожий чоловік міг вийти, инакше він за самовільний вихід попадав в неволю.

Нарештї проф. Леонтович звертаєть ся до людей „старожитних", що відбували звичайні селянські служби. Сї люде подїлялись на **людей служебних і на людей тяглих або чорних.** Перш нїж в подробицях поговорити про сї дві головні ґрупи людей старожитних, проф. Леонтович дає загальний погляд на підданство селянства в Литві-Руси. До початку XV віку, коли почав ся польсько-нїмецький вплив на побут суспільства Литви-Руси, селяне, що жили в приватних маєтностях, відбували тягло 1) господарське, що засновувалось на ius ducale литовських великих і удїльних князїв і 2) панське, що виникало із права власности панів на службу селян з їх земель і вигод. Се тягнулось до порівнання прав панів Литви-Руси з правами польської шляхти на маєтности, що сталось після цїлого ряду привилеїв, починаючи від привилеїв 1387 року до 1457 року і дальше, коли ius ducale було признано за всїєю шляхтою литовською, жмудською і руською; від сього часу панські піддані увільнені від всяких повинностей на господаря, окрім повинностей, що стояли в звязку з земською обороною. Ся експропріация прав господарського (в. княжого) скарбу потягнула за собою експропріацию й иньших прав господарських. Так привілей 1457 року передав шляхтї повний суд, а привілей 1492 р. санкціонував участь маґнатів Литви-Руси у всїх функциях господарської власти. З часу орґанїзациї (в XVI віцї) шляхетських соймів в Литві-Руси, до шляхти перейшло ius ducale і по законодавству. Від сього часу кождий, хто на шляхетському праві володїв хоч би як дрібним двором-маєтністю, ставав de iure господарем своїх підданих. Так, каже проф. Леонтович, підданство тяглих селян литовському господарю, що виявлялось в господарському тяглї і в підляганню загальному земському суду і уряду, заміняєть ся за нероздїльне нї з ким підданство селян їх пану, що сконцентрував в своїх руках всї функциї і права не тілько панської, але й господарської власти в технїчному значінню сього слова (IV, 422).

Подїл селян на служебних і тяглих робив в господарських маєтностях уряд, а в шляхетських сама шляхта-пани. Виїмком були данини, що давались в „доживотє" і „до волї господарської", особливо коли люде давали ся в „держанє" з старими поплатками і службами, як вони служили господарю до данини. Тут селянська служба могла експльоатувати ся на умовах, що висловлялись в самій данинї. „Залежність

селянських служб, каже автор, від характера панського господарства стала вирівнювати ся тілько від половини XVI віку (властиво кажучи від Люблинської унії), коли усі земські маєтности сконцентрувались в руках шляхетного народу і коли вповні вияснив ся погляд на панів, як на повноправних господарів, що безконтрольно роспоряджались особою та працею своїх підданих“ (ibid. стор. 430).

Потім проф. Леонтович переходить до студіювання поодиноких селянських кляс. Перша — се служебні люде. Сюди належить перш за все дрібна шляхта, що не мала власних маєтностей, а сиділа на землях господарських і панських з обовязком відправляти з них земську службу. Ся шляхта — бояри і слуги господарські — із господарських маєтностей могла переходити в панське підданство і службу чи то по своїй волї, чи по данинї тих маєтностей, де така шляхта служила. Бояре-слуги удїльних князів могли переходити в панське підданство також через спадщину на панів князьських маєтностей. Уставилась ріжниця між боярами дворними, або служебними, що тягнули по своїм маєтностям-данинам до дворів господарських, князьських і панських, і повітовою шляхтою-боярами, що володїли самостійно земськими маєтностями і тягнули по юрисдикциї не до дворів, а до повітів. Служебні бояре-шляхта вживали права земського, шляхетського з деякими ограниченями. Слуги і дворська шляхта підлягали на рівні зі всіми служебними людьми панській юрисдикциї, з виїмкою таких справ, за які тратилась честь: в таких випадках служебна шляхта мала право на загально-шляхетський суд. Бояре-шляхта не несли жадних поплатків і повинностей тяглих людей, крім ратної служби. Слуги і бояри-шляхта мали своїх підданих в вітчинах на загально-шляхетському праві, а в данинах — на умовах своїх данин.

Середину між служебною шляхтою і слугами-отчичами займають бояре і слуги вільні, прихожі, або похожі. Вони, подібно як і бояри-шляхта, одержували маєтности з обовязком служби; хто не хотів служити, той міг покинути службу і перейти до иньшого пана. Таке право переходу признавалось за такими тілько боярами і вільними слугами, що не засиділи земської давнини і не мовчали, коли йшли в данину. Були також бояре і слуги непохожі, отчичі, або отчинні люде. Вони без волї пана не могли лишати своїх служб і переходити до иньших панів. Між слугами і боярами похожими і отчинними була осібна кляса людей під назвою слуг і бояр-данників, бояр осадних, платних, чиншевих і ин. Одні із них зіставались на боярській службі з приплатою чинша або дани; другі зовсїм не відбували ратної служби, а переводились „на осаду“; ратну службу вони відбували тілько тодї, коли вона відбувалась гвалтом.

Повинности служебних людей вичисляє автор такі: 1) ратна служба, стрілецька, копейницька і пушкарська; 2) сторожа: польова, замкова, острогова або парканова, водна, лїсова, сторожа стад і табунів і сторожа панських дворів, скарбу й инч.; 3) путна служба — служба з листами, служба до посилок, дорожна служба (стерегти дороги) і ординська, що наряжалась при гонцях і послах в орду; 4) служба служебная — одверні, козачки, кухарі, пекарі, конюхи, машталєрі, кучера, возні (возили дрова і т. и. для двору), пізнїйш войти, лавники і т. и. Кождий служебник вважав ся вільним від усяких податків. Крім догляду господарства старші служебники судили селян.

Друга кляса — се люде тяглі або чорні. Сюди належали люде, що відбували натуральні роботи; вони звуть ся тяглими мужиками, ратаями, підданими робітними, пригонними, потужними і т. и. Сюди належать також ясачники. Проф. Леонтович цїлим рядом фільольоґічних і актових доводів доводить, що ясачники — се люде цїлого ряду сїл і городів з спецpúblico тяглом: вони платили „ординський виход — ясак“ в ханський скарб і разом з сим відбували ріжні повинности на місцевих ординцїв — ханських баскаків. Ясачники були тілько в українсько-руських землях. Коли минулось татарське лихолїття, ясачники не злились з иньшими тяглими людьми і далї несли ясачну службу. Замість ханських баскаків і иньших заступників хана, на яких треба було ранїйш відбувати ріжні повинности, стали заводити ся господарські городи, двори і замки для охорони людей від татарського полону — і тодї ясачну службу складали замкові роботи і корми намістників-старост, що сидїли в згаданих городах, озброєних дворах і замках. Згодом, через данини панські (панам) ясачники увільнялись від ясачної служби в господарських замках і дворах. Ся служба стала осібним тяглом ясачників, що жили лише на господарських землях. З XIII віку ясачники вже не згадують ся в актах: очевидячки вони злились з людьми, що жили в замкових і старостинських маєтностях. Далї автор переходить данників, дякольників і поодиникі натуралїї.

Такий зміст працї проф. Леонтовича. Я не буду в подробицях говорити про те, як автор сповнив своє завданє; подекуди можна помітити недогляди, заплутанність деяких питань і часом ростягування їх. Одначе не дивлячись на се, працю проф. Леонтовича можна признати цїнною моноґрафією по історії селянства. Вона має ще й ту вагу, що в нїй автор наводить відомости із невиданої працї покійного проф. Бершадського, а також і із власних виписок із Литовської Метрики. Перший материял він зве Литовською Метрикою, а другий копією Литов. Метрики. Автор старав ся також подавати можливо повно бібліоґрафію питань.

І. Черкаський.

Проф. Ѳ. И. Леонтовичъ — Сельскіе промышленники въ литовско-русскомъ государствѣ (Варшавскія Университетскія Извѣстія 1897, IV—VII, стор. 1—130).

В просторій своїй студиї, що служить доповненнєм його попередньої розвідки про „Селянський двір“, ш. автор переходить всї катеґориї сільських промисловців з докладним означенєм їх служб і повинностей. Ось сї катеґориї: огородники — ся катеґория, як сам автор признає, непевна — часом огородники значать загородників, дрібнїйших господарів, часом — тих, що займають ся городництвом або садівництвом. Автор займає ся виключно городниками, бо сесї входять в обсяг сїєї студиї, але в дальшім огляді уживає відомости, що належать до огородників-загородників, що, розуміє ся, заплутує цїлу справу.

До катеґориї огородників приділює автор садівників, що ділять ся на два роди: одні, двірські, бережуть панських садів і свобідні від усяких громадських повинностий, другі сидять на громадській землї та платять зі своїх садів чинш, дякло й ин.; і тут є непевність у автора, бо він притягнув сюди і hortulani = підсусїдків. В Київщинї та на Волинї управляють князївськими та монастирськими виноградними садами виноградники, що відробляють відповідні повинности. Управою хмелю в лїсних околицях займають ся хмельники, а в королївських землях сесе занятє лежить у руках селян, що платять із сього хмельний чинш.

Лїсова господарка в королївських землях стоїть під управою гаєвих та лїсних, що мають обовязок удержувати лїсову сторожу. Сесю лїсову сторожу становлять убогі селяне, що не в силї платити тягла. Вони тримають свобідні від тягла лїсові обруби та волоки, та за сесе доглядають лїсів перед шкодою. Властиво се не промисловцї, а панські урядники.

Пасїчництво є головною галузию сїльського промислу в лїсових околицях; йому віддають ся бортники, підлазники і пасїчники. Експльоатация меду в панських землях відбуває ся окремою службою званою бортництвом; її відрабляють бортники та підлазники, і за сесе дістають в уживанє частину лану за дурно, або за малий чинш. Окрім бортників, що працюють у панських пасїках, є також такі бортники, підлазники та пасїчники, що працюють самостійно, і за сесе платять панам чинш, або медову данину. Коли дістануть порожні панські землї, тодї платять з них половину доходу, а другу задержують собі.

Годівля худоби в панських землях становить окрему службу селян. Тут треба розріжнити худобу, що уживає ся до роботи та стоїть в оборі і худобу в стадї. Домашньою худобою завідують „рикуни“ — вони ведуть молочне господарство, а прокормленєм сїєї худоби займають ся „сїн-

ники“ — що завідують збором сїна. Оба сесї роди слуг жиють на повнім утриманю двора. В стадах жиє молодник і той старий товар, що його не уживає ся до роботи. Пасуть ся сесї стада цїле лїто на визначених на се полях, або у лїсї, а наглядають їх пастухи, чабани із двірської челяди, огородники, з'убожілі селяне, а часом і з свобідних зайдів. Пастухи із двірської челяди стоять на повнім утриманю двора, а всї иньші селяне-пастухи дістають за службу клаптї землї, свобідні від усяких селянських повинностий. Одначе в деяких інвентарях стрічаєм, що за сесї землї платять вони великий чинш.

Окрему службу селян становив нагляд над кінськими стадами в королївських та панських землях. Тут розріжняють ся чотири роди служби: робітні конї стоять під наглядом двірських конюхів та сїдельних, що належать до двірської челяди на утриманю двора. Конї, що їх не уживає ся до роботи, пасуть ся в стадах під наглядом стадних конюхів або ройтинників. Є се в більшій части огородники, або убогі селяне, що дістають куснї землї звані конюшими, та відрабляють із них конюшеські служби. Коли стада, що стоять під їх доглядом, малі, тодї платять вони або чинш, або дякло й ин. Де є мало пасовиск, там віддають ся конї поодиноким селянам конокормцям. Конокормцї відрабляють крім своєї конокормської служби деякі роботи тяглих людий, але сї роботи дуже малі. Часом цїлі громади одержують конї на прокорм або роблять се поодинокі члени громади в числї своїх громадських служб. Остання служба є кобильників або лейтів. Вони наглядають над кінськими табунами, а крім сієї служби платять із своїх земель чинші та податки.

Лови в королївських та панських землях вимагають окремої служби ловцїв. Ловцї, звані також мисливцями або стрільцями, сидять на панській землї та відрабляють із неї ловецьку службу. Їх обовязком є брати участь в облавах, та також полювати поодинично та постачати до панських дворів звірину. Крім сих ловецьких служб ходять вони на війну, беруть участь в толоках, платять чинші, дякла й ин., але не платять подимщин, нї мезлеви, нї иньших тяглих податків. До ловцїв причисляють ся також осочники та нагонят. Вони дістають осочницьку землю та стережуть за неї лїса від самовільних порубок та нищеня звірини. Крім сієї сторожі мусять брати участь у ловах, і так: стежать за слїдами та леговищами звірів, гонять їх на ловцїв з їх леговищ і т. и. Вони свобідні від усяких повинностий та селянських оплат крім участи у війнї та кошеня сїна для ловецьких дворів; сї дві повинности є обовязком всїх ловцїв. Є і другий рід осочників, що сидять на осадї (чиншу) — вони платять крім участи у панських облавах за ловецьку землю чинш. Осочники не відрабляють з волостю нїяких тяглих повин-

ностий. Там, де полюють на дикі кабани, є окрема служба ловців — свинюхи, що не рiзнять ся нїчим від попередних. Сторожею та дресурою псів займають ся псарі. Вони гонять також звірину з ловцями. За свою службу одержують псарську землю. Далї йдуть сокольники, що належать або до челяди, або до селян. Вони дістають за се сокольничу землю під сими-ж умовинами що й иньші. Такі землї дістають також пташники та шатерники, що беруть участь в польованю на птиці. В інвентарях є слїди, що цїлї села беруть в свої руки звіринне та пташаче польованє та за сесе платять означений чинш. Ловля бобрів відбуває ся при помочи бобровників. Сесю службу сповняють або бобровники, що сидять на бобровницьких землях, або бортники, або наняті в сїй цїли бобровники. Сесї останнї дістають від місцевих людей харч та нагороду в грошах, або в медї і пр. Бобровники мають ловити бобрів, тоб то гнати їх та бити. Крім своєї служби платять вони дякло та ходять на толоку, але не роблять тяглої служби. Крім королївських та панських бобрових гонів згадують ся ще селянські. Селяне ловлять на своїх землях бобрів не на панів, а на себе, а панам платять за се якусь данину. Сї польованя відбувають ся також цілими селами, а тоді всї участники ділять ся добичою. В сих польованях можуть брати участь і посторонні люде „витники“, що платять за свою участь данину. Вкінцї ловлею бобрів на панських землях в видї самостійного промисла займають ся бобровники, що платять панам за се данину бобровщину в натурі, або в грошах. В лїсових околицях доволї важною галузию сільського промислу є ловля куниць, але експльоатация сїєї ловлї відбуває ся при помочі окремих служб лиш там, де куничний промисл веде ся в широких розмірах — в більшій части куничники як і иньші данники ведуть сей промисл на свою руку, а за се платять данину шерстю, або грішми, або сим та тим. Але куничники часом означають просто людей, що дають куниці як еквивалент грошевої дани. Подібно в родї данин згадують лисячі, заячі та білочні данини, але лиш звичайні данини — бо таких служб в актах не находить ся.

Ловля риб становить окрему службу в королївських та панських землях, її відбувають рибалки, єзники та раківники. Сюда належать також сторожі озер та грабарчуки; сї другі кладуть гати, чистять стави й ин. Всї сї роди служб роздають ся зайдам, або туземельцям, а рибалки та грабарчуки згадують ся часом в числї двірської челяди. Ловля риб відбуває ся або „ґвалтом“, себ то гуртом при участи всїх селян, або окремою службою селян. Рибалки дістають свобідні від тяглих служб та всяких данин землї, та за се постачають до панських дворів риби. Крім сих рибальських служб в панських дворах згадують ся

селяне, що займають ся на власну руку рибальством; вони платять чинш натурою, або грішми.

Мельницьку роботу в королївських та панських землях справують мельники, що вибирають ся із двірської челяди, із огородників, тяглих людей, а також згадують ся наємні мельники. Вони дістають свобідні землї під тою самою умовою що і иньші селяне, справують зате мельницьку службу, а крім її роблять також деколи сїльські роботи в панськім дворі, або толоки, або платять невеличкий чинш із землї. Також згадують ся сїльські млини, де селяне мелють своє збіже, але із сих млинів іде чинш зі змеленого млива на короля.

Сїльний промисл ведуть сїльники, що сидять на сїльницьких землях та платять із них сїльну данину, а деколи відрабляють толоку.

Викопувати руду та робити із неї чисте зелїзо є обовязком рудників, що сидять на окремих службах. Між рудниками є дві кляси: майстри та робітники, одначе їх повинности не відокремлені докладно.

А. К.

Collectanea ex archivo collegii historici, Archiwum komisyi historycznej, т. VIII, Краків, 1898, ст. 485.

В сїм томі архіва краківської історичної комісиї важний матеріял дає збірник актів п. т. Listy i akta Piotra Myszkowskiego generalnego starosty ziem ruskich króla Jana Olbrachta zebrane przez śp. Adolfa Pawińskiego wydał Anatol Lewicki. Сей збірник обіймає значне число актів, головно для 1499 року і подає много материяла до історії пограничних руських земель Польської корони в тім часї. Д. Левицький додав до сього збірника значний вступ, де коротко обробив зібраний материял — поданий тут матеріял використаний в нашій розвідцї, що появить ся в близшім томі Записок — Пограничні руські землї польської корони в лїтах 1498 і 1499. Ворожі набіги і орґанїзация пограничної оборони, — тому не будемо над ним тут застановлятись.

З иньших робіт поданих в тім томі, маємо три статистично-історичного змісту. П. Клечиньский подає кілька статистичних дат про число людности деяких білоруських земель при кінци XVIII віка, він же і п. Ключицкий подають число жидівських голов на основі тариф 1765 року, а п. Чучиньский реєстр Жидів з тогож року в Краківськім воєводстві. Подамо кілька дат про Жидів в руських землях. В руськім воєводстві було їх в 1765 роцї над 100.000, на Волини над 50.000, на Поділю над 38.000, на Українї (Київщина і Браславщина) над 42.000, в невеликій белзькій земли над 16.000. Бачимо отже, що Жиди головно тримались тодї західних руських земель — мабуть ще на добре не вернули до східних по козацьких війнах.

В розвідцї д-ра Папе п. т. Wiadomość o archiwach węgierskich i materyale ich находимо два місця, для нас подекуди не без ваги. На ст. 448 згадує автор про участь карпатських підгірян в походї Яна Ольбрахта на Угорщину на підставі угорських актів. Тi акти по нашій думцї могли-б дати деякі причинки до історії руської народности на захід від Сяна. Далї потверджує п. Папе на сторонї 451, що дійсно в останнїх лїтах Казимира Ягайлоньчика мав бути якийсь заказ будувати нові руські церкви, чого не припускали дотепер польські історики.

Крім згаданого маємо в тім томі реєстр урядників і достойників Краківського воєводства з років 1374—1506, зладжений п. Федоровичем, та геральдичні записки головно з Сєрадзької землї зібрані д. Лагуною, а впорядковані н. Некосїньским. *С. Рудницький.*

Дневникъ Якова Марковича, т. III, р. 1730—4, К., ст. 418 (додаток до К. Старини 1894—6 р.).

Витаючи появу перших двох томів нового видання сього многоцїнного джерела (Записки т. XII), висловляв я страх — чи доведе редакция Київської Старини до кінця сю простору публїкацию. Сї сумні предчутя, здаєть ся, уже справдили ся: подавши в додатках до 1894—6 р. третїй том Дневника, редакция почала потім містити ріжні иньші материяли, а Дневник урвав ся. Опублїкована частина становить тільки коло третини цїлости, судячи по поданій редактором описи рукописи. Можемо з тим більшим притиском повторити бажаннє, аби якась комбінация улекшила публїкованнє Дневника та прискорила закінченнє його. *М. Г.*

Кіевъ и университетъ св. Владиміра при императорѣ Николаѣ I, К., 1896, ст. 100+16 таблиць, 4°.

Се виданє зроблене заходом київського унїверситета з нагоди відкритя памятника Николаю I в унїверситетськім сквері. Книжка видана дуже роскішно на краснім папері з кольоровою вінєтою; кожда картка оздоблена лентою ордера св. Володимира, державними орлами і гербами Києва; до того ще додано 16 гарних фототипій, що представляють види унїверситетського будинку і иньших, головно тих, яких початок вяже ся з історнєю Николая I. Текст книжки одначе не відповідає привабному зверхньому вигляду: він зладжений сухо в офіцияльно-патріотичнім тонї.

Книжка починаєть ся коротким вступом, що має титул „Императоръ Николай Павловичъ и его политическая идея". Тут анонїмний автор коротко характеризує „заслуги" Николая для Росиї взагалї та специяльно підносить його „полїтичну ідею", яку він цїлою силою своєї енерґії постановив перевести, щоби „искони русскій" край зросийщити і виперти

з него польський вплив. Николай стремів до того всїми дорогами, але найбільше дорогою просьвіти і науки і сему то власне моменту в „ідеї“ імператора київський унїверситет завдячує своє істнованє. Самий текст поділений на дві глави: перша глава описує: Київ за Николая І. Тут подана коротко історія Київа і „юго-западного края“ перед Николаєм: упадок міста за Катерини (сама-ж вона писала про него, що у Київі бачить тільки форти і передмістя, самого міста дошукати ся не може), дальше підносить ся спольщенє Київщини за Павла і за Олександра І, що мав енерґічного помічника в особі Адама Чарторийского. Николай І зачав зараз з перших лїт свого панованя випирати польонїзацию, каже автор, і вичисляє способи, якими він до того стремів. І так: заборонене польських мундурів, причисленє до селянського або міщанського стану польського шляхоцького пролетарияту, через що число польської шляхти зменшило ся на 64000; відібранє у Київа маґдебурського права (!), знесенє литовського статута; замкненє бердичівського шляхоцького банка, а натомість вітворенє у Київі купецького банка, який вже був в Одесї; обмеженє права католикам займати уряди судові і заборона сповняти адмінїстрацийні функциї; вкінци заміканє польських шкіл, заснованих Чацким на Поділю, Волинї і в Київщинї, як також і женських шкіл при монастирях; на місце замкнених шкіл, пише автор, правительство до 1832 р. не могло нїчого зробити, аж коли в 1832 утворено з ґуберній: Чернигівської, Київської, Волинської і Подільської київський учебний округ, тодї вже справа пішла лїпше: вітворювано мужескі ґімназиї, а на місце замкнених женських монастирських шкіл — інститути для дворянських дївчат; у Київі заложено було ще інститут для сиріт ґр. Левашової. В тїй же главі книжки автор говорить ще про заслуги Николая коло консервованя історичних памяток Київа (відкопанє Золотих воріт, відбудованє Десятинної церкви, реставрация фресків Софійського собора*), заснованє археоґрафічної комісиї і т. и.), як також і його заслуги для вигоди і окраси міста (міст на Днїпрі й ин.).

Змістом II глави є історія заснованя і розвою київського унїверситета. В першім відділї тої глави автор дає погляд на стан просьвіти в тім часї в сїм краю; в другім говорить про сам акт заснованя унїверситета, що припадає на 1833 р., в третім про перші наукові сили унїверситета. Згадує тут про першого ректора і професора „русской словесности“ Максимовича, Циха, проф. історії Костомарова, що „через

*) Тут наведений погляд на справу реставрациї митр. Філярета, який він висловив Николаю: що відновленє фресків буде заохотою для старовірів в їх „лжеученіях“, бо деякі сьвяті на фресках мали зложені руки по старообрядному: двоперстне.

арешт і засланє мусів перервати свій курс", і иньших; піднесено тут заслуги першого попечителя Брадке. Ширше згадує автор по початки юридичного і медичного факультета. В осібнім відділї говорить він, та на жаль за коротко, про заснованє при унїверситетї в 1851 р. „Комісиї для описанія кіевскаго учебнаго округа". В остатнім відділї сказано про фонди унїверситета і про будову нового будинку.

Як бачимо, автор порушує багато інтересних тем, і міг би про них багато сказати, маючи приступ до всїх унїверситетських актів, та на жаль його офіциозний напрям посушив сї теми, і сей офіцияльно-патріотичний несмачний тон псує вражінє і знеохочує читача. *М. Г-а.*

Л. Струнина — Первыя воскресныя школы въ Кіевѣ (К. Старина 1898, V, ст. 287—307).

Для піднесеня просьвіти серед низших верств причиняють ся побіч иньших способів в високій мірі недїльні школи. Такі школи з конфесийним характером повстали за реформациї; з сьвіцьким напрямом повстали такі школи в Анґлїї доперва в XVIII в. Від того часу недїльні школи виросли до немалої цифри; в р. 1890 було на цїлім сьвітї коло міліона недїльних шкіл. В Росиї є їх 1500. Перші недїльні школи в Росиї повстали в Київі в роцї 1859. Щоб підготовити низші верстви до реформ, які невдовзї настали, треба було дати тим упослїдженим спосіб до просьвіти, науки. Повстала отже серед гуртку тямущих інтелїґентів гадка завести недїльні школи. Під проводом куратора Н. Пирогова і професора Павлова удалось побороти всї перепони і 11 жовтня 1859 була відкрита перша недїльна школа. Численна фреквенция (149 слухачів), була доказом, що школа така є конечною. Учителями в першій недїльнїй школї в Київі були студенти унїверзитету. На взір першої школи повставали щораз нові недїльні школи в ріжних частях Київа, і то осібно для жінок, а осібно для мущин. В школах для жінок учили звичайно учительки з якого небудь пансіону. Треба було поборювати пересуди і заскорузлї погляди на становище жінок, щоб і їх приєднати для тих шкіл.

Школи такі піддержувано головно добровільними датками, які завдяки впливам тодїшнього ґенерал-ґубернатора кн. Васильчикова зростали до поважних сум. Для збільшеня фонду студенти давали концерти і представленя і призначували доходи з них на удержанє недїльних шкіл. Головно треба було книжок і приборів до науки.

Найбільшій процент учеників становив український елємент (90%), решта припадала на иньші народности. Найбільше по стану було дїтей селянських, а найпильнїйше учащали люде в віцї 7—15 лїт; що старші, тим меньше їх було.

Слухачі в недільних школах були поділені на висший і низший степень відповідно до вправи в письмі. Низший степень дїлив ся на дві відділи: одні не вміли анї читати анї писати, другі розбирали букви. Крім письма учили також релїґії і дещо з аритметики: основи чотирох дїлань цїлими числами, а далї дробами примінюючи науку аритметики до практичних вимогів. Письма учили або аналїтичною методою зі слів до букв, або синтентичною з букв до слів. Учителї сходили ся часто на конференциї, щоб обговорити справи школи. Головно інтересувало їх придбанє біблїотеки для своїх слухачів. В біблїотецї нагромаджувались книжки ріжного змісту; були там деякі книжки українських письменників: Шевченка, Квітки, Марка Вовчка. Для одноцїльности в науцї видали учителї хрестоматию для недільних шкіл.

На взір київських недільних шкіл повставали такі школи в ріжних місцевостях Росиї. Але доля не пощастила тим школам. Задля непорозумінь правительства з петербурською недільною школою, позамикано 1862 р. всї школи того рода, але на короткий час, бо знов скоро позволено отворити їх.

Школи недільні інтересні не задля ориґінальної їх верхньої форми (наука відбуває ся лиш в неділї і сьвята, а до школи ходять люде старші, що відвикли від духової працї), але задля внутрішньої вартости. Вони були виразом змагань цїлої суспільности і її бажанєм, а свобідна без формальностей і рутини наука давала запоруку на добрі результати. Ті, для котрих сї школи були заведені, відплачувались своїм учителям пильністю і запалом до науки.

Недільні школи усунули безосновні гадки, що наука і житє не можуть іти в парі і показали, що здобутки науки примінені до потреб житя приносять правдивий хосен. *М. Кр.*

Cyryl Studziński — Geneza poetycznych utworów Markiana Szaszkiewicza, Краків, 1896, стор. 46 (Відбитка з XXVII т. Rozprawy wydziału filologicznego Akademii Umiejętności).

— Charakterystyka i geneza poetycznych utworów Ambrożego Metlińskiego, Краків, 1897, стор. 51 (відбитка з XXVI т. Rozprawy Wydz. filolog. Akad. Um.).

Думки і піснї Амврозия Метлиньского. Видав Др. Кирило Студиньский, Львів, 1897, стор. 99 (відбитка з часоп. „Руслан“).

В критицї, так як в лїтературі і штуках взагалї, зміняють ся напрями: найновійшим напрямом у нас є дошукувати ся ґенези творів. Розважно і уміркованo поводили ся при сьому такі історики лїтератур,

як Пипін і Спасович, Дашкевич, Порфірєв, або наші автори поодиноких критично-естетичних розвідок, як Волод. Коцовський, Іван Франко й инші, а в пересаду попадали Петров тай кількох молодших наших критиків. Дуже добрий розбір „Перебендї“, зладжений д-ром Франком, послужив початком і взором для наших молодих авторів до подібних розвідок. І так згадана невеличка студия Франка стала епохальною в нашій критиці, але автор її не винен, що його послїдувачі попадають иноді в пересаду.

Др. К. Студиньский заняв ся поетичними творами М. Шашкевича і Амвр. Метлинського і виказав, як ті оба поети написали майже всї свої твори під впливом чужих письменників.

М. Шашкевич виступає саме тодї, як ідея народности під впливом воєн Наполєона вже була розбуджена, а між Словянами зароджена ідея панслявізму. Він був першим у Галичинї, що зрозумів ідею народности і з повною сьвідомостию був для неї діяльний в слові і письмі. А що знаменним виразом народности є чиста народня мова, перехована так добре в устній словесности, то-ж М. Шашкевич звернув ся з цїлим жаром до неї. Др. Студинський гадає далї, що велике значінє для творчости Шашк. мали писаня Зоріяна Ходаковского, Ляха Ширми, кн. Цертелева, М. Максимовича, В. Залєского, хоч на мою думку певно можна би доказати, що Вук Караджич і Челяковский більше вплинули на Шашкевича, нїж прим. такий Лях Ширма, якого маловажної розвідки М. Шашкевич відай навіть не читав, та й сам автор не з'умів виказати впливу його на Шашкевича, хоч і обіцяв на стор. 8 своєї студиї. Бо пісня, що її наводить на стор. 18, випечатана вперве Ширмою р. 1818 містить в собі пещені еротичні вирази, повсюди уживані в наших народнїх піснях і добре знані М. Шашкевича. По за тим схожости між сею піснею і поезиєю М. Шашкевича „Туга за милою“ нема нїякої.

Опісля цитатами винятими з творів Шашкевича та народнїх пісень або творів чеських, польських, сербських і нїмецьких доказує автор, під якими впливами писав Маркіян свої поезиї. Сюди належить Погоня, Думка, Туга за милою, Нещасний, навіть (!) Підлисє, Над Бугом, Веснівка, а з огляду на форму ще Роспука і Лиха доля.

Немалий вплив на Шашкевича мали польські поети української школи і поезиї Амврозія Метлинського. Під їх впливом мав Маркіян переміните ся з галицько-руського, отже місцевого патріота на патріота з ширшою основою, українсько-руського. Тепер співає він про духову, цивілїзацийну і народню єдність Галичини і України, апотеозує Україну з її піснями, бандуристами, козацтвом і оспівує давні битви злучених військ галицьких і київських князїв.

Правда, що на формі деяких поезий Маркіянових відбив ся вплив польських поетів, але згаданим патріотом хиба не став він під їх мо-

ральним впливом, а під впливом творів Українців, Котляревського, Максимовича, тай силою реакциї до польських революцийних змагань в Галичині, що в них втягано руських семинаристів і молодих Русинів зі сьвітскої інтелїґенциї.

Вплив польських поетів і Метлинського мав відбити ся на „Думцї“ (Побратимови), і „Болеславі Кривоустім під Галичем в р. 1139“. Найцїннїйшим місцем сеї частини працї доктора Студиньского є тото, де він доказує, що М. Шашкевич з поважних історичних праць черпав відомости до своїх поетичних творів. І так з Длуґоша вичитав він згадку про 47 побід Болеслава Кривоустого і його побитє в „сорок осьмій крвавій справі“, про яку читаємо у Маркіяна. Др. Ів. Франко щасливо замітив, що одна польська революцийна пісня мала великий вплив на формальний бік X думи „Болеслав Кривоустий“.*)

Годить ся тут згадати, що автор, мов би доповняючи свою студию, згадав в „Русланї“ в р. 1897 чч. 51—52 про схожість Шевченкового „Перебендї“ з „Думкою“ Шашкевича. Схожість тота дуже очевидна і доказує знайомість Маркіяна з тими 8 творами Шевченка, що появили ся в петербурськім Кобзарі 1840 р.

В третїй частинї студиї виказано вплив „Дочки Слави“ Коляра на Маркіянову „Згадку“. Переведенє щасливе.

В другій своїй студиї „Charakterystyka i geneza poetycznych utworów Ambrożego Metlińskiego“ обговорює Др. Студиньский ширше, ніж в першій, заслугу польсько-української школи для розвою українського письменства і величанє минувшости України, яке стрічаємо у російських поетів: Рилєєва, Кольцова, Маркевича і в повістях та поезиях Гребінки. Той лїтературний напрям, що проявив ся так у згаданих польських й російських поетів, а по части у Гребінки, виступає виразно вперве в поезиях Амвр. Метлинського. В них осьпівують ся українські могили і степи, українська минувшість, величає ся козацтво, виводять ся постати бандуристів, поет виступає проти зрадників вітчини. Але поет, що болїє над Україною і плаче за її славою, не лютує на російських царів, що стали виновниками її недолї, а взиває Українців до вірної службы цареви і до нищеня ворогів російського царства. Та недостроєна струна в поезиї Метлинського відозвала ся певно під впливом творів Пушкина і Жуковского**). Завдяки їх впливови виступає він проти ворогів російського царства і тому до Поляків звертає ся з неохотою, а подекуди з ненавистию („До Вас“, „Рідна мова“). В стихах „Гуляка“,

*) Панщина і її скасованє в р. 1848. Львів 1898, стор. 127 нотка.

**) Борше під безпосереднїм впливом державного російського патріотизму, в українській інтелїґенциї досить сильного. Ред.

„Підземна церква“, „Рідна мова“ згадує про криваві і сумні війни України з Польщею в XVIII віці.

Російські поети мали вплив не тільки на провідні ідеї, але й на концепцию деяких поезий Метлинського. Під конець першої части своєї студиї виказав автор сей вплив.

В другій части виказано вплив народнїх пісень на творчість Метлинського. До мови свого народу і до його пісні мав він все великий пієтизм. Смуток, який пробиває ся в поезиях Метлинського, є певно відгомоном української народньої поезиї.

Третя частина праці виказує вплив польсько-української школи на нашого поета. Автор звертає тут увагу головно на споріднене деяких поезий Метлинського з польськими творами, але також і на визначні ріжниці в поглядах на будучність козацтва.

В четвертій части виказав автор вплив нїмецьких романтиків: Кернера, Маттісона, Улянда, А. Ґріна, Еленшлеґера на нашого поета. Він то перекладав на українську мову їх твори та йде за їх взірцями.

Під конець студиї подав Др. Студинський оттаку характеристику музи Метлинського: „Рами, серед яких обертає ся поет, невеликі. Се сьпівак могил і курганів. На них вказує поет і хоче будити у свого народа любов до України і її минувшини. .....Як не широкі рами поезиї Метлинського, так не велика його інвенция. Мотиви найліпших його поезий взяті з російської, чеської, польської або німецької літератури. Але Метлинський умів тим мотивам надати ориґінальну форму, ориґінальний кольорит, через що ті його твори будуть все займати визначне місце в українськім письменстві. Піднести треба також гарну мову, в якій зложені ті поезиї. Метлинському треба признати в українській літературі місце першого поета романтика, що вплинув не лише на літературний напрям в відроджуючім ся письменстві в Галичині, але також в поезиях Шевченка“.

З самого початку зазначено, що виказувати ґенезу творів поодиноких поетів є знаменем сучасного напряму літературної критики і то знаменем пожаданим, коли автор держить ся міри. В працях дра Студинського видна начитаність, але разом і надто велике змаганє, дошукувати ся впливу чужих письменників на наших поетів. Нераз (як прим. в поезиї Підлисє) вистарчає йому кілька слівець або зворотів тотожних або подібних, щоби вже доглянути ся впливу.

„Nur nicht über die Schnur hauen!“ повтаряв бувало своїм студентам покійний проф. Омелян Огоновський, спиняючи за далекі і сьмілі загони молоденьких критиків в їх працях і диспутах семинарийних про ґенези поетичних творів. Наведу також золоті слова Д-ра Ів. Франка з перед-

мови в збірнику творів: „Мій Ізмарагд“*): „Не показую при поодиноких віршах жерел, звідки їх узято... Обік ориґінального є тут чимало й такого, де на чужу основу я накладав свої власні узори. А відки взято сю основу і кого і де „наслїдувано“, се лишаю цікавости тих критиків сего і будущого віку, котрі не будуть мати і вміти що кращого робити, як віднаходити „жерела“, з яких котрий поет черпав своє вітхнене. Гай, гай! Ті жерела, сотки, тисячі лїт отворені і доступні кождому і здоровому оку й шукати їх не далеко“.

Не знаю також, яким дивним чином утерло ся називати Метлинського нашим першим поетом-романтиком, предтечою Шевченка. Муза Тараса творила рівночасно і незалежно від Метлинського вже від р. 1838, а перші твори Метл. вийшли доперва 1839 року і зовсїм не знаємо, чи вони були навіть звісні Шевченкови до виходу його перших поезий в р. 1840. Таким самим правом, що Метлинського, могли-б ми й Шевченка назвати нашим першим романтиком.

Обі працї д-ра К. Студинського, хоч написані не нашою мовою, становлять цінну вкладку в нашу лїтературну критику, бо визначають ся великою сумлїнностию і докладностию. Про одно просити треба автора, щоби руських імен власних не польонїзував, а лише транскрибував їх латинськими буквами в працях, писаних по польськи.

Виданєм думок і пісень Метлинського і його „заміток“ про українську руську мову вчинив нам Др. Студинський немалу прислугу, бо його твори, з виїмкою уміщених по шкільних підручниках, не були доступні майже нікому. Про сю працю Д-ра Ст. була вже ширша згадка в наших Записках, як обговорювано наукові статї „Руслана“ з р. 1897 тож тут звертає ся лише увагу на сей передрук з „Руслана“.

О. Макарушка.

Памяти М. А. Максимовича (Кіевская Старина 1898, XI с. 218—308).

Десятого падолиста 1898 року минуло 25 лїт від смерти одного з визначнїйших Українцїв Михайла Максимовича. Редакция К. Старини присьвятила його памяти кілька уваг від себе, та подала недруковані ще його статї: „Споръ о вѣщемъ Боянѣ“, „Воспоминаніе о Тимковскихъ“ і кільканайцять листів писаних до ріжних високопоставлених осіб.

В переднім слові поясняє Редакция, чому не містить оцїнки дїяльности так заслуженого чоловіка на поли науки і лїтератури. Що

*) Мій Ізмарагд, поезиї Івана Франка Львів, 1898, стор. VI—VII.

перше в сїй справі нераз забирали вже слово учені — в роцї смерти його, потім Пипін в своїй „Істор. Рус. Етноґр.“ оцїнив також досить обєктивно і безпристрастно дїяльність Максимовича. Але найголовнїйшою причиною, чому не можна ще видати катеґоричного суду про дїяльність сего чоловіка, се брак матеріялів.

Як сказано, подала Ред. неопублїковану розвідку Максимовича „Споръ о вѣщемъ Боянѣ“. Звістно як богато труду і часу присьвятив він пісни „Слово о полку Ігоревім“. Ним займав ся він бувши професором в Москві і Київі, переложив його на язик российський і український, висше згадану розвідку написав він ще в р. 1856 і післав в редакцию „Русского Вѣстника“, але з незнаних причин розвідка ся не була напечатана і по смерти автора знайшла ся між його паперами.

В першій частинї своєї розвідки збиває автор здогад перших видавців „Слова о полку Игоревѣмъ“, мов би то віщий Боян жив в до-християнській добі. Причина такого здогаду була та, що вони не зрозуміли добре слів пісни „Помняшеть бо рѣчь пръвыхъ временъ усобицѣ“ і т. д. Сам автор доходить до виводу, що віщий Боян жив між роками 1080 і 1115, був отже сучасником Нестора. В другій части своєї розвідки автор полємізує з Дубенским, що по словам автора „своимъ анализомъ не прояснилъ ни одного мѣста въ Пѣсни, относящагося къ Бояну; напротивъ, онъ еще болѣе затемнилъ многія мѣста, напраснымъ извитіемъ словесъ и толкованіемъ ихъ по своему обыкновенію, надвое и натрое“.

Друга статя Максимовича „Воспоминаніе о Тимковскихъ“ була написана в р. 1854. Призначена була для Шевирьова, що в столїтнїй ювилей московського унїверситета мав видати біоґрафічний словар професорів і визначнїйших студентів того унїверситета, а що словар сей нїколи не побачив денного сьвітла, то й згадана статя лишила ся між паперами автора. „Воспоминаніе“ се містить в собі досить докладні біоґрафії пяти братів Тимковських, предків автора.

Листи Максимовича писані між роками 1833—1850. Перший ряд сих листів — до р. 1840 дає нам богато біоґрафічного матеріялу в тім періодї, коли він був ректором і професором київського унїверситета. Тут бачимо його заінтересованим своєю ролею ректора і професора на новій для нього катедрі руської словесности, як також науковими питанями, що були для нього головним предметом занять. Другий ряд листів — від р. 1840 малює його чоловіком збідженим і схорованим, що просить „пособій“ то принятя його в яку небудь службу. Сі проханя Максимовича були наслїдком його прикрих матеріяльних відносин. Він сам дуже часто говорив в своїх листах ось як: „богатство не мой удѣлъ и я долженъ признаться, что и бѣдность мнѣ наскучила“. В відділї

„Документы, извѣстія и замѣтки“ того-ж тому подала Ред. недруковані (а деякі й друковані) ще вірші М. Максимовича писані українською мовою, числом 13, і ще оден лист його. *С. Гм.*

Записки императорскаго новороссійскаго университета, Том LXX, під ред. проф. А. Кочубинського, Одеса, 1896, ст. 468.

В офіцияльній частинї сього тому „Записок“ находимо дві статї про часи Катерини II; перша статя — проф. Перетятковича: „О значеніи царствованія императрицы Екатерины II въ русской исторіи“, судячи по титулу, повинна-б говорити і про відносини України в тих часах, а тимчасом ми сего нїчогїсїнько не бачимо.

Друга статя проф. Мочульського „Просвѣщеніе на югѣ Россіи въ связи съ общими мѣрами по образованію въ царствованіе императрицы Екатерины II“, як бачимо, специяльно присьвячена Українї. Автор говорить з як найбільшим піетизмом про заходи Катерини II що до просьвіти в цїлій Росийській державі взагалї, а специяльно що до просьвіти на Українї; але читач по прочитаню її приходить до переконаня, що так не було — вже чим як чим, але просьвітою, школами на Українї не займалась Катерина.

Проф. Мочульський займає ся насамперед стараннями Катерини коло утворюваня нових висших наукових інституций на Українї, себ то духовних академій і унїверситетів. Але щож показує ся? Удалось її заложити лишень в Полтаві духовну семінарию і більш нїчого. Але коли вона хотїла утворити унїверситет в Катеринославі, то дїло розбило ся на браку енерґії у Потьомкіна, котрому вона ту справу поручила. Хтось сказав би, що тут Потьомкін завинив, але-ж мусимо признати, що Катерина мала силу виповнити свій замір і не допустити до того, щоб з сего дїла вийшла комедія. Автор на усправедливленє Потьомкіна говорить, що причиною не доведеня проєкту до кінця була „чрезмѣрная поспѣшность, съ какой взялся онъ за это дѣло“.

Що до стараня Катерини про народнї школи, виходить також щось подібне. Проф. Мочульський говорить, що Катерина рівнож за цїль свого житя поставила ширенє народньої просьвіти через школи. На дїлї виходить воно зовсїм инакше. На Українї в другій половинї XVIII в. було до тисячи шкіл, але козацьких, иньших не було, а як були, то в дуже малїм числї. А заразом знаємо, що при кінцї XVIII в. себ то за часів Катерини II підупали ті школи, а вкінци і слїду по них не остало.

Ще д. автор згадує про друкарнї, які за панованя Катерини II повстали на Українї, а в котрих видрукувало ся щось по дві, чи по три книги церковні, і на тім конець.

В закінченю каже автор ось що: „Зсумувавши все сказане про осьвіту на Україні за часів імп. Катерини II, ми бачимо, що для осьвіти нашого края за її часів зроблено, про око, не дуже богато. Але се розмірно невелике показалось для нашого края звичайно цінним і многозначним“. От і тільки. *М. Гл.*

Сборникъ матеріаловъ для описанія мѣстностей и племенъ Кавказа, Вип. XXIII, Тифлисъ 1897, сторін XV+305+IV+356+48.

Сей грубий том складаєть ся з трох відділів. Перший відділ містить в собі досить широку моноґрафію д. Апостолова „Географическій очеркъ Кубанской области“; другий складаєть ся з восьми ґеоґрафічно-етноґрафічних статей ріжних авторів, а третїй містить казки гірських Татар.

Серед ґеоґрафічних моноґрафій України-Руси праця д. Апостолова займе не останнє місце. Користуючись з досить багатого материялу (всїх друкованих праць, що складають лїтературу про Кубанщину, заведено автором у покажчик 54; окрім друкованих праць, автор мав материяли останньої переписи). Автор поставив свою задачу досить широко; він переходить широко ґеоґрафію Кубанщини (гл. I), ороґрафію (II—III гл.), гидроґрафію (гл. IV), климат (V гл.), ґрунт, фльору і фавну (гл. VI), людність (етноґрафічні складові частини) (гл. VII—VIII), промисли і економічний стан (гл. IX) і административний устрій (гл. X). Моноґрафія д. Апостолова вийшла і окремою книжкою.

В другім виділї подано шість розвідок про поодинокі села Ставропольскої ґубернії і дві статї иньшого змісту: „Менониты и ихъ колоніи на Кавказѣ“ і „Темрюкское рыболовство“; як бачимо й сї статї належать до територий по части чи в цїлости залюднених Українцями.

С. Е.

Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperjesiensis pro anno Domini 1898. Ab erecta sede episcopali anno 78, Пряшів, 1898.

Schematismus cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkácsensis ad annum Domini 1896, Унгвар, 1896.

Die Sprach-Gebiete in den Ländern der ungarischen Krone auf Grund der vom königl. ung. statist. Landes-Bureau veröffentlichten Ergebnisse der Volkszählung vom Jahre 1890 berechnet von Eduard Leipen, Magistrats-Official, Відень, 1896.

Число угорських Русинів доси незнане докладно. Причиною того є з одного боку сторонничість мадярського уряду, що бажаючи число своїх земляків як найсильнїйше збільшити, зменьшає тим самим при конскрипциї число людности иньших наций, з другого боку не зовсїм докладні консисторські записки, що подають число не самих Русинів, але всїх греко-католиків, через що обидва ті понятя вводять в замішанє. Коли одначе приходить ся вибирати між записками урядовими і консисторськими, то останнїм скорше можна завірити; з уваги на те, що всї Русини в Угорщинї є греко-католики, та що в кождій парохії подана мова, якою послугують ся вірники, можна прийти бодай в приближеню до вірного виводу про їх число, при чім ріжниця недокладности хитала би ся що найбільше між цифрами 10 до 20 тисяч. Ріжниця-ж та все не буде так велика, як між урядовими і консисторськими датами.

Щоби показати, як незгідні дати подавано що до числа Русинів в Угорщинї, наведу кілька з них. Черніґ в „Etnographie der oesterreichischen Monarchie, 1857“ начислив Русинів — ідучи за Чапловичем — 358.913. Петерман в „Geograph. Mittheilungen, 24 B. 1878“ начислив їх 460.000; в тім самім роцї Головацький начислив в „Нар. пѣсни Гал. и Угор. Руси, III, 6, 2“. Русинів 476.560; урядова перепись переведена в 1880 начислила їх 342.351; Брахелї в „Statistische Skizze der oest. ung. Monarchie, 1881“, подає число Русинів на 460.000. Угорські Русини (Терлецький, Дулишкевич) підносили число своїх земляків ще в 70-х роках на 500 або й більше тисяч; теперішні інтеліґентні Угорські Русини подають се число також на 500.000. З того видно, яка там запутанина в статистицї.

Що число Русинів релятивно не збільшає ся, але все зменшає ся, на те наведу хоч би такий доказ: Шематизм Мукачівської епархії з 1893 р. подає на ст. 195 таку табелю: Usus linguarum in exercitio cultus divini.

Ruthenicae solius in parochiis	289
Hungaricae solius in parochiis	37
Hungaricae cum Ruthenica in parochiis	61
Hungaricae cum Ruthenica et Valachica in parochiis	1
разом	388.

Тота сама табеля в р. 1896 представляє ся так:

(Ст. 203). Ruthenica adhibetur in parochiis	283	(шість меньше)
Ruthen. et Hungarica „ „ „	63	(два більше)
Hungarica „ „	40	(три більше)
Ruthenica et Valachica „ „	1	(оден більше)
Ruthenica, Hungarica et Valachica in parochiis	1	(так само)
разом	388.	

З того видно наглядно, що протягом трьох років стратила руська людність шість парохій в одній епархії; з того припала одна парохія на (половину) Румунам, три Мядарам в цілости, дві Мадярам на половину з Русинами. На скілько цікавійше було-б таке зіставленє за цілий сей вік або бодай за час від 1848 року, від першої мадярської конституциї. Тодї тільки змогли би ми пізнати, звідки пішли Мадяри греко-католики в сторонах, що граничать з Русинами. Тодї переконали би ся ми, що за останнїх 50 лїт стратили ми найменьше 100 парохій в користь иньших наций, числячи як повисше по дві парохії в рік на страту, а не зважаючи на другу епархію! На жаль не можу я всього того виказати докладно тепер з причини, що нестає менї відповідних джерел; сподію ся одначе зробити те в недовгім часї.

Хоч умови, серед яких приходить ся жити Угорським Русинам, так некористні, то всеж таки до цїлковитої їх погуби, як сього бажають собі мадярські шовінїсти, прийти не може. Доказ на се маємо в зіставленю дат, оголошених урядом, на підставі конскрипций з р. 1880 і 1890. Всїх Русинів числено:

Комітат	1880 р.	1890 р.
Абауй-Торна	543	—
Бач-Бодроґ	7.294	9.112
Берег	74.021	94.650
Бігар	466	—
Боршод	455	350
Земплин	30.164	34.610
Мараморош	106.221	147.474
Саболч	1.698	—
Сатмар	969	1.332
Спіш	16.158	17.930
Уґоча	29.976	33.348
Унґ	41.871	53.302
Шарош	30.939	38.175

Всього руської людности було проте:

1880 р.: 342.381 1890 р.: 430.282.

За 10 лїт виносить проте приріст людности 87.902, що становить все дуже поважне число. При сьому замітна річ, що коли в комітатах з малою руською людністю Русини денационалїзують ся так скоро, що по десятьох лїтах нема їх зовсїм аж в трьох комітатах (Абауй-Торна, Бігар і Саболч), то в комітатах з компактним руським населенєм вони ростуть скоро (Унґ виказує 12.000 приросту, Берег 20.000), а оден комітат, Мараморош, виказує навіть величезний приріст, бо 40.000 душ, отже майже третина усього руського населеня того комітату! Дуже сла-

бий приріст виказують: Уґоча, де Русини мадяризують ся, і Земплин, та Спіш, де вони в части мадяризують ся, в части словачать ся. Останнє дотикає також Шарошу, хоч не в такій мірі, як З. і Сп. З того видно, що ми можемо найбільше числити лиш на три головні комітати: Марамарош, Берег, Унґ; Земплин, Уґоча, Шарош і Спіш будуть лише поволи денационалїзувати ся, иньші-ж комітати бути може що вже в часї найблизшої конскрипциї, 1900, не викажуть руської людности. Виїмок буде становити хиба Бач-Бодроґ, де позиция Русинів досить добра, хоч їх там і мало.

Перейду тепер до подробиць в брошурах, яких наголовки наведені висше.

Оба шематизми зроблені на одно копито; на початку подана в них коротенька істория епархій, а дальше йдуть інформацийні відомости про церковну орґанїзацию, уряди і т. д. В шематизмі пряш. епархії подає ся при тім в кождій парохії спис духовних, що в нїй справували свої функциї, і історичні відомости, коли такі є; в шематизмі-ж мукач. епархії того всього нема. Для показу, які історичні нотки пороблено там, наведу дещо. На ст. 174 при парохії Ярембіна говорить ся: Parochiae: Jarembinaensis, Szepes-Jakabfalvaensis, Kamjonkaensis, Littmanovaensis et Szulinensis, item Parochiae Jarembinaensis olim Filialis Krempach, nunc jam Mater, inde a temporibus Sigismundi Imperatoris et Regis, qui Arcem Lubló, una cum 16. Oppid. Scepusii et praerecensitis Appertinentiis Vladislao Poloniae Regi, 37. Millibus Sexagenarum latorum Grossorum, seu 88.000 hungaricalibus florenis impignoraverat, usque tempora Divae Mariae Theresiae, sub qua pignus isthoc relutum fuit, parebant spirituali Jurisdictioni Gr. Cath. Ordinariatus Przemislensis; anno autem 1782 reincorporata sunt Dioecesi Munkácsiensi, effectuata denique huius dismembratione, reciderunt ad Dioecesim Eperjesiensem.

Ст. 217. Szukó.... Ecclesia murata ad S. Nicolaum Episc.; an. 1660. iam exstitit. Habet unum Antimension ab Antonio Vinnicki Eppo Przemyslensi consecratum...

Ст. 184. Sumjácz. Quidam eruditi Sumjáczenses et alios slavos in convalle Granensi degentes ad antiquissimos Comitatus Gömör incolas, quibus lux evangelii jam ante Hungarorum adventum affulsit, referendos existimant...

Ст. 178. Littmanova... Ecclesia murata ad S. Michaelem Archangel. Vigore indultus Eppi Przemysliensis Athanasii Szeptycki dedto 6. Maii 1777. sumptibus Patronatus Exc. Cam. Reg. Hung. 1778. erecta et benedicta...

Ст. 213. Habura. Origo pagi Habura ponitur ad saeculum XIII; primi incolae erant Rutheni, qui immensas sylvas devastantes, agri-

culturae se dedicabant. Initio pagus situs erat in valle a hodierno pago versus occidentem jacente, ubi in colliculo Dubrovka stetit etiam antiquissima Ecclesia lignea. Secunda Ecclesia stabat fere in eodem loco, ubi hodie. Pagus hic antea fuit multo major, habebat 300 colonos, quorum multi emigrarunt partim ad pagum Orechova (in comit. Ungh), partim ad partes inferiores Hungariae.

В диецезиї істнують такі інституциї, крім духовної семинариї: 1) Institutum Dioecesanum pro juventute gymnasiali. Удержує ся тут 58 студентів. 2) Institutum Praeparandiae pro futuris Cantoribus et Docentibus; 3) Schola sex classium elementarium conjuncta cum Instituto Praeparandiae; 4) Диецезальна бібліотека, заложена 1820 р. дотована 1826 р. і затверджена 1830 р. Всїх парохій має диецезия 188, філїялок 1388. Церкви збудовані у всїх парохіях і в 131 філїялцї. Диецезия розтягає ся на шість комітатів з залюдненем:

	Віроіспо-віданя гр. катол.	рим. кат.	гр. схід.	августин-ського	гельвець-кого	жидів-ського
Абауй-Торна . . .	20.618	91.955	82	6.808	36.743	13.747
Боршод	16 667	462.059	2.338	37.311	138.987	122 257
Спіш і Ґемер . . .	32.957	144 220	—	52 196	2.718	9.643
Шарош	60.815	88.307	4	11.773	567	12.576
Земплин	38.197	33.206	—	5.200	178	7.586
разом . . .	169.254	819.787	2.424	113.238	179 193	165.809

Всїх греко-католиків	є проте	169.254.	З того припадає на:	
„ „	руської мови	130.541	в 154	парохіях
„ „	маднрськ. мови	4.396	в 4	„
„ „	мад. і руськ. мови	29.395	в 28	„
„ „	мад. руськ. і нїм. мови	4.922	в 2	„

Замітити належить, що мова Русинів вже в части Земплина, а дальше в Шароши, Ґемері, Абауй, Боршоді значно пословачена. Проте одначе анї консисторія, анї уряд не зачислює тих Русинів до Словаків. В ком. Шароши було нпр. 1880 р. на підставі урядових дат всеї людности 168.021. З того припадало на:

Нїмців	371
Словаків	129.475
Русинів	38.175

В шематизмі маємо число греко-католиків в Шароши 60.815 на 174.042 всеї людности. Значний приріст не треба собі проте пояснятн самими Русинами — про яких мова виключно в 1880 р. — але й иньшими греко-католиками.

Під зарядом пряш. консисториї стоять також народнї школи в 23 шкільних округах з поважним числом школярів 25.394. Колиб ся школа була справдї народньою, а не мадярською, то нинїшнї відносини угорських Русинів були-б далеко не такі, як є в самій річи.

Перейду тепер до шематизму мукачівської епархії. Крім духовної семинариї в Унґварі стоять тут під консисторською властию ще от які інституциї:

1) Епархіяльна біблїотека. 2) Учительска семинарія (institutum praeparandiae) і народна школа (schola sex classium elem.); в обидвох школах було учеників 182; з того 91 в семинарії і 91 в народній школї; 3) Інститут для хлопцїв (Orphanotrophium Dioecesanum pro Orphanis-Pueris Dioecesis huius Sacerdotum) і 4) Інститут для дївчат (Institutum Dioec. pro orphanis puellis Dioec. Munk. Sacerdotum cum scholis puellaribus). Всїх дївчат вчить ся в тій школї 183; з того 76 греко-католицького, а 107 иньших віроісповідань. 5) Alumneum pro juventute gymnasiali Sacerdotum Dioecesanorum; 6) Alumneum pro juventute Praeparandiae Cantorum et Docentium. В останнїм було в шкільнім 1896 роцї 140 хлопцїв; з того часть не платила нїчого за удержанє, часть платила, але не багато.

Що до залюдненя мукачівської епархії, то воно представляє ся так:

Комітат	Гр. кат.	Рим. кат.	Гр. сх.	Август. вір.	Гельвет. вір.	Жидів. вір.
Берег	90.268	15.901	37	657	44.137	23.107
Марамарош . . .	132.783	14.059	3	158	7.586	30.496
Саболч	54 999	65 263	157	15.963	200.019	26.155
Сатмар	17.532	15.146	2	4.385	58.971	9.686
Уґоча	34.585	3.559	3	611	15.830	7.433
Унґ	76.392	26.670	8	780	17.386	15.487
Земплин	61.518	71.077	13	4419	52.986	22.462
разом . . .	468.077	211.675	223	26.973	396.915	134.826

Всїх греко-католиків є проте в мукач. епархії 468.077,

з того	„	„	руської мови	345.001	в	284	парохіях
	„	„	руськ. і мадяр. мови	68.485	в	63	„
	„	„	мадярської „	52.639	в	39	„
	„	„	румун. і руської „	1.245	в	1	„
	„	„	рум. мад. русь. „	707	в	1	„

Всїх греко-католиків руської мови в обох епархіях є проте 345.001 + 130.541 = *475.542*. Число се більше від урядового о 45.259. Коли додамо до нього ще Русинів з Бачки і Сриму в сумі 12.933 (по урядовим виказам) та 414 Русинів з Семигороду, то одержимо число Русинів в Угорщинї *488.889*; руська мова сього числа сконстатована на підставі шематизмів. Маємо одначе в Угорщинї ще Русинів в місцевостях, де вони вже перемішані з Мадярами, що колись говорили також по руськи. Число душ греко-кат. в таких мішаних селах виносить в пряш. епархії 29.395, в мукач. 68.485, разом 97.880. (Иньших мішаних місцевостий не беру в рахубу). Коли з того числа возьмемо меньше як третину в користь Русинів, для заокругленя 30.000, то отримаємо суму 518.889 руських душ. Ми знаємо одначе, що Русини є ще й иньших віроісповідань, не лише греко-католицького. Доказом на те най послужать понизші дати. Всїх греко-католиків в Берегу було 1896 р. 90.268, в Мараморощи 132.783. Мадярський уряд начислив одначе ще в 1890 р. в тих двох комітатах Русинів: в першім 94.650, в другім 147.474. Надвишка Русинів над греко-католиками виносить проте показну суму 19.073! Коли її додамо до попередньої, то отримаємо число всїх Русинів в Угорщинї (що найменьше) *537.962*, понад 100.000 більше від числа подаваного урядом.

В повисшім числї подаю я всїх Русинів, що називають себе ними самі, що називають їх ними всї дотеперішні статистики. Деякі учені (Broch, Pastrnek) зачисляють одначе Русинів, що говорять пословаченим диялектом, якого взірцї подав я в XXII т. Записок в статї „Руські оселї в Бачцї“, до Словаків. Я не хочу на сьому місцї вдаватп ся в се, чи вони робять раціонально, і припускаю, що правда по їх сторонї. В такім разї мали би ми чистих Русинів понад 430.000, а Русинів-замішанців 100.000 — рахуючи, що тілько говорить пословаченим диялектом. Се число висталоби до удержаня руської национальности в Угорщинї, коли-б лише национальне почуте розбудило ся от хочби в тій мірі, як у лужицьких Сербів.

Замічу ще, що під консисторською властию мук. епархії є 48 шкільних округів в загальним числом учеників 47.036, з чого припадає на комітати: Берег 10.498 учеників; Мараморош 10.271 (хоч там людности значно більше); Саболч і Гайду 5.139; Сатмар 1.384; Уґоча 3.815;

Унґ 9.941; Земплин 5.988. Що до устрою єрархії, то треба сказати, що в обох епархіях, окрім звичайних чинів, які у нас істнують, є там ще архідіякони, по одному в кождому комітаті, а в мукачівській епархії є ще два апостольські вікарії в осідком в Гайду-Дороґ, на комітати Гайду і Саболч і Марамораш-Сиготї на комітат Марамораш. При вікаріях є окремі консисториї, що складають ся в Гайду-Дороґ з 9 членів — старших сьвященників — крім предсїдателя, а в Марамораш-Сиготї з 13 крім вікарія. Епископська консисторія крім епископа і крилошан звичайних і почестних складає ся ще: в Пряшеві з 30, а в Унґвари з 38 членів. Монастирів всїх в мукачівській епархії 5, в пряшівській 2. В шематизмі мук. епархії поданий на ст. 250—256 „Index Parochiarum et Filialium, quarum nomina Ruthenica a Hungaricis differunt“, прегарна ілюстрация державної ідеї мадярської. Всїх парохій в диєцезиї є 388 з 405 церквами і 1256 філіялок з 171 церквами.

Перейду тепер до брошури Ляйпена, з якої подав я вже повисше кілька цитатів. Поперед усього наведу статистичні дати що до числа Русинів і їх посїлостий. (Див. таб. на стор. 37).

З повисшого зіставленя видно докладно відносини людий і землї поодиноких наций до себе. З нього переконуємо ся, що урядова статистика не подає Русинів вже в чотирох комітатах, в котрих вони до недавна були — та ще й тепер є, хоч в малому числї. — Що справдї так дійсно є, видно хоч би з того, що в Сримі не зазначено Русинів в табелї, але при вичислюваню населяня „der Muttersprache nach“ подано їх на ст. 56 в числї 3.606 душ! Так само „der Muttersprache nach“ є 414 душ Русинів в Семигородї — лиш не сказано в якій місцевости — і 23 Русинів в західних комітатах Прешбурґу, Візельбурґу, Единбурґу і Ейзенбурґу. Цїкава річ, що в горішних комітатах число Русинів 430.283, а по рідній мові (der Muttersprache nach) виносить лиш 369.789, отже о цїлих 50.476 душ меньше! В полудневім комітатї натомість, Бач-Бодроґу, число Русинів виносить *9.112*, а по рідній мові *9.327!*

З повисшої табелї довідуємо ся також, що абсолютну більшість мають Русини лише в двох комітатах (Береґу і Марамороши; у Черніґа 1857 р. мали абсолютну більшість в трьох комітатах), а релятивну також в двох (Унґу і Уґочі). Що до густоти залюдненя то Русини стоять на четвертому місци: Словаки, Чехи, Румуни, Русини. Що до обсягу землї, Русини не упослїджені, але по причинї, що вся їх земля в горах, зачисляють ся вони до найбіднїйшої людности Угорщини.

Дуже цїкавий погляд Ляйпена на национальну асиміляцию, тож наведу його дословно: „Absolut gewinnt die ungarische Nationalität am meisten, weil selbst ein Verlust derselben in der Diaspora mehr als aufgewogen wird durch die Masse der, verschiedenen Nationali-

		В 1890 р. жило душ						маючи в посїданю катастральних морґів					
		Мадяри	Німцї	Словаки	Румуни	Русини	Серби	Мадяри	Німцї	Словаки	Румуни	Русини	Серби
1	Абауй	133.670	4.817	41.397	—	—	—	407 932	16.622	153.021	—	—	—
2	Бач-Бодроґ	323.605	184.695	28.385	—	9.112	170.691	816.663	410.157	49.398	—	20.891	471.390
3	Береґ	80.143	4.261	401	—	94.650	—	143.007	47.004	107	—	462.647	—
4	Боршод	212.053	—	4.391	—	350	—	615 293	—	7.477	—	2.150	—
5	Ґемер	91.771	4.643	78.396	—	—	—	360.375	16.530	343.432	—	—	—
6	Мараморош . . .	31.294	9 948	—	79.565	147.474	—	123.145	65.446	—	413.540	982.004	—
7	Шарош	—	371	129.475	—	38.175	—	—	918	442.381	—	191.483	—
8	Саболч	244.945	—	—	—	—	—	798.737	—	—	—	—	—
9	Сатмар	200.269	10.585	—	111.582	1.332	—	624 045	42.730	—	407.278	6.172	—
10	Спіж	273	44.564	100.524	—	17.930	—	1.711	178.729	380.638	—	70.887	—
11	Уґоча	33.274	—	—	8.839	33.348	—	108.525	—	—	25.635	70.396	—
12	Унґ	38.233	—	43.712	—	53.302	—	87.015	—	148.398	—	327.957	—
13	Земплин	139.014	2.080	123.493	—	34.610	—	404.092	3.988	439.943	—	241 831	—
14	Срим	5.155	41.611	5.838	—	—	Хорвати 294.418	18.556	67.941	8 668	—	—	Хорвати 1097.930

täten, insbesondere aber der deutschen angehörigen, zum grossen Theile in den Städten wohnhaften und sich eher mit der herrschenden Nationalität amalgamierenden Minoritäten im ungarischen Sprachgebiete, welches das volkreichste ist, wie überhaupt die ungarische Nationalität am zahlreichsten erscheint. Relativ am höchsten hinsichtlich der numerischen Majorisierung anderer Nationalitäten steht das ruthenische Sprachgebiet, wobei jedoch bemerkt werden muss, dass wegen des tieferen culturellen Niveaus der Ruthenen, der besonderen Verhältnisse der städtischen Bevölkerung und des grösseren Grundbesitzes, sowie der zwischen den einzelnen Nationalitäten sich erhebenden confessionellen Scheidewand in diesem Sprachgebiete eine Assimilation am schwierigsten vor sich geht". (Ст. 52).

По думцї автора, денационалїзация населеня, що врізує ся в область чужого народа і чужої мови великим навіть островом, далеко меньше важна, нїж денационалїзация полїтичної малої громади на границї двох мов і народів. Виходячи з тої засади він не вичислює поодиноких індивідуїв ріжних наций розкинених по ріжних місцевостях Угорщини з уваги на їх матерню мову, але означує национальність людий мішаних громад по мові, якими вони послугують ся у себе в полїтичнім житю. Розуміє ся, що звідти походить в працї багато недокладностий і невірностий, пр. що Русинів в Сримі нема, що Італїйцї живуть лише в Фіюмі і т. и. В кождім разї брошура заслугує на признанє і варта того, щоби з нею ширші круги у нас запізнали ся. *В. Гнатюк.*

S t u d i e n v o n d e r s l o v a k i s c h - k l e i n r u s s i s c h e n S p r a c h g r e n z e i m ö s t l i c h e n U n g a r n v o n O l a f B r o c h. (Mit einer Karte). Videns Rabsselskabets Skrifter. II. Historick-filosofiske Klasse. 1897. N. 5. Християнїя, 1897.

Д. Оляф Брох, звістний вже з дослїдів над українсько-руською мовою, а особливо одним її угорсько-руськім, так званім *у*- диялектї з Земплина*), оголосив тепер нову працю, для нас дуже інтересну тим, що взяв її з области, де Русини стикають ся зі Словаками і під впливом останнїх витворюють окремий диялект з кількома підрядними говорами. Маючи обговорювати отсю працю, я почну з формального боку.

Як видно з наголовку працї, область, якої тикає ся д. Брох, є словацько-руською. Коли одначе приглянемо ся близше до працї, переконаємо ся, що слова „руський" там вже нема, що диялект обговорюваний д. Брохом називає ся по просту словацьким (ostslovakisch),

*) Порів. його працю в Archiv für slav. Philologie т. XVII і XIX.

а люде, що ним говорять, Словаками. Чиж уживанє тих термінів у д. Броха оправдане? На мою думку — нї і то з от яких причин.

Цїла Угорська Русь дїлить ся на дві головні диялєктичні ґрупи; одна ґрупа чисто руська (головний контінґент людности, що належить до неї, живе в столицях: Мараморош, Уґоча, Берег, Унґ і північно-східний Земплин); друга русько-словацька, пословачена (головний контінґент людности її живе в рештї Земплина, в Шарошу і Спішу*). Обі ґрупи розпадають ся ще на цїлий ряд підговорів; одним з таких підговорів західної, пословаченої ґрупи є підговір, студийований Брохом. Ним говорять в околици Унґвара, в полудневій части Земплина, між иньшим в селах Комлошка і Мікогаза, та в тій части столицї Абауй, що межує з Земплином. Другим таким підговором, знаним у нас по части, що належить до західної ґрупи, є підговір Бачванських Русинів, що вийшли на полудне з Шароша і полудневого Земплина. Докладнїйше про оба сї як і про решту підговорів західної ґрупи маю надїю в недовгім часї поговорити, а тим часом верну до питаня словацизму сеї ґрупи.

Як кождий може переконати ся з моєї розвідки: „Руські оселї в Бачцї“,**) Бачванські Русини не затратили ще своєї народної назви, хоч дуже сильно пословачили ся. Вони називають себе „Русіні“ і під таким іменем знають їх сусїди. Що назва ся не служить лише для означеня унїятського віроісповіданя, на те вказує обставина, що Бачванських руських Назореїв зовуть також „Русінї“. Пословачені Русини західної угорсько-руської диялєктичної ґрупи стратили свою національну назву, але не приняли вповнї назви тих, в чию користь асимілювали ся. Вони до нинї не називають себе Слов*а*ками, але Слов*я*ками. Під такою назвою знає їх також д. Брох. На 14 ст. своєї працї каже він: Die Slovaken der Gegend der beiden Dörfer***) nennen die Ugrorussen „Rusnaken“, s i c h s e l b s t gewöhnlich „S l ó v j a k“, plur. „S l o v j á c i“, sie sprechen „po slovenski“. Вже сей факт повинен був звернути увагу д. Броха, що тих людий не можна назвати без докладнїйших дослїдів Словаками, а їх говор словацьким.

Придивім ся ще иньшим признакам, що моглиб нам вказати на первістне походженє західної ґрупи, що вона не була нїколи словацькою, але руською.

Менї не звістний випадок, щоби яке словацьке село зрущило ся колибудь; натомість що руські села словачили ся, на те маємо докази майже у всїх письменників, що писали про Угорську Русь. Подібні факти звісні менї також з особистих спостережень, починених на місци. Се

*) В иньших столицях живуть Русини лише в незначнім числї.

) Записки, т. XXII. *) Falkušovce, Dubravka.

власне вказує, що Словяки — так буду називати тих, що говорять русько-словацькими (пословаченими) підговорами — повстали з чистих Русинів.

Усї майже Словяки належать до унїятської церкви. Звісно, що Словаки не були православними в історичних часах, тому й не потрібували унїї приймати. Угорські Русини приймили натомість унію 1648 р. Дуже можливе, що й ся залежність від латинської церкви вплинула на те, що вони ще більше почали винародовлювати ся в користь Словаків з одного, а Мадярів з другого боку.

Важним, на мою думку, доказом колишньої руськости Словяків мусить бути також їх акцентуация. Українсько-руські диялекти з огляду на акцентуацию розпадають ся на дві ґрупи. З одного боку стоїть диялєкт лемківський, з нерухомим акцентом, що падає завсїгди в більше складових словах на другий склад від кінця, з другого боку усї иньші диялекти з рухомим акцентом. Нїхто не заперечує руськости лемківському говорови, в котрім акцентуация виробила ся під довголїтним впливом польським. Найблизшими сусїдами Словяків і з півночи, і зі сходу є власне Лемки. Вони то винародовлючись в користь Словаків, переберали від останнїх фонольоґію, але задержували свою акцентуацию, свою лєксику та синтактику. Кождий, що знає диялєкт Словяків, відразу помітить, що се руський диялєкт прибраний в словацьку одежу. Тай багато иньших окремішностий відріжняє говір Словяків від Словаків. Згадаю тут хочби брак самозвукового **r** та **l**, так характеристичного в словацькій мові, брак довгих самозвуків і т. и.

З того всього видно, що д. Брох помилив ся, називаючи говір Словяків словацьким.

Говір Словяків творить перехідну язикову ґрупу між Русинами і Словаками і як такий становить для себе окрему, замкнену цїлість. Його дотикають ся слова д. Броха наведені в працї на ст. 6—7: „Frühere Forscher, die die nordostungarischen Gegenden beobachtet haben, haben schon gesehen, dass das sprachliche Verhältniss zwischen Slovaken und Ugrorussen sich nicht ohne weiteres durch die Bestimmung einer einfachen Grenzlinie darstellen lässt. Man kann nicht sagen: da ist die Sprachgrenze, auf deren einer Seite wird kleinrussisch, auf deren anderer slovakisch gesprochen. Ausser diesen zwei Sprachen oder Dialekten sind noch andere, wenigstens ein anderer da, dessen Charakter nicht so leicht bestimmbar ist“. Шкода тільки, що д. Брох не додивив ся в своїй працї, що до того перехідного диялєкту належить ним розбираний, та що він вповнї „bestimmbar“, як то й виходить з тої самої його працї.

По тих увагах загальної натури перейду до специяльних.

Праця д. Броха складає ся з трьох частин: 1) вступу, де подані спостереженя загального змісту; 2) мапи, до котрої долучені докладні поясненя; 3) самої студиї про говір. Критикувати деталїчно мапу, менї тепер не можливо; щоби те зробити, при цїлковитім браку потрібної лїтератури, треба-б поїхати на місце і наочно про все переконати ся, хотячи дати щось докладнїйше. Кардинальну похибку д. Броха я вже виказав повисше, що він Словяків назвав Словаками без найменшого скрупулу. Щож до говору Сотаків, визначеного на мапі, то мушу висказати на разї сумнів, чи він справдї має тілько окремішних прикмет, щоби становив аж говір. Бути може одначе, що дослїди викажуть, що я помиляю ся.

Що до самої студиї, то в нїй обговорює автор поодинокі самозвуки і співзвуки (чи справдї між звуками у-у, о-о, ш-ш, ж-ж і т. д. відповідно до їх положеня заходять які нюанси в виголошеню, не міг бим сказати), дальше асиміляцию, палятелїзацию, подає два тексти казочні в вірнім записї, обговорює флексию, та акцентацию. Про останню треба заважати, що подавані автором приклади з подвійним або потрійним акцентом на одному слові, не становлять нїчого характеристичного для говору Словаків, бо так наголошують лише люди, що знають мадярську мову і на мою думку роблять се під її впливом; прості люди, що не знають мадярської мови, не акцентують так.

Не запускаючись більше в подробицї студиї, що завело би мене за далеко, подам ще тут три характеристичні прикмети говору обробленого д. Брохом, що відріжняють його від иньших словяцьких говорів*). 1) Окінченє dat. sing. **oi̯**, намісь уживаного у иньших Словяків **ovi** або **u**, пр. lesoi̯ (зам. lesovi, lesu). Се окінченє не є нїчим иньшим, як лїниво виговореним **ovi**, в пропущеним співзвуком **v**. 2) Окінченє 1 ос. чис. од. на **u** (у) намісь уживаного в иньших говорах **m** (м), пр. kupuju, melu, намісь kupujem, melem. 3) Форми: šei̯s (шість), gniejs (гнести), jejs (їсти), niejs (нести), prejs (прясти) і т. д. Ті форми мають в иньших словяцьких говорах завсїгди окінченє **c** (ц) або **sc** (сц). Тото **ц** не відпадає навіть тодї, коли — як то декуди буває — задержить ся звук **j** (й). Иньші Словяки говорять проте: Шесц або шейсц, ґнєсц або ґнєйсц, єсц або єйсц, нєсц або нєйсц, пресц або прейсц. Звук **ей** в повисших формах дістав ся мабуть до отсього говору з мадярської мови, де дуже часто подибує ся звук é, майже ідентичний з нашим ей пр. ész (розум), vész (небезпека), kész (готовий), mész (вапно) і т. д.

---

*) Сі прикмети подаю на підставі спостережень зроблених Угорським Русином, добре обізнаним з тими говорами, о. Юлїєм Ставровським.

Зрештою диялект оброблений д. Брохом сходить ся з иньшими диялектами словяцькими і його вповні розуміють шаришські та спішські Словяки.

Хоч в студиї д. Броха і находять ся неточности, що походять певно більше звідти, що він за коротко пробував в Угорщині, ніж аби міг і з иньшими говорами, порушеними мною, запізнати ся, то всеж зібраний ним материял визначає ся великою вірностю, а сама праця докладностю та сумлїнностю. З того огляду можна уважати її справді за дуже добру і бажати б лише належало, щоби кождий наш диялект був так вистудийований як найскорше. *В. Гнатюк.*

Короткій викладъ богословія догматичного основного и частного, уложив Александер Бачиньский, Льв., 1898, 706 ст.

Здає ся, що на нікотрій ниві не зроблено у нас в Галичині так мало що до публїкациї, як на ниві богословській. Наукові теольоґічні праці так рідкі, що аж дивно стає, що так численне духовенство з академічною наукою, з многими докторами богословія і з кількома професорами академії так мало публїкує своїх праць! Відав не много і сеї праці!

Причина сьому лежить виключно у тім, що богословські науки на академії подають ся — з виїмком двох предметів — в латинській мові. Духовник, покінчивши свою 4-лїтню академічну науку, щасливим чує себе, що вже більше не потребує знати ся з латиною: тож кидає „скрипти“, а коли йому потреба приготованя до дальшого образованя або іспитів, волить ужити шкільних підручників. Більше над них і не потреба йому знати. Але не про се річ.

Праця духовенства на богословськім полю дуже незначна. Концентрує ся вона около двох часописів: „Душпастир“, де подають ся наукові праці, досить слабкі і предмету не вичерпують ніколи і „Прапор“ переповнений переважно працями радше „фаєрверковими“ і полємічними, часто не вповні науковими, хоч і не без значіня. Около сих двох часописів концентрують ся сили руських духовників. Замітне се, що першу часопись мало хто передплачує, бо навіть 20% духовенства її не держить, а другу хоч кожда парохия дістає даром, не всї хотять читати, так що найменьше голосить сам „Прапор“.

Тому то радо повитала та часть духовенства, яка любить свою богословську словесність, працю, покінчену редакциєю о. Александра Бачинського під заголовком: Короткій выкладъ Богословія догматичного. Є се дїльце як на короткий виклад досить ватажне, бо обіймає 45 листів друку, і трактує річ не по шкільному, а таки доволї

повно. Автор не толкував анї не компілював нїякого первотвору, але опер ся переважно на академічних викладах сучасних професорів: Д-рів Сембратовича, Відмара, Гуртера і Перрона, і уложив сесю на руській мові першу доґматичну працю, тож цїлком безпечно можемо назвати сей твір ориґінальним.

Не велика се річ писати на руській мові новельку або хочби і повість, де автор має свободу що до ужитя слів або хочби і до укованя якого там виразу, що йому бракує. Далеко тяжша праця при написаню наукового твору: тут автор не раз над названєм одного предмета або понятя мусить довше думати, як над написанєм цїлої глави. Не меньшу одначе працю має автор теольоґічного твору, хоч йому не приходить видумувати нової термінольоґії, бо вона вже утерта, а шукати її треба по курендах, посланіях і едиктах соборових. Та відомо, якою вона ся термінольоґія була: на пів польська на пів церковно-словянська; де неставало такого готового виразу а треба його було конче, там о. Цибик всадив просто слово московське або вдягнене в московську одежу. Тож і автор „Доґматичного Богословя“ не устеріг ся від подібних виразів і форм і полишив богато виразів на „какоґрафическій“ лад. Задля того подибуємо ся з многими виразами такими як: зрѣнє, єстественно, устройство, мнѣнє. Одначе праця ся, на нашу думку, всеж дуже цїнна. Духовенство галицьке повинно бути авторови вдячне за сю працю, а молодші духовники можуть собі взяти приклад, що і в старшім віку можна взяти ся за працю і прислужити ся части суспільности.

Ю. Д.

Проф. Дра Олександра Огоновского — Систем австрийского права приватного, видав Др. Петро Стебельский зв. проф. львівского унїверзитету. Т. I. Науки загальні і право річеве ст. 336. Т. II. Право облїґацийне і спадкове ст. 369, Льв., 1897.

Материял до сего важного виданя дала лїтературна спадщина по неб. Др. Олександрі Огоновськім, що займав на львівськім унїверзитетї катедру професора австрийського цивільного права (материяльного) з українсько-руською викладовою мовою і своїми науковими розвідками встиг здобути собі поважне становище в правничій лїтературі та вславив ся правдивим мужом науки. Сей материял в части друкований свого часу, в части в записках, приладив до друку проф. Др. Петро Стебельский доповняючи його постановами нового законодавства і здобутками новійшої лїтератури, бо предметом було право що обовязує тепер. Проф. Ст. опрацював його в системі, себ то розкладї материялу відповідно

до природної звязи і наукових вимог, що розпадає ся на: загальні науки, частину про правні інститути загального значіня, річеве право, облїґацийне право (з'обовязаня) і спадкове. Видане браків у системі родинного права Др. Ст. заповів у вступнім слові. В загальних науках трактує ся про право в предметовім значіню, а саме (поодинокими розділами) про приватне право взагалї і австрийське приватне право, причини повстаня права в предметовім значїню або жерела права і приложеню права в практиці, далї право в підметовім значіню, а саме про підмет і предмет прав, дальше про юридичні ділання та вкінци про вплив часу на правні відносини і охорону прав. В річевім праві єсть мова, звістно, про посїдане, право власности і річеві права на чужій річи, про служебности і право заставу. В з'обовязанях іде річ в загальній части про загальні засади з'обовязань, відтак про почин (повстане) з'обовязань, про поручене, про розвязане та знесене з'обовязань і про зміну з'обовязань, а в специяльній части про поодинокі роди свобідних з'обовязань, вкінци зазначено станові з'обовязаня. В спадковім праві по загальнім огляді обговорює ся тестаментарне і безтестаментарне покликане спадкоємця, навпісля принятє спадщини і правне становище спадкоємця, далї відказ (legatum) а під конець заховок (Pflichttheil).

В кождім з наведених титулів, або розділів розбирає ся всї приналежні правні інститути подрібно а в міру своєї істоти і потреби ще загально у вступі.

Сам предмет трактує проф. Ст. з Ог. так, що з наукових вислїдів правознавства і критики виводять для даної квестиї пожадані постанови правні, а в приложеню до сего подають дотичні постанови сучасного австрийського права в критичнім осьвітленю.

Систем австр. прив. права се перший у нас твір того рода; для наукового письменства взагалї а специяльно для правничого він мати ме на завсїгди значну стійність. Видане має між иньшим на цїли подати студентам права пригожий підручник, тому автори виминали безконечну полєміку учених, цитати та подробиці і тим то воно представляє ся по змозї звязлим і, як на великість материялу, своїм розміром приступне.

Для термінольоґії праця становить значний поступ, задля добору висловів і богацтва слів в научнім стилю, який до річи кажучи вийшов подекуда може надто утяжливим.

Зрештою богато дечого можна собі бажати і що до деяких слів і що до техн. висловів і що до складнї і що до флєксиї, часом чужих духови українсько-руської мови.

Г. З.

Видавництва й книжки, обговорені в сїм томі:

R. Loewe — Die Reste der Germanen am Schwarzen Meere, eine ethnologische Untersuchung, 1896.

Ю. Кулаковскій — Къ исторіи Готской епархіи (въ Крыму) въ VIII вѣкѣ, 1898.

— Христіанство у Аланъ, 1898.

А. Соболевскій — Двѣ замѣчательныя рукописи XIII вѣка, 1898.

— Двѣ библіографическихъ рѣдкости, 1898.

В. Миллеръ — Очерки русской народной словесности. Былины, I XVI, 1897.

Мандельштамъ — Садко Вейнемейненъ, 1898.

Ѳ. Леонтовичъ — Крестьянскій дворъ въ Литовско-русскомъ государствѣ, 1896—7.

— Сельскіе промышленники въ литовско-русскомъ государствѣ, 1897.

Collectanea ex archivo collegii historici, Archiwum komisyi historycznej, т. VIII, 1898.

Дневникъ Якова Марковича, т. III, р. 1730—4, 1896.

Кіевъ и университетъ св. Владиміра при императорѣ Николаѣ, 1896.

Л. Струнина — Первыя воскресныя школы въ Кіевѣ, 1898.

C. Studziński – Geneza poetycznych utworów M. Szaszkiewicza, 1896.

— Charakterystyka i geneza poetycznych utworów Ambrożego Metlińskiego, 1897.

Думки і піснї Амврозия Метлиньского. Вид Др. К. Студиньский, 1897.

Памяти М. А. Максимовича, 1898.

Записки императорскаго новороссійскаго университета, т. LXX, 1897.

Сборникъ матеріаловъ для описанія мѣстностей и племенъ Кавказа, т. XXIII, 1897.

Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperjesiensis pro anno Domini 1898, 1898.

Schematismus cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkácsensis ad annum Domini 1896, 1896.

E. Leipen – Die Sprach-Gebiete in den Ländern der ungarischen Krone, 1896.

O. Broch — Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn, 1897.

А. Бачиньский — Короткій выкладъ богословія догматичного основного и частного, 1898.

Проф. Д-ра Ол. Огоновского — Систем австрийского права приватного, видав Др. П. Стебельский, I і II, 1897.



З ТОВАРИСТВА.

Справозданнє з загальних зборів 2 н. ст. лютого 1899.

Збори відкрив голова проф. Грушевський, короткою промовою:

„Витаю високоповажаних членів та дякую їм, що так численно зволили прибути на нинїшнї збори. З кінцем року закінчило наше Товариство повних двадцять пять літ, першу чверть віка свого істновання й вступило у другу. Felix fortunatumque sit! Останнїй рік закінчив першу четвертину величаво, і Товариство переступило її межу з як найкращими здобутками. В справозданню виділа, котре вп. члени мають в руках, подано досить докладний образ сього останнього року й я не потрібую повторяти сказаного там. Пригадаю хиба, що на нинїшню свою висоту Товариство підняло ся саме за кілька останнїх років. Переживши в дуже скромних обставинах перші десятолітя свого істнования, воно за останнї пять років пустило в сьвіт звиш 50 томів наукових публїкаций, воно, можна сказати, сотворило українсько-руську науку в очах і понятях ученого сьвіта, викликало і виховали кадри наукових робітників на ріжних полях, стало головним огнищем, осередком культурної роботи для всїх країв України-Руси та височенько підняло прапор українсько-руської культури! Се осягнено було не тільки за короткий час, але й нечисленною ґрупою робітників. Гарний приклад житєвности нашої суспільности, сьвіжости невичерпаних сил, що їх у нашого народа не могли знищити віковий гнїт, упослїдженнє і нужда! Честь і подяка належить ся в сїм переступнім моментї в житю нашого Товариства всїм, хто двигав на собі тягар його роботи і розвитку, чи то науковою роботою, чи то адмінїстрацийною, чи то матеріяльними жертвами, чи то обороною його інтересів! Заразом надїємо ся, що число двигачів тих вростати ме з року на рік, що в поміч і на переміну дотеперішнїм виступлять нові, з сьвіжими силами, з щирою охотою працювати для Товариства, не дорожа-

чись собою, не жахаючись праці. Того конче вимагає наше Товариство, аби йти вперед та сповняти розпочати місию. Бо я підносив уже і підношу ще раз притиском, що будучність Товариства і його культурної роботи не має нічого певного в собі, що його засоби вишрубовані до останнього, що його доходи в значній мірі непевні; тому охорона і дальший розвиток Товариства вимагають пильної уваги й запобігливости членів".

Згадавши про смерть заслуженого українського етноґрафа Володимира Ястребова, котрого память пошанували збори повстанєм з місць, голова покликав на секретарів зборів Юліяна Левицького і Володимира Гнатюка, та уділив голосу проф. Кокорудзови, щоби відчитав протокол з попередних загальних зборів. Коли збори приняли протокол до відомости, поставив внесенє д. П. Огоновський, щоби секретарського справозданя з діяльности виділу за 1898 р. не відчитувано, бо його надруковано і розіслано членам, та щоби від разу переведено над ним дискусию. Внесенє принято і почала ся дискусия.

В. Білецький жадав злуки канцелярії товариства з книгарнею, постійного оголошуваня в часописях урядових годин в канцелярії і бібліотеці, поясненя в справі закупна камениці — чи вложено в неї також капітал товариства, в справі Л. Н. Вістника — чи оплачує ся — та в справі анкети для реформи середних шкіл, а то, чи давано делеґатови товариства яку директиву. Вол. Шухевич жадав, щоби в справозданю подавано завсїгди дати про рух видань, та щоби рубрику „Дрібні видатки" докладнїйше специфікувати. Вол. Левицький з Тернополя жадав, щоби в справозданю подавано окремо спис членів дійсних, окремо звичайних.

На те відповів голова товариства так: Докладнїйших відомостей про закупно камениці виділ не подав тому, що доси ще не виготовлено фундацийного акту. Камениця є вправдї на зверха власностю товариства, але рахунок її веде ся зовсїм окремо. Товариство вложило свої гроші лише на адаптациї камениці в формі чиншу заплаченого за пять літ з гори. — Книгарнї з канцеляриєю не можна вже злучити тому, що маґазини стоять вже окремо, а їх не можна змінювати довільно кождої хвилї. Але можна в канцелярії поставити підручну шафу з книжками для вигоди публики. Отворювати книгарнї не можна ще тепер, бо вона більше приносила би страт, як зиску. — Справозданя з Л. Н. Вістника не надруковано лише задля браку часу і клопотів, при перенесеню друкарнї. Кошти редакциї і адмінїстрациї Л. Н. Вістника покрито з передплати; докладнїйші дати про те може подати касиєр. — Делеґатови товариства до анкети для реформи сер. шкіл дано директиву на спільнім засїданю всїх трьох секций. Оголошений може бути реєстр дійсних членів; оголошувати-ж імена звичайних членів нема потреби;

деякі члени з України могли би забажати не подавати їх імен, а криптоніми були би тут не на місци.

По сьому приняли збори внесене Вол. Шухевича як директиву для нового виділу і приступили до дискусиї над справозданем касиера звільнивши його вперед від читаня справозданя. В. Шухевич бажав, щоби в справозданю подавано зіставлене активів і пасивів з попередного року побіч біжучого.

О. Дуткевич бажав поясненя, чи Вістник посилає ся на борг.

В. Коцовський бажав, щоби товариство стреміло до зменшеня кредиту, на скілько се не діяло би ся на шкоду товариства.

П. Огоновський бажав докладного специфікованя рубрики „Розходи друкарні“.

Касиер товариства подав на всьо те докладну відповідь.

По сьому повстали збори з місць на внесене В. Шухевича і виразили таким способом подяку фундаторови Українцеви і Дру Федакови за дари для товариства.

Коли ніхто не забирав більше голосу при справозданю, принято його до відомости.

Дальше забрав голос іменем контрольної комісиї д. Врецьона, відчитав справоздане і поставив внесене на уділене виділови абсолюториї. Внесене принято.

Нім приступлено до вибору нового виділу, забрав голос голова і заявив, що коли би він і дальше мав занимати ся адміністрацийними справами товариства, в такому разї не міг би приймити голованя. Збори повинні проте застановити ся при виборі членів виділу, аби увійшли люде, що могли би більше часу віддавати Товариству, бо при збільшених функциях товавиства мусять виділові присьвячувати йому також більше часу.

Ів. Копач признає слова голови справедливими, тому ставить внесене, щоби установити окремого урядника для адміністрациї товариством.

В. Шухевич просить голову подати лїсту членів виділу, з яким хотїв би голова працювати, а збори приймуть її певно з подякою.

О. Стефанович заявляє ся за установленем платного урядника, а як показала би ся потреба, навіть за зміною статута.

В. Шухевич висказує гадку, що зміни статутів не треба; до адміністрациї товариства вистане реґулямін.

За установленем платного урядника промавляли ще Ів. Копач, В. Білецький і Вол. Левицький з Винник. Проти В. Коцовський, о. Дуткевич, А. Дольницький і Др. Федак

Вол. Левицький з Винник поставив внесене, щоби вибрано анкету з пяти людий, що порозуміли би ся з головою і уложили лїсту нового виділу.

Голова пояснив, що оплатити всї роботи в товаристві коштувало би за богато гроший; тому треба вибирати до видїлу таких людий, що безплатно працювали би в товаристві. На внесенє В. Левицького пристає, але пропонує анкету побільшити до числа 10 людий.

Збори приймили пропозицию і вибрали до анкети: дра І. Франка, дра Е. Озаркевича, о. Стефановича, І. Громницького, К. Паньковського, В. Левицького з Винник, В. Шухевича, В. Гарматія, І. Копача і М. Заячківського. По цїлогодинній нарадї анкети подав В. Шухевич зборам лїсту видїлу і приступлено до виборів. Голову вибрано аклямациєю. Голова подякував за вибір і покликав на скрутаторів Д. Коренця, А. Крушельницького і М. Павлика. Заки скрутатори обчислили голоси, збори відбували дальші наради. До контрольної комісиї вибрано: дра Я. Кулачковського, ~~О. Г~~анїнчака (старшого) і В. Тисовського. По сьому відчитано внесенє В. Копитчака: 1) щоб членам знизити цїну видань товариства; 2) щоби розписати передплату на всї видання товариства. — В. Коцовський поставив внесеня: 1) щоби знизити цїну передруків; 2) щоби утраквістичним семинариям давати на жаданє дирекциї безплатно Записки і Етноґр. Збірник. — Внесенє о. Копитчака попер ще о. Дуткевич; внесенє В. Коцовського В. Білецький. І. Громницький спротивив ся внесеню Коцовського. Вол. Левицький поставив внесенє, щоби при закупнї книжок давано покупцям відповідний рабат. Збори передали внесеня Коцовського і Левицького під розвагу нового видїлу, а внесенє о. Копитчака відкинули. — О. Стефанович поставив внесенє, щоби видїл порозумів ся з Просьвітою і оголосив, де мають присилати ся всякі старинности, як образи, книги і ин. При тім треба-б додати вказівки, як пізнавати старинности. — О. Дуткевич інтерпелює, чи видїл закупив деякі книжки до біблїотеки, вказувані ним на попередних зборах і в справі деяких статий в Л. Н. Вістнику. Проф. Грушевський і др. Франко дають поясненя.

Тут скрутатори оголосили результат виборів. Голосувало 49 членів. До видїлу вибрано голосами: В. Гнатюка (48), В. Охримовича (48), Ю. Сїчинського (47), К. Паньковского (46), Е. Озаркевича (45), І. Громницького (41). На заступників вибрано: Ю. Левицького (47), В. Будзиновського (46) і М. Губчака (43). По оголошеню результату виборів голова замкнув збори о 2 годинї по полудни.

Поправка. В Бібліоґрафії XXVI тома закрали ся похибки: на с. 4 (рецензия книги Нідерле) ряд. 20 зверху замісь с. 328 треба с. 318, ряд. 21 зв. замісь с. 437 треба с. 477. В Бібліоґрафії XXV т. на с. 21 р. 9 зв. треба поправити: Корняктівську вежу, дечим подібну до вежі San Spirito в Римі, що її Буркгардт (Geschichte der Renaissance in Italien. 142) називає"...

Inhalt des XVII Bandes. 1. Polnisch-kosakischer Krieg i. J. 1625, historische Untersuchung von S. Rudnyćkyj S. 1—42; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jhrh., redigirt von M. Hruševśkyj (Schluss) 49—98; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von A. Konyśkyj, II Th. 1—22; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine 1—16; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar — April) 1—4.

Inhalt des XVIII Bandes. 1. Warlaam und Ioasaph, ein altchristliche geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 81—134; 2. Einfall der Kosaken auf Očakow im J. 1545, mitgetheilt von E. Barwinśkyj 1—32; 3. Ein Project zur Hebung des Handels in der Ukraine aus dem J. 1784, mitgetheilt von N. Kniażewič 1—8; 4. Miscellanea, von Dr. Al. Makewič 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der altruthenischen Geschichte, von M. Hruševśkyj 1—24; 6. Bibliographie 1—67; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—1.

Inhalt des XIX Bandes. 1. Steuerrecesse in Polen während der Regierung Kasimir des Jagellonen, von S. Tomašiwśkyj S. 1—70; 2. Beschreibungen der Domänen von Peremyšl, mitgetheilt von M. Hruševśkyj 1—24; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine (Schluss) 1—32; 5. Bibliographie 1—5[illegible]; 6. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai — August) 1—3.

Inhalt des XX Bandes. 1. Galicische Bojaren im XII und XIII Jahrh. von M. Hruševśkyj S. 1—20; 2. Warlaam und Joasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Schluss) 135—20[illegible]; 3. Einige Gedichte des Iwan Nekraševič, mitgetheilt von A. Lotoćkyj 1—10; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—48; 7. Redactionelle Notiz 1—2.

Inhalt des XXI Bandes. 1. Die Anten, ein Fragment zur ruthenischen Geschichte, von M. Hruševśkyj S. 1—16; 2. Die sociale Lage der weltlichen Geistlichkeit in der Ukraine und in Russland im XVIII Jahrh., von A. Łotoćkyj 1—46; 3. Ernte in Ost-Galizien und in der Bukowina auf Grund des Jahrbuches des k. k. Ackerbauministeriums für das J. 1896 u. 1897 dargestellt von W. Budzynowśkyj (im Anhang) 1—36; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1897 1—10; 6. Bibliographie 1—[illegible]; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft im J. 1897 1—20.

Inhalt des XXII Bandes. 1. Ein vergessener ruthenischer Gnomendicht des XVII Jarh., von Dr. I. Franko S. 1—16; 2. Beiträge zur Geschichte der Kosaken, von M. Hruševśkyj 1—14; 3. Ruthenische Ansiedlungen im Komitate Bač Bodrog (Süd-Ungarn), von W. Hnatiuk 1—58; 4. Miscellanea 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba 1—42; 6. Bibliographie 1—54; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—3.

Inhalt des XXIII u. XXIV Bandes. 1. Chmelnyćkyj und sein Aufstand, historische Skizze von Michael Hruševśkyj S. 1—30; 2. Die Volksbewegungen in Galizien im J. 1648, von Stephan Tomašiwśkyj 1—138; 3. Chmelnyćkyj's Aufstand in den Dichtungen der Zeitgenossen, von Dr. Iwan Franko 1—114; 4. Ein Porträt Chmelnyćkyj's nach einer ital. Gravüre von J. 1683. 5. Miscellanea 1—20; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Quelle zur Geschichte des Aufstandes Chmelnyćkyj's (St. Temberski Annales 1647—1656), von Stephan Rudnyćkyj 1—2[illegible]; 7. Bibliographie 1—16; 8. Aus der Gesellschaft: 1) Die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar—April 1898), 2) Neue Statuten der Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XXV Bandes. 1. Silberfund von Molotiw (Ost-Galizien), eine archäologische Notiz von M. Hruševśkyj S. 1—6; 2. Beiträge zur Geschichte der Beziehungen zwischen Peter Dorošenko und Polen in den J. 1670—72, von O. Celewyč 1—26; 3. Der 1 und 2 November 1848 in Lemberg (ein officieller Bericht) mitgeth. von I. L[illegible]vćkyj 1—43; 4. Iubiläum der ukrainisch-russischen Literatur 1—1[illegible]; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1897: a) In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften; b) Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba (Schluss) 1—80; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1898) 1—4.